

DEMOGRÁFIA

40. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
1997

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, PINTÉR KATALIN, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

FARAGÓ TAMÁS igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1024. Budapest II., Fényes Elek u. 14-18.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Muresan, Cornelia:</i> A reprodukтив magatartás változásai Romániában.....	285
<i>Ben Amer, Abdalla F.E.:</i> A csecsemőhalandóság valószínűségének számí- tási módszerei Líbiában.....	299
<i>S. Molnár Edit—Pongrácz Tiborné:</i> Az 1997. októberi, népesedési témákról készült közvélemény-kutatás főbb eredményei.....	308
<i>Kovacsics József:</i> Falvak, népek története a Szentgotthárd környéki Hár- mashatáron.....	341

KÖZLEMÉNYEK

<i>Szabó A. Ferenc:</i> 1956: korszakhatár a magyar népesedéstörténetben.....	368
<i>Kováts Zoltán:</i> Népeségi előrebecslés új elmélete az 1996-os adatok fi- gyelembevételével.....	375

FIGYELŐ

<i>Tóth Pál Péter:</i> Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állam- polgárok Magyarországon. Püski Kiadó. Budapest, 1997. 238 o.	383
--	-----

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Toye, J.:</i> Keynes on population and economic growth. (Keynes a népesedésről és a gazdasági növekedésről.) Cambridge Journal of Economics, 1997/1. 1—26. p. (R.G.)	385
<i>Grünheid, E.—Schulz, R.:</i> Bericht 1996 über die demographische Lage in Deutschland. (1996. évi jelentés Németország népesedési helyzetéről.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1996/4. 345—439. p. (F.f.)	386
<i>Rasevic, R.:</i> Population Policy: Present State and Future Expectation. (Népesedéspolitika: a jelenlegi helyzet és a jövő kilátásai.) Yugoslav Survey, 1997/1. 35—48. p. (R.G.)	388
<i>Dorbritz, J.—Schwarz, K.:</i> Kinderlosigkeit in Deutschland — ein Massen- phänomen? Analysen zu Erscheinungsformen und Ursachen. (Gyermeke- telenség Németországban — Tömegjelenség?) Zeitschrift für Bevol- kerungswissenschaft, 1996/3. 231—261. p. (F.f.)	390

<i>Rogers, S.J.—Amato, P.R.</i> : Is marital quality declining? The evidence from two generations. (Rosszabbak-e a mai házasságok, mint a régiek? Két nemzedék vizsgálatának tapasztalatai.) <i>Social Forces</i> , 1997/3. 1089—1100. p. (M.F.)	391
<i>Oppenheimer, V.K.—Kalmijn, M.—Lim, N.</i> : Men's career development and marriage timing during a period of rising inequality. (A férfiak munkavállalóvá válásának folyamata és a házasság időzítése a növekvő társadalmi egyenlőtlenség időszakában.) <i>Demography</i> , 1997/3. 311—330. p. (T.A.)	392
<i>Parant, A.</i> : Le vieillissement démographique de l'Union européenne. (A népesség öregedése az Európai Unióban.) <i>Population at société</i> , 1997. február, 1—4. p. (R.G.)	394
<i>Toutain, S.</i> : Vieillesse et réforme du système des retraites en Italia. (Öregedés és a nyugdíjrendszer reformja Olaszországban.) <i>Population</i> , 1997/2. 441—449. p. (R.G.)	395
Public Health Development. (Az egészségügyi helyzet fejlődése.) <i>Beijing Review</i> , 1997/21. 23—24. p. (R.G.)	396
<i>Nayga, R.M.</i> : Obesity and heart disease awareness: a note on the impact of consumer characteristics using qualitative choice analysis. (Az elhízás és a szívbetegségek összefüggésének ismerete: jegyzet a fogyasztói jellemzők hatásáról a minőségválasztás elemzése alapján.) <i>Applied Economic Letters</i> , 1997/4. 229—231. p. (R.G.)	397
<i>Nam, Ch.B.—Roger, R.G.—Hummer, R.A.</i> : Impact of future cigarette smoking scenarios on mortality of the adult population in the United States, 2000—2050. (A dohányzás várható jövőbeni alakulásának hatása a felnőtt amerikai lakosság halandóságára 2000 és 2050 között.) <i>Social Biology</i> , 1996/3. 155—168. p. (M.F.)	398
<i>Sorenson, S.B.—Haikang Shen—Kraus, J.F.</i> : Undetermined manner of death. A comparison with unintentional injury, suicide, and homicide death. (A meghatározatlan eredetű halálozások összehasonlítása a balesetből, öngyilkosságból és emberölésből eredő halálozásokkal.) <i>Evaluation Review</i> , 1997/1. 43—57. p. (M.F.)	399

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demographie	400
Demography	401
European Journal of Population	402
Journal of Marriage and the Family	402
Naszelenie	404
Population	405
Population and Development Review	406
Population Studies	406
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	407

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>Cornelia Muresan</i> : Changes in the reproductive behaviour in Romania.....	285
<i>Abdalla F.E. Ben Amer</i> : Methods of estimating the infant probability of dying in Libya.....	299
<i>Edit S. Molnár—Marietta Pongrácz</i> : Main results of a public opinion poll on demographic themes taken in october 1997	308
<i>József Kovácsics</i> : History of villages and populations on the treble border region at Szentgotthard	341

ARTICLES

<i>Ferenc Szabó A.</i> : 1956: a verge of a period in the Hungarian demographic history.....	368
<i>Zoltán Kováts</i> : A new theory on population forecasting considering data of 1996.....	375

CHRONICLE

<i>Pál Péter Tóth</i> : Is there an only country? Refugees, immigrants, new citizens in Hungary (1988—1994). Püski Edition. Budapest, 1997. 238 p.	383
---	-----

REVIEW

ARTICLES

<i>Toye, J.</i> : Keynes on population and economic growth. Cambridge Journal of Economics, 1997/1. 1—26. p. (G.R.)	385
<i>Grünheid, E.—Schulz, R.</i> : Bericht 1996 über die demographische Lage in Deutschland. (Report 1996 on the demographic situation in Germany.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1996/4. 345—439. p. (J.F.)	386
<i>Rasevic, R.</i> : Population Policy: Present State and Future Expectation. Yugoslav Survey, 1997/1. 35—48. p. (G.R.)	388
<i>Dorbritz, J.—Schwarz, K.</i> : Kinderlosigkeit in Deutschland — ein Massenphänomen? Analysen zu Erscheinungsformen und Ursachen. (Childlessness in Germany — A general phenomenon?) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1996/3. 231—261. p. (J.F.)	390

<i>Rogers, S.J.—Amato, P.R.</i> : Is marital quality declining? The evidence from two generations. <i>Social Forces</i> , 1997/3. 1089—1100. p. (F.M.)	391
<i>Oppenheimer, V.K.—Kalmijn, M.—Lim, N.</i> : Men's career development and marriage timing during a period of rising inequality. <i>Demography</i> , 1997/3. 311—330. p. (A.T.)	392
<i>Parant, A.</i> : Le vieillissement démographique de l'Union européenne. (Population ageing in the EU.) <i>Population and sociétés</i> , 1997. février, 1—4. p. (G.R.)	394
<i>Toutain, S.</i> : Vieillissement et réforme du système des retraites en Italia. (Ageing and the reform of pension regulations in Italy.) <i>Population</i> , 1997/2. 441—449. p. (G.R.)	395
Public Health Development. <i>Beijing Review</i> , 1997/21. 23—24. p. (G.R.)	396
<i>Nayga, R.M.</i> : Obesity and heart disease awareness: a note on the impact of consumer characteristics using qualitative choice analysis. <i>Applied Economic Letters</i> , 1997/4. 229—231. p. (G.R.)	397
<i>Nam, Ch.B.—Roger, R.G.—Hummer, R.A.</i> : Impact of future cigarette smoking scenarios on mortality of the adult population in the United States, 2000—2050. <i>Social Biology</i> , 1996/3. 155—168. p. (F.M.)	398
<i>Sorenson, S.B.—Haikang Shen—Kraus, J.F.</i> : Undetermined manner of death. A comparison with unintentional injury, suicide, and homicide death. <i>Evaluation Review</i> , 1997/1. 43—57. p. (F.M.)	399

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	400
Demography	401
European Journal of Population	402
Journal of Marriage and the Family	402
Naszelenie	404
Population	405
Population and Development Review	406
Population Studies	406
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	407

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

A REPRODUKTÍV MAGATARTÁS VÁLTOZÁSAI ROMÁNIÁBAN¹

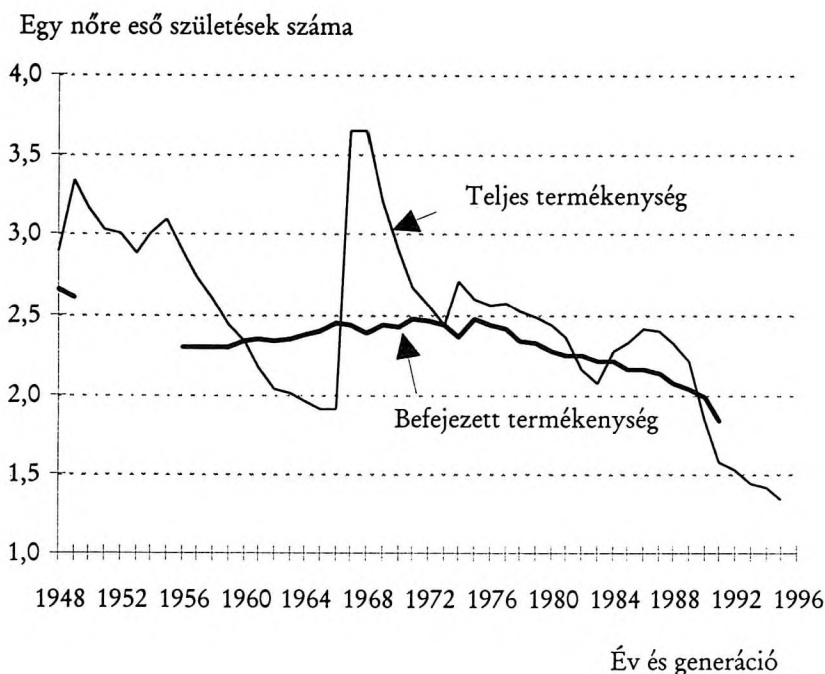
CORNELIA MURESAN

A XX. század utolsó évtizedének kezdete a románok számára nemcsak a "vasfüggöny" leomlását és az átalakulás kezdetét jelentette, hanem a népességcsökkenés időszakának kezdetét is megjelölte — az elsőt Románia történetében, leszámítva a háborús időket. Ha a csökkenés az első években kizárólag a kivándorlásból adódott is, 1992 óta a továbbra is negatív vándorlási egyenleghez már hozzá kell számítanunk a természetes fogyást is, aminek abszolút értéke évről évre nő. Az élveszületések száma 314,7 ezerről 1995-re 236,6 ezerre csökkent, míg a halálozási arány az 1990. évi 247,1 ezer főről 1995-re 271,7 ezer főre emelkedett. Így a két alapvető demográfiai jelenség, a termékenység és a halandóság „összefogása” eredményezte (legnagyobb részben) Románia népességének negatív irányú fejlődését az utóbbi hat év során.

A termékenység intenzitása és időzítése

A legfontosabb szerep természetesen a termékenységre. A teljes termékenységi arány (TFR) — ami azt jelöli, hogy egy nőnek hány gyermeke lenne, ha termékenysége minden korban ugyanannyi lenne, mint az adott évben a termékeny korú, szülőképes korú kortársainak (15–49 évesek) — a gyermekek számának erőteljes és gyors csökkenését mutatja (I. ábra). 1985-ben egy nőnek még átlagosan 2,26 élveszülése volt, ám 1990-től kezdődően ez a mutató alacsonyabb, mint amennyi a generáció utánpótlásához szükséges, vagyis egy nőre 1,83 gyermek jutott, és 1995-ben már csak 1,34.

¹ A tanulmány az EAPS "Európai népességek: variációk közös témákra" című konferenciájára készült (Krakkó, Lengyelország, 1997. június 11–13.).

I. A termékenység intenzitásának keresztmetszeti és longitudinális elemzése
Cross-sectional and longitudinal analyses of fertility intensity

A termékenység magas szintje az 1967–1989 közötti időszakban csaknem teljesen az előző kommunista uralom pronatalista politikájának tudható be, s ennek korlátozó hatása a művi terhességmegszakításra és a fogamzásgátló eszközökhöz való hozzájutásra megszűnik 1989 végétől kezdve (Muresan 1996). A tiltó törvények hatályon kívül helyezése után várható volt, hogy csökkenni fog az élveszületések száma, de ez kevésbé volt fontos, ha számításba vesszük azt a tényt, hogy azok az évjáratok, melyek közvetlenül a 770/1966-os rendelet után születtek, beléptek a szülőképes korba. Kétségtelen, hogy azok a születések, melyek a megelőző időszakban előbb következtek be a modern fogamzásgátló eszközök hiánya miatt, nagy számban vannak, és azok a családok már nem járultak hozzá az újszülöttek tömegének gyarapításához az utóbbi években. Ez a tény vezetett a termékenység intenzitásának csökkenéséhez.

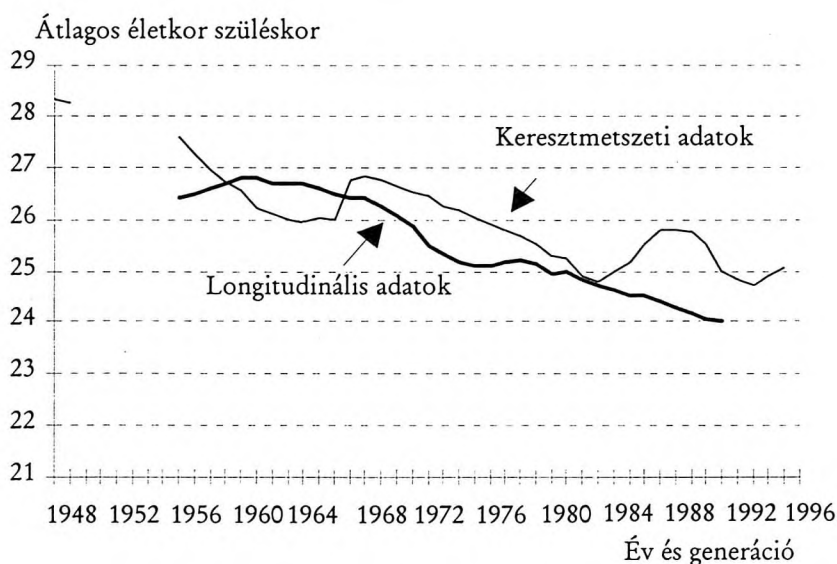
Másik fontos ok a termékenység csökkenése tekintetében azokra a válszokra utal, melyek a magatartásban következtek be, s melyek jellemzően a társadalom modernizálódásában gyökereznek. Az első demográfiai átmenet, aminek folyamán a magas termékenységi szint (extenzív jelleggel) lecsökkent, újabb szakaszában már (intenzív jelleggel) tör a még alacsonyabb szintek felé.

Az első demográfiai átmenet ismert jelenség Romániában. Mint *Ghetau* rámutatott (1997), ez az átmenet a XIX. század 80-as éveinek közepén kezdődött el, alaposan erősödött 1955 és 1966 során, amikor is a termékenység szintje először esett vissza a generáció utánpótlásához szükséges szint alá (a TFR 1966-ban 1,9 volt). A "baby-boom" időszak, amit az abortuszt tiltó rendelet indított el, gyorsan megállította ezt a folyamatot. Valójában azonban ez a megállítás látszólagos, a "baby-boom" éveit úgy is lehet tekinteni, mint a demográfiai átmenet kiszögellését. Az I. ábrán a teljes termékenység görbéje ebben az értelemben bizonyítja: az 1990-ben kezdődő termékenységszökkenés újraindítja a csökkenési folyamatot arról a szintről, amit az 1966-ban elért. Mintha az 1966-ot követő két évtized ismétlődne meg — ellenkező előjellel.

Nem mondhatjuk, hogy a jelenség mechanikusan így folytatódik, bár a hasonlóság meglepő. A népességek termékenységszökkenésének folytatódására, ami a demográfiai átmenet folyamata során eljutott az utánpótlási érték szintje alá, már 1979. óta rámutatott a francia demográfus, *Jean Bourgeois-Pichat*. A holland *Dirk J. Van de Kaa* 1987-ben jelentette be a "második demográfiai átmenet" kezdetét. Eszerint ahelyett, hogy megállna a népesség növekedésének folyamata, és stabilizálna a népesség száma, a termékenység csökkenésének jelensége hosszú életűnek bizonyul, és elkezdődik a népességek fogyásának hosszú távú folyamata. A nyugati országokban a bevándorlást támogató politika és az új állampolgárságra pályázók magas jóléte kompenzálta a természetes szaporodás alacsony szintjét. Ennek ellenére a demográfusok ismételten felhívják a figyelmet a civilizációk hanyatlásának veszélyére (*Chesnais* 1995). Romániában, ahol a kivándorlás nagyobb, mint a bevándorlás², a népesség számának csökkenése nagyon észrevehető.

²A bevándorlók számára vonatkozó adatokat nem közlik a statisztikai évkönyvek és nincs törvényi szabályozás sem a bevándorlással kapcsolatban.

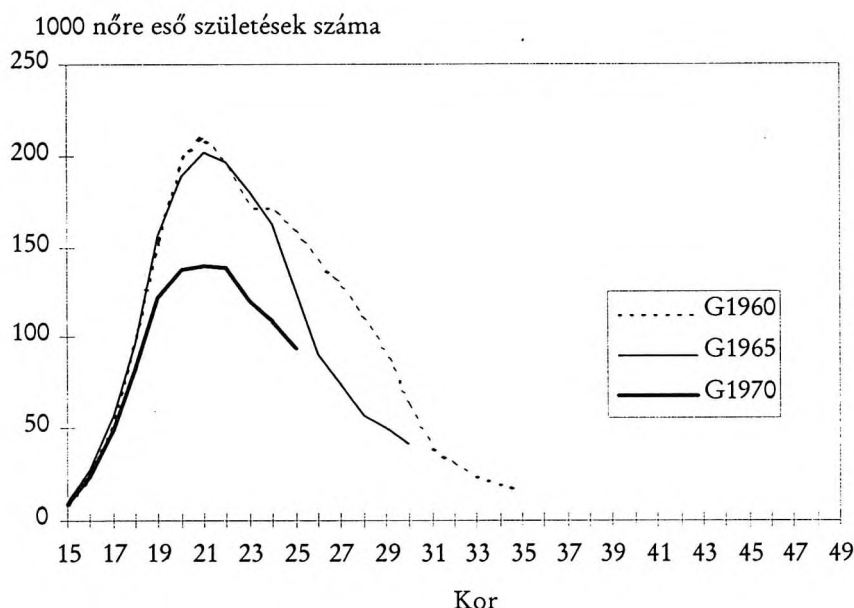
A termékenységi magatartás változásai sokkal jobban láthatóak longitudinális szemszögből. Hogy meggyőzőbben foglaljuk össze egy nő termékeny életének 30 évét, összefüggésben a törvényi beavatkozások időrendjével, a longitudinális mutatókat ahhoz az átlagos életévhez (és ennek megfelelő naptári évhez) rendeltük, melyben az egyes generációk létrehozták leszármazóikat. Így az I. és a II. ábrán észrevehetjük a végső leszármazók csökkenését, valamint az átlagos szülési kort generációról generációra (a legöregebbektől a legfiatalabbakig). Láthatjuk a tendencia megszakadását is, néha még növekedését is, az 1933–1955-ös középső generációnál, akik termékeny életük jórészét a romániai "baby-boom" időszak alatt éltek.

II. A szülés átlagos kora longitudinális és keresztmetszeti perspektívában
The average age at childbirth in longitudinal and cross-sectional perspective

A jelenlegi időszakra azt a kérdést tesszük fel, hogy vajon igazolható-e változás a reprodukciós magatartásban, vagy csak a szülések időzítésében történtek változások, és így a termékenység jelenségének intenzitása (az utódok végső száma longitudinális távlatban) a jövőben még javulhat.

III. Azon női generációk termékenységének specifikus arányai, amelyek kora a szülőképes kor átlaga volt az 1985., 1990. és 1995. naptári évben
Specific rates of fertility of female generations being as old as the average age at childbirth in the calendar years 1985, 1990 and 1995

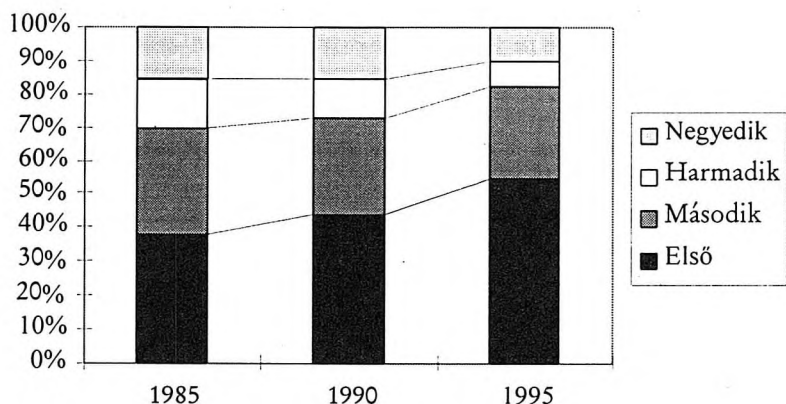
Ha számításba vesszük, hogy a jelen időszakban (1990–1995) az átlagos szülési kor, valamint az 1985-ben megfigyelt szülési kor is 25 év körül volt, célszerű követni azoknak a női generációknak a termékenységet, akik ilyen korúak voltak azokban az időszakokban, melyekről feltételezzük (a keresztmetszeti mutatók alapján), hogy a reprodukciós magatartás változásai bekövetkeztek. Ezért referencia-pontul választjuk az 1990-es évet az időszak kezdeteként és 1995-öt utolsóként, amire adataink vannak, valamint 1985-öt olyan évként, ami a romániai "baby-boom" időszakhoz tartozik, bár nincs nagyon távol időben. Ezek a naptári évek — feltételezéseink megerősítésére — megfelelőek azoknak a női generációknak megfigyelésére, akik 1960-ban, 1965-ben, illetve 1970-ben születtek.

Megjegyezzük, hogy az 1960-as és 1965-ös generációknál csaknem azonos a szülőképes korúak termékenységi intenzitása az első években (a 15–19 évesek korcsoportjában mintegy 68 ezrelék, és a 20–24 éveseknél 188 ezrelék), viszont az előbbieket továbbra is relatíve több gyermeket hoztak a

világra, mint a későbbiek — a "baby-boom" intézkedések korlátozó hatása mellett. Az 1970-ben született generáció az előző két évjárat termékenységének csak 70%-át teljesítette, és semmi jele annak, hogy az elodázott születéseket a következő években pótolták volna. Számításba véve a társadalmi-gazdasági vonatkozásokat, melyek az elmúlt években a termékenység csökkentését okozták, és ezeknek a körülményeknek a középtávú kilátásait, nyilvánvaló, hogy a helyzet javulása és különösen ennek a javulásnak az összes utódok számára való hatása ma még nagyon távoli. Egy másik tényező, amit nem lehet elhanyagolni, a román családmódel, és ennek fejlődési iránya.

Születési sorrend

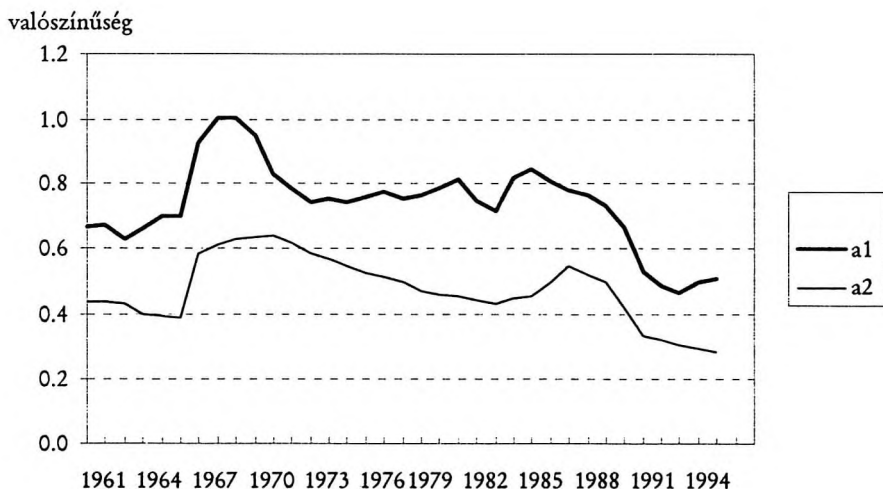
A házaspárok csökkenő termékenysége — magatartásbeli és gazdasági tényezők hatására — megmutatkozik abban is, hogy megnőtt az első szülések (élveszületések) súlya (aránya) (1995-ben 54% az 1990. évi 44%-kal és az 1985. évi 38%-kal szemben), lásd a IV. ábrát. Még ha a második szülések aránya az 1985. évi 32%-ról 1995-re 28%-ra esett is vissza, ez mégsem jelentős, ha a harmadik szülések számának és arányának csökkenéséhez viszonyítjuk.

IV. A születések száma a születési sorrend szerint, 1985-, 1990- és 1995-ben
Distribution of births by birth order, in 1985, 1990 and 1995

Ha éves alapon számoljuk, vagy a generációk keretén belül, azoknak az anyáknak a részarányát, akiknek további gyermeke(i) születtek, megkapjuk a család növekedésének valószínűségét. Ez lehetővé teszi, hogy az utódok létrehozásának folyamatát fokozatokba soroljuk.

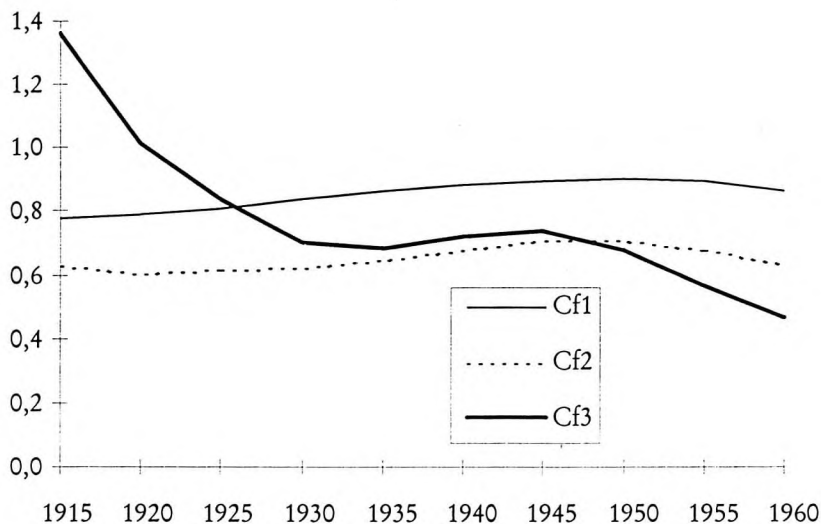
Az V. ábra mutatja, hogy milyen mértékben befolyásolták a családokat a törvényhozási beavatkozások, vagy milyen hatékonyak voltak az orvosi és ellenőrzési testületek irányítási eszközei. Megjegyezzük, hogy az 1974–1984 közötti időszakban a harmadik születéseket nem annyira erőltették (az a_2 valószínűség jelenti a család 2-ről 3-gyermekekre növekedését), mint a 2. fokozatúakat (az a_1 valószínűség jelenti a család 1-ről 2-gyermekekre növekedését). Viszont az 1967–1973 és az 1984–1989 időszak a további gyermek létrehozásának mindkét valószínűségében növekedést hozott. A 2. és 3. sorrendű születek valószínűségének erős csökkenése után, 1990-et követően az a_1 görbe javulását láthatjuk 1993-tól kezdve, valamint az a_2 görbe folyamatos lefelé hajlását. Ez azt bizonyítja, hogy Romániában a jelenlegi családok előnyben részesített modellje az egy- vagy kétgyermekes család.

V. Az utódok számának növekedési valószínűsége keresztmetszeti perspektívában
Probability of increase in the number of descendants in cross-sectional perspective

Ahhoz, hogy elemezhessük a második és harmadik sorrendű születések közötti különbséget a romániai családmódelben, szükségszerűleg a longi-

tudinális közelítéshez kell folyamodnunk. Az újabb adatok (1992-es népszámlálás) lehetővé teszik, hogy nyomon követhessük azon generációk le származottainak alakulását, melyek gyarkolatilag már befejezték termékenységi időszakukat (1915–1960).

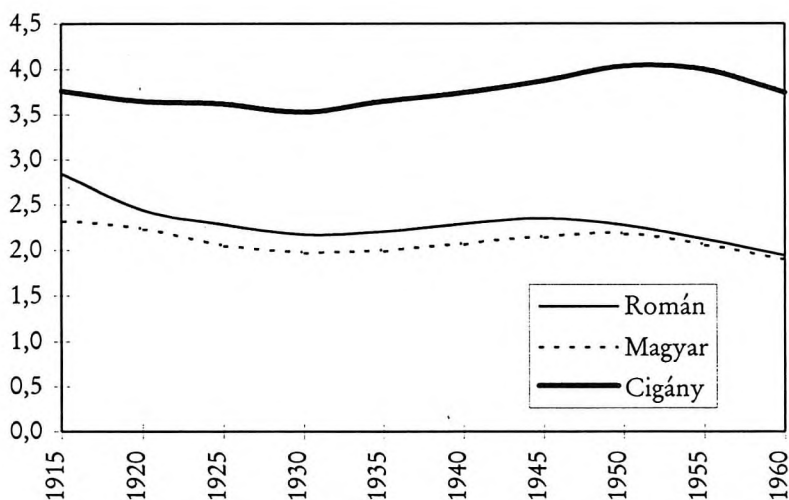

VI. Az 1915 és 1960 között született generációk befejezett termékenysége alakulása a szülések sorrendje szerint
Completed fertility of generations born between 1915 and 1960 by the order of births

A VI. ábra mutatja az első és második, valamint a harmadik és további sorrendű szülések szerepét a teljes (befejezett) termékenység kialakulásában. A harmadik szülések csökkenése és az első szülések állandó szintű szerepe (100 nőre eső mintegy 90 élveszülés első szülés), továbbá a második szülések adatai (100 nőre 60 körüli második szülés) jól látható azoknál a generációknál, ahol a termékeny időszak gyakorlatilag befejeződött a népszámlálás idejére.

Sok szó esik a romániai cigány népesség jelentősen magasabb termékenységről. Mivel a népszámlálási adatok lehetővé teszik, hogy az 1915 és 1960 között született évjáratok befejezett termékenységét nemzetiségek szerint is bemutassuk, áttekintjük az eltéréseket (VII. ábra). Ezek a

különbségek nőttek az idők során. Így az 1960-ban született cigány nők teljes termékenysége 2 gyermekkel volt nagyobb, mint ugyanannak a generációnak román és magyar nőinek gyermekszáma, míg az 1915-ben született cigány nőknek átlagosan csak 1-gyel több gyermeke volt, mint a román nőknek, és 1,5 gyerekkel több, mint a magyar nőknek.

VII. Az 1915–1960 közötti generációk befejezett termékenysége
nemzetiség szerint

Completed fertility of the generations 1915–1960 by nationality

A házasság befolyása a termékenységre

A házasságot a demográfia főleg abból a szempontból tanulmányozza, hogy milyen befolyással van a termékenységre. A legutóbbi időkig (1990) Romániában a legtöbb születés házasság keretein belül történt (97%–96%).

Az utóbbi években azonban azt tapasztalhattuk, hogy nőtt a házasságon kívüli szülések száma, s ugyanakkor csökkent a házasságkötések száma. A házasságon kívüli születések aránya az 1992. évi 15%-ról közel 20%-ra emelkedett 1995-re. Paradox módon a vidéki területek voltak jobban érintve ebben, ahol az 1995. évi 46,7 ezer házasságon kívüli szülés 60%-a történt.

A házasságon kívüli szülések számának ugrásszerű növekedésének elemzésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kockázatnak kitettek arányá-

nak növekedését. Így 1977-ben az átlagosan 20 évesnél idősebb nem férjezett nők aránya 8% volt, 1992-ben pedig 9%. Az 1992. év (utolsó népszámlálás éve) azokra az 1966 után született generációkra jellemző, melyek sokkal népesebbek, mint az előzők, és teljesen beleesnek a szülőképes korba, viszont a hagyományos 3-éves korkülöbség a nemek között nem tartható a házasulókoriak száma miatt.

Házasságkötések és szülések átlagos életkora 1985-ben és 1990–1995-ben
Average ages at marriage and childbirth in 1985 and 1990–1995

	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Átlagos kor szülesskor	25,3	25,5	25,0	24,8	24,7	24,9	25,0
Átlagos kor az első szülesskor	22,6	22,4	22,2	22,3	22,4	22,5	22,7
Átlagos kor házasságkötéskor	24,3	23,7	23,7	23,8	23,8	24,1	24,5
Átlagos kor az első házasságkötéskor	22,0	22,0	22,0	22,1	22,2	22,4	22,8
Az átlagos házasságkötési és szülessi kor közötti különbség	1,0	1,8	1,3	1,0	0,9	0,9	0,5
Az átlagos első házasságkötés kora és az első szüless kora közötti különbség	0,6	0,4	0,2	0,2	0,2	0,1	-0,1

A termékenység korai, és az utódok kialakításának fiatalon való teljesítésének fenntartását a csökkenő termékenység körülményei között tükrözi a nők szülesskori korának átlagos alakulása is. Az 1990–1993 közötti csökkenés után egy gyengébb növekedés következett, és 25 éves kor körül alakult ki az átlagos szülessi kor. Az első szüless életkora gyengén, de tartósan nőtt (fenti tábla). Az átlagos házasságkötési és szülessi kor közötti különbség csökkenő görbe szerint alakul (az 1990. évi 1,8 évről 1995-re 0,5 lett, és az első szüless és az első házasságkötés közötti 0,4 1990-től 1995-ig -0,1-re alakult), ami a demográfiai magatartás olyan változását mutatja, hogy a fogamzás ideje egyre inkább megelőzi a házasságkötését. Természetesen ezek a különbségek az átlagos életkorok között, és különösen a negatív különbségek az utolsó évi adatok szerint, vagyis az első házasságkötés és az első gyermek szüless között eltelt évek átlagos száma között annak is tulajdoníthatók, hogy nőtt a házasságon kívüli szüless aránya, ami azt is jelenti, hogy a nagyon fiatal nők, akik nem mentek férjhez, nem játszanak szerepet az első házasságkötés kora átlagának kialakulásában, még ha az első gyerek szülessének átlagos korában szerepelnek is.

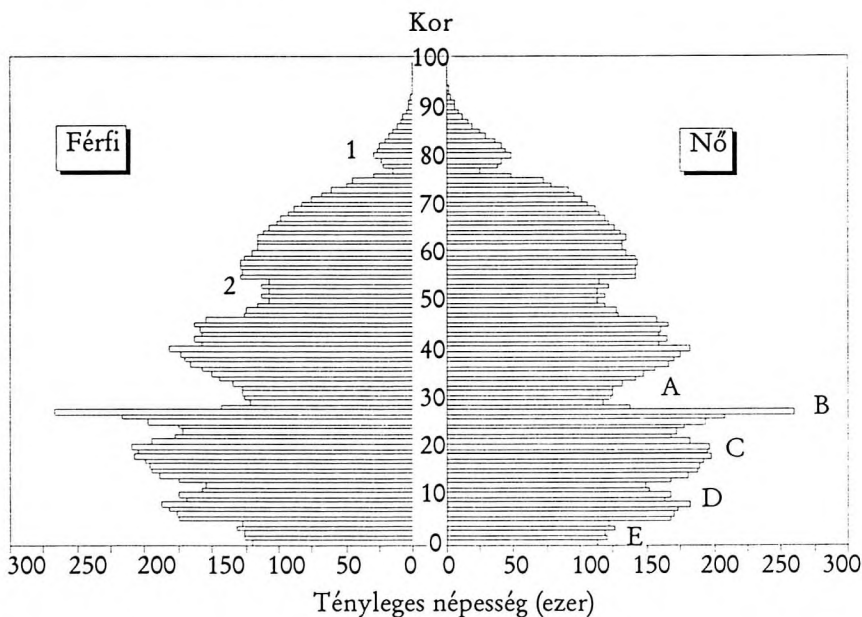
*Születésszabályozás**Abortusz*

1990 előtt, a kommunista uralom alatt, Romániában általában nem voltak fogamzásgátló eszközök. Nem volt szexuális felvilágosítás, tilos volt a fogamzásgátlók importja és árusítása. A hagyományos fogamzásgátlási módszerek játszották — nagy hibalehetőséggel — a főszerepet a nem kívánt terhesség elkerülésére. Ezekkel együtt az abortusz jelentett és jelent még ma is „végső” eszközt az utódok számának korlátozásában: a terhesség bekövetkezése után, a szülés előtt akadályozza meg a nem kívánt gyermek világrajövetelét.

A művi vetélésre vonatkozó jogszabályozás alakulásának közvetlen hatása volt a születési arányra: Románia korfáját az utolsó 50 évben jelentős mértékben az abortusz törvényi szabályozása alakította (Muresan, 1996) (VIII. ábra). A Büntető Törvénykönyv szerint, amit a kommunista rezsim 1948-ban ratifikált, a művi terhességmegszakítás bűnt jelentett. 1955-ben egy rendelet megszüntette az abortusz áthághatatlan jellegét, és megengedte, hogy orvosi beavatkozást végezzenek bizonyos veszélyeztetett személyek esetében. 1957-ben azután annak a rendeletnek az önkényes bevezetése (az akkori szovjet modell szerint), mely kérésre legalizálja az abortuszt — olyan körülmények között, amikor még semmilyen modern fogamzásgátló eszköz nem volt kapható — váratlan demográfiai hatással járt. A születési arány csökkentése irányában ható tényezők erősödése találkozott a liberalizált abortusszal. A művi terhességmegszakítás legalizálása ezekben az években "rendkívül hatékony eszköznek bizonyult a születésszabályozásra, valószínűleg hatékonyabbnak, mint bármely más fogamzásgátló eszköz, melyhez bizonyos ismeretekre és gyakorlatra volt szükség a bevezetéshez és alkalmazáshoz" (Ghetau 1997). A helyzet hirtelen változott meg 1966-ban, amikor az abortuszt ismét szinte teljesen megtiltották. Ez a lakosságot teljesen felkészületlenül érte, és ennek következtében a szülések száma egyik évről a másikra csaknem megkétszereződött.

Miután 1990-ben visszavonták a tiltó rendelkezéseket, egyfelől csökkent az anyai halandóság, ám a termékenység erősen csökkenő pályára állt, és a törvényesen támogatott művi terhességmegszakítás aránya világviszonylatban a legmagasabb szintek egyikét érte el: csaknem 200 ezreléket. 1990-ben és 1991-ben minden élveszületésre 3 szándékos abortusz esett. Azóta ennek a mutatónak az értéke lassan csökken, s ezzel együtt a különféle családtervezési programok kidolgozása és gyakorlata nő. Mindezek ellenére ezek hatása messze elmarad a várokozásoktól, és a művi abortusz továbbra is fontos

szerepet tölt be a nem kívánt szülések elkerülésében (RRHS — Romanian Reproductive Health Survey, 1993).

1. Első világháború

2. Második világháború

A. Abortusz engedélyezése (463/1957. rendelet)

B. Abortusz megtiltása (770/1966. rendelet)

C. Abortusz-ellenes intézkedések (1974)

D. Új abortusz-ellenes intézkedések (1984)

E. A 770/1066. sz. rendelet hatályon kívül helyezése (1989)

VIII. Románia korfája, 1995. július 1.

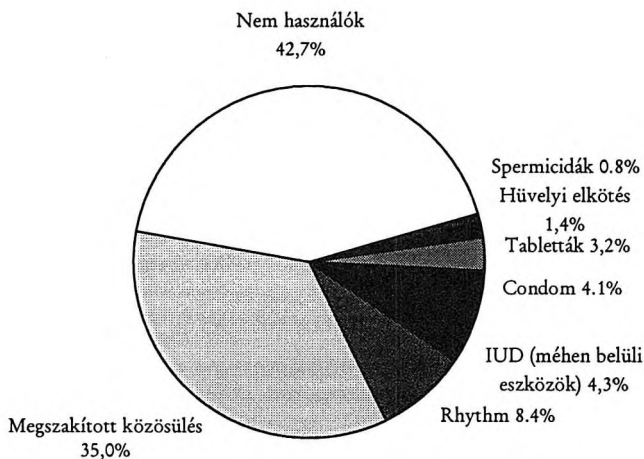
The age pyramid in Romania, 1 July, 1995

Fogamzásgátlás

Az 1960-as évekig nem beszélhetünk arról, hogy a romániai nők megközelítették volna a fogamzásgátló eszközök technológiai fejlődésének lehetőségeit, inkább csak 1990 után. Az első vizsgálatot, ami a román reprodukció egészségügyi vonatkozásaival foglalkozott (RRHS) csak 1993-ban végezték a szülőképes korú nők reprezentatív mintáján. Mint várható

volt, a vizsgálat igazolta, hogy a fogamzásgátlás modern eszközei nincsenek kihasználva. Mivel a családtervezés olyan hosszú ideig tiltott volt Romániában és szisztematikus kampány folyt a modern fogamzásgátlás ellen, az ismeretek hiánya, a bizalom hiánya és az eszközöktől való félelem jelentik a használat fő akadályát.

IX. A specifikus fogamzásgátlási módszerek jelenlegi alkalmazása az RRHS—1993-as mintában

The current use of specific contraceptive methods in the RRHS—1993 sample

A szülőképes korú nők 41%-a mondta azt, hogy semmiféle fogamzásgátló módszert nem alkalmaz. A házas nők közül jelenleg a fogamzásgátló eszközt alkalmazók aránya csak 57%, akik közül csak 14% alkalmazott modern fogamzásgátlót, a többi 43% hagyományos eszközöket használt. A fogamzásgátlókat — és különösen a modern eszközöket — a nem házas nőknek gyakorlatilag jelentéktelen része alkalmazta. Ami az egyes módszerek közötti preferenciát illeti (IX. ábra), megoszlásuk csökkenő sorrendben: coitus interruptus (34%), naptármódszer (8%), méhen belüli eszköz (4%), condom (4%), tabletták (3%), spermicidák (0,8%), injektható fogamzásgátló, diafragma és egyéb modern eszköz (0,3%). Összesen csak a házas nők 1,4%-a volt

sterilizálva fogamzásgátlási céllal, és közülük egy sem mondta, hogy partnerén vasectomiát végeztek volna.

IRODALOM

- Ghetau (Vasile), 1997a — *Fertility trends in Romania. From period to cohort analysis.* (Termékenységi trendek Romániában. Időszak és kohorsz szerinti elemzés.) *Bibliotheca Demographica* No. 5, Bucharest, 90 p.
- Kaa (Dirk J. van de), 1987 — *Europe's Second Demographic Transition.* (Európa második demográfiai átmenete.) *Population Bulletin*, vol. 42, no. 1. 59 p.
- Muresan (Cornelia), 1996a — "*L'évolution démographique en Roumanie: Tendances passées 1948–1994 et perspectives d'avenir 1995–2030.*" (Demográfiai fejlődés Romániában: múltbeli tendenciák 1948–1994, és jövőbeli távlatok 1995–2030.) *Population*, no. 4–5. INED, pp 813–845.

Tárgyszavak:

Születés

Termékenység

CHANGES IN THE REPRODUCTIVE BEHAVIOUR IN ROMANIA

A CSECSEMŐHALANDÓSÁG VALÓSZÍNŰSÉGÉNEK SZÁMÍTÁSI MÓDSZEREI LÍBIÁBAN

ABDALLA F. E. BEN AMER¹

Összefoglaló

Ez a tanulmány a csecsemőhalandósági valószínűségek becslésére ismertet különböző módszereket. A különböző korcsoportokba tartozó anyák továbbélő csecsemőiről közölt jelentésekből és más információkból kiszámíthatjuk a csecsemők halandósági táblában szereplő elhalálozási valószínűségeit a *Brass*-módszer, a *Brass*-módszer *Sullivan* szerinti módosítása, valamint a *Brass-Trussell* módszereinek alkalmazásával.

Bevezetés

A csecsemőhalandóság tanulmányozása nagyon fontos, különösen azért, mert az első életév halandósága — viszonyítva a gyermekkorhoz vagy a korai felnőttkorhoz — rendkívül magas minden országban, függetlenül attól, hogy az általános halandóság magas vagy alacsony. A fejlett és fejlődő országok csecsemőhalandósági arányainak trendjei arra utalnak, hogy ezeknek az arányoknak valamiféle átfedése mutatkozik bizonyos formában. Az ENSZ rámutatott arra, hogy a csecsemőhalandósági arányok további csökkentése nem érhető el, ha csak nem történnek komoly erőfeszítések az orvosi módszerek újításában.

E tanulmány a csecsemőhalandósági valószínűségek becslésére különböző módszereket ismertet — felhasználva a paritás-progressziós, valamint a csecsemőhalandósági arányokat az 1973. évi líbiai népszámlálás adataiból.

¹ Szerző munkatárs a Garyouns Egyetem bölcsészettudományi karának statisztikai tanszékén, Líbiában — jelenleg Ph. D. aspiráns a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben, Budapesten.

A csecsemőhalandóságot befolyásoló tényezők

A halandóság szintje nagyon magas az élet első néhány órájában, napjában és hetében, amikor is sok tényező befolyásolja a csecsemőhalandóságot, melyeket minősíthetünk biológiai, társadalmi-gazdasági és környezeti hatásoknak. A csecsemők igen sebezhetők a halálozási kockázatok tekintetében, ezért a csecsemőhalandóság nagyon érzékeny mutatója az egészségügyi állapotoknak.

Líbia gazdag olajtermelő ország lett, javult az életszínvonal, az egészségügyi ellátás sok szolgáltatást nyújtott a közösségnek, továbbá az oktatásnak pozitív hatása van az egészségre és a gyermekgondozásra. Az 50-es és 70-es évek során magas volt a csecsemőhalandóság, de a 80-as évek erőteljes csökkenést mutattak. A fertőző betegségek, a járványok elvesztették „vezető gyilkos” szerepüket. Erősödött a viszonylagos fontossága a szülési komplikációknak és az élet első hónapjában fellépő betegségeknek, továbbá a gyermekszülés után fellépő egyes női problémáknak, amelyek áttételesen szintén hozzájárulnak a csecsemő elhalálozási kockázatának emelkedéséhez.

Az első életévben bekövetkező halálozásokat felosztjuk az újszülötti halálozásra (ami az első 28 napban következik be), és az újszülöttkor utáni halálozásra, ami az első életév további részében következik be. A csecsemőhalálozási arányt rendszerint úgy számítják, hogy az egy éves kor alatti halálozások számát viszonyítják a naptári évben történt élveszületésekhez. Abból a célból, hogy a csecsemőhalandóságot leszorítsák — aminek közvetlen hatása van a népességszám növekedésére —, Líbia kormánya magas szintű és sürgős prioritással fejleszti az egészségügyi ágazatot; új anya- és gyermekegészségügyi egységeket építettek, az egészségügyi programok, az immunitás és az orális dehidratálási terápia igen elterjedt.

Líbiai adatok csak két forrásból állnak rendelkezésre, a népszámlálásból és a népmozgalmi statisztikából, az utóbbi 1970-től. A líbiai nyilvántartási rendszert nemcsak a halálozási nyilvántartás teljessége jellemzi, hanem az is, hogy a népmozgalmi eseményeket késve regisztrálják. Továbbá az életkor téves bejelentése általános gyakorlatnak minősül, habár 1970 óta, amikor a kormány bevezette a családregisztrálási könyvet, az elhalálozási kor túlbecslése kiment a divatból.

Brass (1968, 1978) kidolgozott egy módszert, ami a fentiekben említett adatokat valószínűségi számításra használja. Azt kérdezik, mekkora a valószínűsége annak, hogy az újszülöttek meghalnak bizonyos gyermekkori életkor elérésekor vagy elérése előtt. A szerzők átalakítják a statisztikai adatokat az x éves korú nőkhöz viszonyított gyermekhalálózási arányokká, valószínűségekké. A születés és bizonyos életkorok közötti elhalálozás valószínűségének számítását később módosította Sullivan (1972) és Trussell (1975) úgy, hogy a legkisebb négyzetek módszere szerinti regressziót alkalmazták.

1. Brass módszere a csecsemőhalandóság becslésére²

Brass egy olyan módszert vezetett be, melynek segítségével a csecsemőhalandósági arányokat átalakítja a meghalás valószínűségévé a halandósági tábla alapján. Ezt követően — feltételezve, hogy annak átlagos valószínűsége, hogy az x éves korú anyák összes szülöttei közül hányan halnak meg, egyenlő azzal, hogy mennyi a valószínűsége a meghalásnak a halandósági tábla alapján a születéstől egy időpontig (a) — a csecsemőhalandósági arányok (D_a) megkaphatók a születési táblákból és az anya továbbélő csecsemői számából az anya korcsoportja szerint (15—19, 20—24, 25—29, ..., 45—49 évesek). A Brass-féle szorzók (K_i) a D_a értékeit alakítják q_a -vá, vagyis az a kor elérése előtti valószínűséggé. Az 1. táblából megkapjuk az egyes korcsoportokra, mint (20—24), (25—29), (30—34) évesekre vonatkozó szorzótényezőket, valamint a p_i arányokat, melyek az illető anyai korcsoportok paritásai.

Múltbeli tapasztalat szerint a 2, 3 és 5 éves korig továbbélő gyermekek l_2 , l_3 és l_5 -tel jelölt adatai megbízhatónak tekinthetők, mivel az alapadatokat hiba nélkülieknek vehetjük. l_a értékei úgy számíthatók, hogy 1-ből kivonjuk a q_2 , q_3 és q_5 értékeket. Megjegyezhetjük, hogy a jelen cikk adatait 1973-as népmozgalmi statisztikai és népszámlálási adatbázisból vettük. Amikor a Brass-módszert alkalmaztuk az 1973-as adatokra, a meghalt gyermekek észlelt arányaiban nem volt mintavételi hiba.

² Brass, J. (1975) "A termékenység és halandóság számításának módszerei korlátolt számú és hiányos adatokból". A North Carolina Egyetem, Chapel Hill, alkalmi kiadványa.

1. Brass módszere a csecsemőhalandóság becslésére
Brass method to estimate infant mortality

Korcsoport (év)	Átlagparitás [*] , p_i	Csecsemőhalandósági arány	K_i	q_i
15—19	0,235	0,1267	0,956	0,1211
20—24	2,138	0,1486	0,999	0,1485
25—29	4,203	0,1734	0,987	0,1711
30—34	5,814	0,2036	1,016	0,2069
35—39	7,010	0,2463	1,026	0,2521
40—44	7,476	0,2983	1,004	0,2995
45—49	7,623	0,3523	1,003	0,3534

$$^*p_i = \text{CEB}(i)/\text{FB}(i)$$

CEB(i) = x éves korú anya összes született gyermekeinek száma

FB(i) = az összes nők száma a korcsoportban.

2. Sullivan módosítása a Brass módszerhez

Sullivan (1972) a legkisebb négyzetek módszerével becsült regressziót alkalmazta q_a értékének számításához. q_2 megadja a meghalás valószínűségét születéstől 2 éves korig, q_3 születéstől 3 éves korig, q_5 születéstől 5 éves korig. Brass módszerét is felhasználva Sullivan a következő kifejezést alkalmazta:

$$q_a = D_i \cdot \left(A_i - B_i \cdot \frac{p_2}{p_3} \right) \quad (1)$$

$$\frac{q_a}{D_i} = \left(A_i - B_i \cdot \frac{p_2}{p_3} \right)$$

ahol A és B a regressziós egyenlet állandói. A 2. tábla mutatja a Sullivan-féle arányokat, valamint a képleteket, ahogy a csecsemőhalandósági arányokat

átalakítjuk a meghalás valószínűségévé. A táblázatban az ENSZ-modell halandósági tábláiból a Dél, Észak és Nyugat égtáji halandósági táblákra szólóan adjuk meg a kifejezéseket.

2. Sullivan módszere a q_a becslésére a csecsemő túlélésből
Sullivan's method to estimate q_a from infant survival

DÉL	ÉSZAK	NYUGAT
$q_2 = D_2 (1,33-0,61 (p_2/p_3))$ = 0,1516	$q_2 = D_2 (1,30-0,63 (p_2/p_3))$ = 0,1457	$q_2 = D_2 (1,30-0,54 (p_2/p_3))$ = 0,1525
$q_3 = D_3 (1,20-0,44 (p_2/p_3))$ = 0,1690	$q_3 = D_3 (1,17-0,50 (p_2/p_3))$ = 0,1583	$q_3 = D_3 (1,20-0,40 (p_2/p_3))$ = 0,1673
$q_5 = D_4 (1,14-0,32 (p_2/p_3))$ = 0,1991	$q_5 = D_4 (1,15-0,41 (p_2/p_3))$ = 0,1907	$q_5 = D_4 (1,14-0,33 (p_2/p_3))$ = 0,1960

Megjegyzés: (p_2/p_3) a nők paritási aránya 20–24 évesektől 25–29 évesig.

Forrás: A és B értékei Sullivan (1972) 3. táblájából, i.m. p. 83.

Az A és B regressziós koefficienseket Sullivan (1972) számította, mi csak a halandósági modell táblákat használtuk (Észak, Nyugat és Dél). Megjegyezhetjük, hogy nincs nagy különbség q_2 , q_3 és q_5 között, annak ellenére, hogy eltérő regionális halandósági táblákat alkalmaztunk.

3. Brass—Trussell módszer³

Brass kiindulási — túlzás nélkül állíthatjuk, hogy zseniális — módszere az egyes anyai korcsoportokhoz tartozó meghalt gyermekek arányát szorozza egy tényezővel, és így kapja meg a q_x értéket. Ezt követte Sullivan módosítása az eredeti Brass módszerhez, mely a szorzótényezők lineáris regresszióján alapul. A Trussell által alkalmazott módszer ismét paritási

³Trussell, F.J. (1975): Szorzótényezők újraszámítása Brass módszeréhez a gyerekkori túlélési arányok meghatározására. Population Index, vol. 29. pp. 97–107.

arányokat használ, melyeket p_1 , p_2 és p_3 -mal jelölünk, továbbá egyéb konstansokat vesz figyelembe a q_a becsléséhez.

$$q_i = k_i D_i \quad (2)$$

ahol

$$k_i = A_i \left(\frac{p_1}{p} \right) + B_i \left(\frac{p_2}{p_3} \right) + C_i \ln \left(\frac{p_1}{p} \right) + E_i \ln \left(\frac{p_2}{p_3} \right) + F_i \quad (3)$$

és $i = (1, 2, 3, \dots, 7)$ a (15–19)-től (45–49) korcsoportba tartozó anyákra. A különböző halandósági táblákhoz q_a számítható a *Trussell* tényezők alkalmazásával, l_a becsléséhez pedig ezután a q_a értékét le kell vonni az egységből. A , B , C , E és F konstansok. (D_i = meghalt csecsemők aránya egy standard korcsoporthoz tartozó anyák szülöttei között.)

3. *Trussell q_a számítása Dél-modell halandósági táblával (Libia, 1973)*

Trussell estimation of q_a South model life table (Libya, 1973)

Korcsoport	A_i	B_i	C_i	E_i	F_i	k_i	q_a
20–24	-0,2920	-0,0532	-0,0377	-0,0712	0,9938	1,0415	0,1549
25–29	-0,0170	-0,0996	-0,0120	-0,1584	0,9630	1,0394	0,1799
30–34	-0,0570	-0,1069	-0,0257	-0,1482	0,9832	0,9812	0,2015

4. *Trussell q_a számítása Észak-modell halandósági táblával (Libia, 1973)*

Trussell estimation of q_a North model life table (Libya, 1973)

Korcsoport	A_i	B_i	C_i	E_i	F_i	k_i	q_a
20–24	-0,3165	-0,0509	-0,0363	-0,0645	0,9674	0,9986	0,1488
25–29	-0,0508	-0,1467	-0,0109	-0,1565	0,9281	0,9721	0,1698
30–34	-0,0666	-0,1683	-0,0300	-0,1739	0,9623	1,0407	0,2120

5. Trussell q_a számítása Nyugat-modell halandósági táblával (Libia, 1973)*Trussell estimation of q_a West model life table (Libya, 1973)*

Korcsoport	A_i	B_i	C_i	E_i	F_i	k_i	q_a
20—24	-0,2772	-0,0573	-0,0305	-0,0548	1,0214	1,0443	0,1553
25—29	-0,0249	-0,1153	-0,0101	-0,1285	0,9754	0,9808	0,1698
30—34	-0,0480	-0,1387	-0,0232	-0,1273	0,9973	0,9778	0,1993

Forrás: Trussell 1975., 2. tábla, 102. o.

Hogy kiválaszthassuk a legjobb l_i értékeket, ami a fenti becslési eljárásokból a konkrét esetre vonatkozik, az l_2 , l_3 és l_5 továbbélési valószínűségeket logitjait alkalmazzuk, vagyis a következő kifejezést használjuk:

$$\text{logit}(l_a) = 0,5 \ln \left(\frac{1 - l_a}{l_a} \right) = y_a \quad (4)$$

Brass javasolt módszert arra, hogy finomítsuk a q_a becsült értékeit, ahol $a = 2, 3$ és 5 -öt használjuk a logit átalakításoknál.

6. A továbbélési valószínűség logit-jának finomítása
(Brass—Sullivan) Dél-modell halandósági tábla (Libia, 1973)*Smoothing the logit of the probability survival ratio
(Brass—Sullivan) South model life table (Libya, 1973)*

Kor x	Logit érték	Észlelt l_a értékek	y_a	Logit különbség	Javított logit	Javított l_a érték
(1)	(2)	(3)	(4)	(5) = (4) - (2)	(6)	(7)

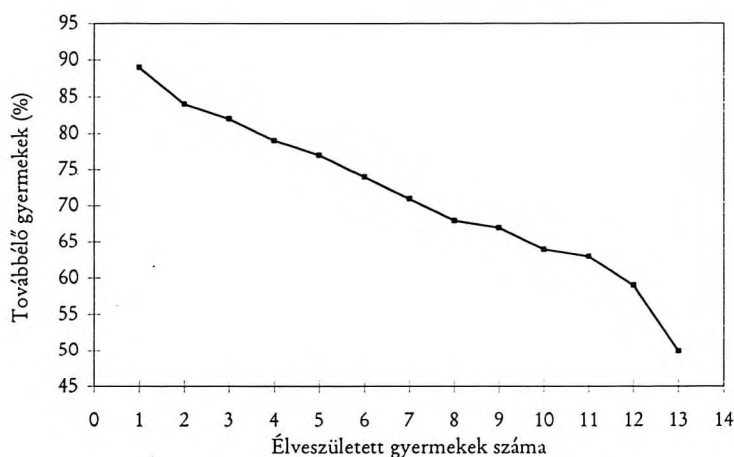
2	-0,7152	0,8484	-0,8611	-0,1459	-0,8424	0,8435
3	-0,6552	0,8310	-0,7964	-0,1412	-0,7824	0,8270
5	-0,6015	0,8009	-0,6960	-0,0945	-0,7287	0,8111

*7. A továbbélési valószínűség logit-jának finomítása
(Brass-Trussell) Dél-modell halandósági tábla (Libia, 1973)
Smoothing the logit of the probability survival ratio
(Brass-Trussell) South model life table (Libya, 1973)*

Kor x	Logit érték	Észlelt l_a értékek	γ_a	Logit különbség	Javított logit	Javított l_a érték
(1)	(2)	(3)	(4)	(5) = (4) – (2)	(6)	(7)
2	-0,7152	0,8451	-0,8483	-0,1331	-0,8230	0,8383
3	-0,6552	0,8201	-0,7585	-0,1033	-0,7630	0,8214
5	-0,6015	0,7985	-0,6885	-0,0870	-0,7093	0,8051

Forrás: Manual 2. tábla, indirekt módszer demográfiai becslésre — ENSZ 1983, 19. o.

A (6) oszlopban szereplő javított logit értékeket γ_a értékeiből és a logit értékek középvértékéből nyerjük. l végső értéke a *Sullivan* és *Trussell* becslések középvértéke $(0,5 \cdot (0,8435 + 0,8383) = 0,8409)$, és ez tekinthető elfogadott értéknek.

*I. Gyermekek-továbbélés az anya paritása szerint (Libia, 1973)
Child survival by mother's parity (Libya, 1973)*

Konklúzió

Amennyire a csecsemőhalandóság az egyik legérzékenyebb mutatója a közegészségügynek, annyira fontos, hogy olyan pontos módszereket alkalmazzunk, melyek tükrözik a tényleges csecsemőhalandósági arányokat. Különféle módszereket használva annak becslésére, hogy mekkora a csecsemők halálozási valószínűsége Líbiában, módunkban áll összehasonlítani az eltéréseket az egyes módszerek alkalmazása során. A *Brass*-féle módszer pontos eredményeket hozhat, ha párosítjuk *Sullivan* és *Trussell* módszereivel. A *Sullivan* módszer alkalmazásával kapott eredmények (a Nyugat-, Észak- és Dél-modell szerinti halandósági táblák alapján) azt mutatják, hogy azok eredményei közel vannak egymáshoz, és nem térnek el lényegesen a *Brass* módszer szerinti becslésektől sem.

Tárgyszavak:

Csecsemőhalandóság
Halandósági tábla

METHODS OF ESTIMATING THE INFANT PROBABILITY
OF DYING IN LIBYA

AZ 1997. OKTÓBERI, NÉPESEDÉSI TÉMAKRÓL KÉSZÜLT KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS FŐBB EREDMÉNYEI

S. MOLNÁR EDIT — PONGRÁCZ TIBORNÉ

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete 1997 októberében közvélemény-kutatást végzett a 18 éves és idősebb férfiak és nők 1500 fős országos reprezentatív mintáján.¹ A kutatás részben azt tudakolta, hogy milyen lehetőségeket lát a lakosság a népességsökkenés megállítására, részben pedig néhány olyan demográfiai jelenség megítélésével foglalkozott, amelyek az újabb keletű demográfiai tendenciákhoz kapcsolódnak. Ez az összefoglaló a következő kérdéskörök szerint mutatja be a főbb eredményeket:

- a) Vélemények a népességfogyás megállításának lehetőségeiről
- b) Gyermekszám-preferenciák
- c) A gyermek értéke a közgondolkodásban
- d) Vélemények az élettársi életforma és a házasságkötés nélküli gyermekvállalás terjedéséről
- e) Az első gyermekszülés kívánatosnak tartott életkora

***

a) Vélemények a népességfogyás megállításának lehetőségeiről

Annak megismerése, hogy miként vélekedik a lakosság a népességfogyásáról és megállításának lehetőségeiről, két szempontból is érdekes lehet. Az első, hogy a társadalom biztonságérzetének, a perspektivikus szemléletmódnak egyik eleme *a népesség egészséges fejlődésébe vetett hit*; ha az emberek aggodalommal tekintenek a csökkenő születésszámra és a magas halandóságra, az pesszimizmust sugároz és a közgondolkodás egészére rányomja bélyegét. A másik szempont, hogy a lakosság informáltsága a népesedési folyamatokról — még ha e folyamatok nem is kedvezőek — a

¹ A kutatást támogatta a Népjelölési Minisztérium és az Aktív Társadalom Alapítvány.

nemkívánatos tendenciák megállítását szolgáló intézkedések nagyobb fogadóképességét biztosíthatja. Márpedig egy ilyesfajta "fogadóképesség" megteremtésére nagyonis szükség van mind az új nyugdíjrendszerre való áttérés megértése, mind pedig az egészségügyi reform megvalósítása szempontjából. A különböző intézkedések kialakításához, a lakossággal folytatott kommunikációhoz nélkülözhetetlen annak ismerete, hogy milyen elképzelések, várakozások élnek a közvéleményben a problémák megoldásával kapcsolatban.

A Népeségtudományi Kutató Intézetben 1983 óta rendszeresen végzett közvélemény-kutatásaink visszatérően azt mutatják, hogy a lakosság magáról a népességfogyás tényéről elég jól informált; a 90-es évek közepén az emberek 75%-a a problémáról már kellő tájékozottsággal rendelkezett. A népesség fogyását az emberek többsége az *"eléggye súlyos"* jelzővel minősíti (47%), több mint 10 éve ez a modális vélemény, és 20–25% között van azok aránya, akik ezt kifejezett *"súlyos"*, aggodalomra okot adó gondnak tartják. Ez utóbbiak aránya a diplomások és a fővárosiak között magasabb.

A csökkenés okairól gondolkozva a lakosság többsége (58%-a) az *alacsony születésszámra* gondol, 25% a *romló egészségi állapotot* okolja (amelynek következtében "sokan fiatalon, idő előtt halnak meg"), 10% azt tételezi fel, hogy terjed a *gyermektelenség eszménye* ("vannak fiatal párok, akik egyáltalán nem akarnak gyermeket"), a fennmaradó hányad (7%) pedig egyéb okokra gyanakszik, vagy nem talál magyarázatot.

1997 őszén a lakosság meghatározó többsége, 81%-a nyilvánította ki azt a véleményt, hogy *kifejezetten szükség lenne olyan lépésekre, amelyekkel a népességszám csökkenését meg lehetne állítani*. Azok aránya, akik szerint semmiféle lépésre sincsen szükség, 13,1%; ők részben attól tartanak, hogy a népességszám csökkenését *"úgysem lehet befolyásolni"* (7,1%), részben azt gondolják, hogy a népesség fogyása *"nem jelent különösebb problémát"* (3%), vagy egyéb hasonló véleményt hangoztatnak (3%). Korábbi kutatásainkból tudjuk, hogy e vélemények mögött többnyire olyan hiedelmek húzódnak meg, mint hogy *"kisebb országban is lehet jól élni"*, vagy *"ha kevesebben lennénk, nem lenne ennyi munkanélküli"* stb. Bár az így gondolkozók aránya nem magas, és a vélemény nem is kötődik karakterisztikusan meghatározott társadalmi csoportokhoz, mégis úgy tűnik, a kérdéssel nem feleslegesen foglalkozni a tömegkommunikációban. Érdeemes lenne bővebb információt nyújtani a közvélemény számára arról, hogy a népesség-csökkenés egy kedvezőtlen korstruktúrával jár együtt, aminek következtében romlik a kereső/eltartott arány, de romlik a társadalom innovációs képessége is. Így egy olyan kis létszámú ország, mint Magyarország, egyszerűen nem

engedheti meg magának, hogy a népességszám csökkenését másodrendű problémaként kezelje.

A népességfogyás megállítása érdekében tett lépéseket az emberek elsősorban a *kormányzattól* várják (52,2). Egyharmaduk arra gondol: különböző kormányzati lépések mellett az *emberek hozzáállásának, életmódjának megváltozására is szükség lenne*, és 14,8% azok aránya, akik kormányzati intézkedéseket egyáltalán nem várnak el, csupán csak az emberek hozzáállásának, életmódjának megváltozásától várják a tendencia megállítását. A véleményeket némileg árnyalja az iskolázottság (pontosabban a felsőfokú képzettség), a társadalmi helyzet és a vallásosság.

Bár a különbségek nem túlságosan nagyok, tendenciájuk logikailag jól magyarázható:

- Az átlagosnál is valamivel nagyobb mértékűek a kormány lépései iránti igények a kevésbé iskolázott, a társadalmi hierarchia alacsonyabb fokán elhelyezkedő, segédmunkás rétegekben, akiknek részben ismereteik és eszköztáruk hiányosabb arra vonatkozóan, hogy sajátmaguk, "öntevékenyen" tehetnének-e valamit (pl. az egészség megőrzése terén), részben pedig éppen marginálisabb helyzetükből következik, hogy megoldásokat általában többnyire csak "felülről", az államtól, a kormánytól várhatnak.
- A differenciáltabb megközelítésmód (kormányzati lépések és emberi hozzáállás, életmódváltoztatás szükségessége együtt) az egyetemet, főiskolát végzetteknel, illetve a társadalmi ranglétra felső harmadába tartozóknál (vagyis azoknál, akiknek ismereteik szélesebb körűek, és anyagi feltételeik is jobbak az egészséges életmód követéséhez) az átlagosnál intenzívebb.
- Ami a vallásosságot illeti, különbséget a két szélső póluson figyelhetünk meg. A "nagyon vallásosak" (az egyház tanításait követők) az átlagosnál kevésbé gondolnak kizárólag a kormány kötelezettségére, és némileg nagyobb súlyt helyeznek az emberek hozzáállására. Más vizsgálataink azt támasztják alá, hogy mögötte nagy valószínűséggel nemcsak a vallásos meggyőződésű emberek helyes életmódról vallott elveit sejtethetjük (pl. alkohol, drog, kicsapongó életmód mellőzése), hanem a készségesebb gyermekvállalás motívumát is.

A népességfogyás megállítását fontosnak tartók elsőprő többsége, 72,1%-a elsősorban arra gondol: *sokkal jobban kellene támogatni a gyermekvállalást, a gyermeknevelést*. Jóval kevesebben vannak, akik ehelyett inkább abban bíznak: a kedvező fordulat úgy érhető el, ha *többet áldoznak az egészségügyi ellátásra, hogy kevesebben haljanak meg idő előtt, fiatal korban* (25,7%). (Az egyéb javaslatok aránya elenyésző, mindössze 2,2%).

"Mire lenne szükség a népességfogyás megállítása érdekében? "

"What is needed for stopping the population decrease? "

(százalék)

Társadalmi-demográfiai csoportok	Kormányzati intézkedésekre	Az emberek hozzáállásának, életmódjának megváltozására	Mindkettőre szükség lenne	Összesen
<i>Iskolai végzettség</i>				
8 osztálynál kevesebb	58,0	14,5	27,5	100,0
8 osztály	52,7	15,7	31,6	100,0
Szakmunkás iskola	52,1	18,6	29,3	100,0
Középiskola	54,1	11,8	34,1	100,0
Egyetem, főiskola	43,0	12,6	44,4	100,0
<i>Foglalkozás</i>				
Segéd munkás	55,5	18,3	26,2	100,0
Betanított munkás	53,0	14,4	32,6	100,0
Szakmunkás	50,5	17,8	31,7	100,0
Önálló (nem szellemi)	51,5	16,2	32,4	100,0
Egyéb szellemi	54,2	8,4	37,3	100,0
Diplomás	47,2	12,9	39,9	100,0
<i>Társadalmi helyzet*</i>				
1—3. fokozat (alsó)	56,4	13,9	29,6	100,0
4—6. fokozat (középső)	50,7	14,4	34,8	100,0
7—10. fokozat (felső)	39,6	20,8	39,6	100,0
<i>Vallás</i>				
Az egyház tanításait követi	43,8	18,9	37,3	100,0
A maga módján vallásos	53,0	15,0	32,0	100,0
Nem vallásos	51,9	14,3	33,8	100,0
<i>Átlag</i>	52,2	14,8	33,0	100,0

*A kérdezettek egy 10 fokú létrán önbesorolással jelölték, hogy saját társadalmi helyzetüket hová helyezik.

Az eredmény egybecseng korábbi közvélemény-kutatásunkkal, amely szerint az emberek közel 70%-a szerint az alacsony születésszám vezet a népesség számának csökkenéséhez, s csak 25% hozza ezt összefüggésbe a rossz egészségi állapottal, a magas halandósággal. Megjegyzendő, hogy olykor még szakmai körökben sem teljesen egyértelmű az állásfoglalás ebben a kérdésben. Jóllehet kétségtelen tény, hogy azokban a nyugat-európai országokban, ahol a halandóság a Magyarországinál jóval kedvezőbb, a miénknél alacsonyabb termékenység sem vezet a népesség fogyáshoz; más szóval, a rendkívül rossz hazai halandóságnak jóval nagyobb szerepe van a népesség fogyásában, mint ahogyan azt a közvélemény feltételezi. Azonban a közvélemény-kutatás adata mégis elég természetesnek tűnő gondolkodásmódot tükröz, és magunk is azt gondoljuk, hogy perspektivikusan, hosszú távon, végső soron a termékenység megfelelő szinten történő állandósulása, a reprodukció biztosítása az, ami a kedvezőtlen tendencián javítani tud. De azt is el kell ismerni, hogy a magas halandóságot eredményező, igen rossz hazai egészségi állapotokról, egészségügyi kultúráról való informáltság a lakosságban nem kellő színvonalú.

A gyermekvállalás, gyermeknevelés támogatásának és az egészségügyi ellátás javításának alternatívája még inkább az előbbi javára dől el a felsőfokú iskolát végzettek körében, akiknek 83%-a szavazna a gyermeknevelési támogatások növelésére, s csupán 15%-a az egészségügyi ellátás javítására. Ezt természetesen nem szabad úgy értelmezni, mintha a diplomások szerint a jobb egészségügyi ellátásra nem kellene sokat áldozni. Inkább arról van szó: *a legiskolázottabb emberek az átlagosnál is nagyobb mértékben vallják, hogy a népességszökkenés megállításában a gyermekvállalás támogatásának van elsődleges szerepe.*

A népességfogyás megállítását célzó legfontosabb teendő
Most important task aiming at stopping of population decrease

(százalék)				
Korcsoport	A gyermekvállalás, gyermeknevelés támogatása	Az egészségügyi ellátás javítása	Egyéb javaslat	Összesen
18–39 évesek	82,3	15,8	1,9	100,0
40 évesek és idősebbek	66,0	31,2	2,8	100,0
Átlag	72,1	25,7	2,3	100,0

A két alternatíva megítélésében generációs különbséget is felfedezhetünk. A 18–39 évesek körében 10 százalékponttal magasabb a gyermekvállalás, gyermeknevelés fokozott támogatását igénylők aránya, míg 40 év felett ez jóval szerényebb, és közel egyharmaduk az egészségügyi ellátás javítását tartaná elsődlegesnek; gyakorlatilag kétszer annyian, mint a fiatalok.

A véleménymegoszlásokban természetesen az érintettség is tükröződik; az alternatíváknak érthető módon más a súlya a kiskorú gyermeket nevelő szülők (vagy a leendő szülők) és az — inkább a korral összefüggő — saját egészségi problémáiktól szenvedők számára. Ám az idősebb korosztályra is egyértelműen igaz, hogy a kedvezőtlen népesedési folyamatok megállítását alapvetően a gyermekellátások javításától várják.

b) Gyermekszám-preferenciák

A Központi Statisztikai Hivatalban rendszeresen készülnek termékenységi- és családtervezési vizsgálatok, amelyek arról is tájékoztatnak, hogy a gyermekvállalásban érintett, fiatal nők (vagy párok) hány gyermeket kívánnak maguk számára. Az ún. *kívánt gyermekszám* a már meglévő gyermek mellett tehát magában foglalja azt is, hogy hány gyermeket szeretnének még. Ennek jelentősége abban van, hogy a mutató együttesen tartalmazza a mindenkori tényleges termékenységi helyzetet és a jövőbeli termékenységi preferenciákat, így értékéből következtetni lehet a reprodukció szempontjából lényeges befejezett termékenység jövőbeli alakulására.

Általános tapasztalat, hogy Magyarországon sem a családtervezésben, sem a megvalósított családnagyságban nem jellemző a szándékos gyermektelenség. A nőknél 2,0–2,1 a kívánt gyermekszám átlaga; a termékenységük befejezéséhez közeledő, 40–44 éveseknél azonban a megvalósulás némileg alacsonyabb (1,9 körüli). Legáltalánosabb a kétgyermekes család kívánása, és ténylegesen is az ilyen családtípus a leggyakoribb. Elgondolkodtató, hogy a fiatalabb női csoportokban többen szeretnének három, semmint csupán csak egy gyermeket, a befejezett termékenységhez közeledve azonban csökken a három gyermeket, és növekszik az egy gyermeket kívánók aránya. A 40 évesnél idősebb nőknél a három- és több gyermekesek együttes aránya sem éri már el az egygyermekesekét. Ez azt is jelenti, hogy a vágyak, kívánságok némileg meghaladják a tényleges gyakorlatot. Ennek eredményeként például az 1983-ban házasságra lépett pároknál az egy gyermeket tervezők aránya végül is kétszeresére emelkedett, elsősorban a fővárosi családokban és ott, ahol az anya magasabb iskolai végzettségű és szellemi foglalkozású. A tervek,

kívánságok szerényebb megvalósulása mögött az anyagiak, a gyermeknevelés és munkavállalás összeegyeztetésének nehézségei, a lakásproblémák állnak.

A nemzetközi szakirodalom szerint a fiatal generáció családtervei, gyermekszám-preferenciái nem függetlenek attól, hogy maga a lakosság hogyan vélekedik a családok számára egészségesnek, jónak, megfelelőnek — a kutatások műszóhasználatával élve: *ideálisnak* — tartott gyermekszámról. Ennek mutatója (vagyis a 100 családra jutó ideális gyermekszám átlaga) tükrözi az adott országban elterjedt szokásokat, s mivel az idősebb korosztály nézeteit, a korábbi termékenységi szokásokat, hagyományokat is tartalmazza, értéke többnyire meghaladja a fiatal párok saját családjukban tervezett gyermekszám-átlagát. Ennek hatása elvileg pozitív is lehet: ha a közgondolkodás egy magasabb gyermekszámot részesít előnyben, a termékenységi magatartás is képes valamennyire idomulni ehhez. De az is megfigyelhető, hogy a mutató értéke elég jól visszaadja a lakosság optimista vagy pesszimista beállítódásának alakulását, mivel politikai-gazdasági hatásokra érzékeny. Így például prosperáló, ún. békés években a családok számára több gyermeket tartanak kívánatosnak az emberek, míg háborús években, regressziós időszakokban kevesebbet.

Magyarországon már hosszú ideje azt tartják jónak, ideálisnak, ha a családokban két, legfeljebb három gyermek nevelkedik. A gyermekek ideálisnak tartott száma azonban az elmúlt 20–25 év alatt észrevehetően csökkent; míg 1974-ben 100 családra 288 gyermeket tartottak ideálisnak, a 90-es évek elején és közepén az átlag már csak 230–240 között volt.

Az 1997. őszi közvélemény-kutatás alkalmából a válaszadók az iskolai osztályozás analógiájára 5-östől 1-esig terjedő osztályzatokkal minősítették, mennyire találják jónak azt, ha egy házaspárnak

— nincsen gyermeke, vagy

— ha egy, kettő, három, négy vagy annál több gyermeke van.

Ha a különböző gyermekszámú családok "*népszerűségét*" a politikai közvélemény-kutatásokból jól ismert 100 fokú népszerűségi indexekkel fejezzük ki, a következő eredményeket kapjuk:

*A különböző gyermekszámú családok népszerűsége
1989-ben, 1995-ben és 1997-ben
Popularity of families with different number of children
in 1989, 1995 and 1997*

(100 fokú skálán)

Há a házaspárnak...	1989	1995	1997
nincs gyermeke	16	17	13
egy gyermeke van	62	57	51
két gyermeke van	78	77	78
három gyermeke van	65	58	68
négy vagy több gyermeke van	39	34	40

Mint látható, a gyermektelenség eszményével a közvélemény gyakorlatilag egyáltalán nem rokonszenvezik, a kétgyermekes családmódel "népszerűség" pedig elsőprő.

Megfigyelhető, hogy 1995-ben, a gyermektámogatások korlátozásának hírére a közvélemény némileg szkeptikussá vált a gyermekes (főképp a háromnál több gyermekes) lét pozitívumainak megítélésében. Az 1997. évi eredmények árnyalatnyival ennél jobbak, a nagyobb gyermekszámú családok népszerűségi mutatója gyakorlatilag visszaállt az 1989-es szintre. Megjegyzendő, hogy ez nem járt együtt a gyermekszülések számának növekedésével; 1996-ban 105 ezer gyermek született, ami történelmi mélypontot jelent, s egyben azt is jelzi, hogy a vágyak, preferenciák és a megvalósítható gyakorlat között meglehetősen nagy távolság van.

A vélemények nagyfokú homogenitásról árulkodnak, ami érthető is, hiszen a kétgyermekes családmódel idealizálása nagyon erős. A tradicionálisabb gondolkodásmód természetesen érezteti hatását: az idősebb, a községekben élő, a nagyon vallásos emberek között gyakoribb, hogy három-, vagy annál több gyermekes családot is "nagyon jónak" nevezzenek. Az sem igényel sok kommentárt, hogy akik maguk is több gyermek felnevelésére vállalkoztak, saját pozíciójukat tartják a "legjobbnek", legtöbbször arra adnak ötös osztályzatot. A három-, valamint a négy- vagy annál több gyermekes válaszadók között azonban egy meglehetősen látványos cenzúrát figyelhetünk meg. A négy- vagy több gyermekes válaszadók 30%-a már kifejezetten "nagyon rossznak" vagy "rossznak" tartja, ha annyi gyermek van a családban,

mint önük. Véleményük azt fejezi ki, hogy háromnál több gyermeket nevelni már meglehetősen kockázatos vállalkozás.

"Mennyire jó az, ha egy családban három vagy több gyermek nevelkedik?"
"How good is to bring up three or more children in one family?"

(százalék)						
Ha a házaspárnak...	Nagyon jó	Jó	Közepes	Rossz	Nagyon rossz	Összesen
3 gyermeke van						
— lakosság	35,6	25,9	18,9	13,1	6,4	100,0
— 3-gyermekek	53,5	21,4	11,8	7,5	5,9	100,0
4 vagy több gyermeke van						
— lakosság	17,4	10,3	19,6	21,2	31,5	100,0
— 4- és több-gyermekek	46,6	9,6	13,7	12,3	17,8	100,0

A gyermekvállalásban leginkább érintett, fiatal generáció preferenciáiról érdemes részletesebben is szólni, előrebocsátva természetesen, hogy véleményeik nem saját családterveikről tudósítanak, hanem a gyermekes léttel kapcsolatos szemléletmódjukról.

A fiatal generáció gyermekszám-preferenciái az átlagosnál mérsékeltőbbek. A 40 évesnél fiatalabbak körében az elmúlt 10 évben átlagosan 2,28 az ideális gyermekszám-átlag (ez a kritikus 1995. évben — a Bokros-csomag hírére — 2,11-re változott, de 1997-ben már újra 2,28. Az érték azt fejezi ki: átlagosan hány gyermekkel tartják "nagyon jónak" vagy "jónak" a családi életet. Az egész lakosságra nézve ez az érték ma 2,42).

A közvélemény átlagától méginkább lemaradnak a 30 év alattiak, akik a gyermekvállalásban leginkább érintettek.

Gyermekszám-preferenciák a lakosságban és a 18–29 évesek véleményeiben
Preferences concerning the number of children
according to the opinion of the population and in those of aged 18–29 years

(százalék)

Ha egy házaspárnak...	Nagyon jó vagy jó	Közepes	Rossz vagy nagyon rossz	Összesen
Nincs gyermeke				
– lakosság	3,7	13,9	82,4	100,0
– fiatalok	3,5	22,1	74,4	100,0
Egy gyermeke van				
– lakosság	32,2	36,6	32,7	100,0
– fiatalok	35,7	40,7	23,6	100,0
Két gyermeke van				
– lakosság	77,2	18,0	4,8	100,0
– fiatalok	76,0	18,0	6,0	100,0
Három gyermeke van				
– lakosság	61,5	18,9	19,5	100,0
– fiatalok	50,1	27,2	22,9	100,0
Négy vagy több gyermeke van				
– lakosság	27,7	19,6	52,7	100,0
– fiatalok	20,0	20,6	59,5	100,0

Bár a 30 év alattiak véleményei nagyon jól illeszkednek a közvélemény normatíváihoz, érdemes felfigyelni arra, hogy:

- az átlagosnál közel 10 százalékponttal kedvezőbben ítélik meg a gyermektelenséget (ennyivel kevesebben tartják azt "rossz" helyzetnek, s helyette inkább a "közepes" minősítést alkalmazzák a gyermek-telenségre),
- az átlagosnál valamivel jobban rokonszenveznek azzal, hogy egy házaspárnak csak egy gyermeke legyen, és
- kevésbé tartják jónak, ha a családban három vagy több gyermek él.

Ami pedig a legfiatalabbakat, a 18–19 éves korcsoportot illeti, önáluk a kép még inkább figyelemre méltó: kerek egyharmaduk tartja "rossznak" vagy

"nagyon rossznak" azt, ha a családban kettőnél több gyermek van, és az átlagos 3,7%-hoz képest 8,1% nevezi "nagyon jó" vagy "jó" állapotnak, ha a családokban egyáltalán nem születik gyermek.

Összességében a fiatal generáció gyermekszám-preferenciái nem mutatnak ma még különösebben sötét képet. Azt azonban jelzik az adatok, hogy a családpolitika kizárólag nagyon rossz anyagi körülmények között élő, főképp sokgyermekes családokra, vagyis szociális feladatokra történő korlátozásának megvannak a maga veszélyei a fiatalok szemléletmódjának alakulására nézve. Ezért a családpolitika látókörét ki kellene terjeszteni arra, hogy a családalapítás számára is perspektívát nyújtson. Ha a fiatal generáció családterveiben a most tapasztalt tendencia erősödik, féltő, hogy a gyermekvállalás máris tapasztalható mélyrepülése nem áll meg.

c) A gyermek értéke a közgondolkodásban

Egy társadalom értékrendjének fontos mutatója, hogy hogyan viszonyul a gyermekhez, a gyermekes léthez, és általában a gyermekvállalásnak a pozitív vagy a negatív vonatkozásait érzi-e meghatározónak. A társadalom beállítódását tükrözi, hogy az életet gyermekkel vagy gyermek nélkül tartják-e jobbnak az emberek.

Kisgyermekes szülők körében készített nemzetközi összehasonlító vizsgálatunk szerint a magyar szülők család- és gyermek-centrikus beállítódása jóval intenzívebb, mint a többi vizsgált országban. Arra a kérdésre, hogy "*Kinek jobb az életben: akiknek vannak, vagy akiknek nincsenek gyermekei?*", azt találtuk, hogy míg Németország volt nyugati régiójában 66%, a volt keleti régióban több mint 80%, Oroszországban 75%, Lengyelországban 54–55% szerint "jobb azoknak, akiknek nincs gyermekük", a magyar szülők véleménye alapvetően más. A megkérdezett anyák 89%-a, az apák 84%-a azt a választ adta, hogy "azoknak jobb, akiknek gyermekei vannak".

A magunk részéről ezt azzal magyaráztuk, hogy nálunk a családok értékrendjében a gyermek léte nem az áldozatvállalással, az anyagi hátrányokkal kapcsolódik össze, hanem a gyermek nyújtotta érzelmi többlettel. Azonban miután ezt a pregnáns véleményeltérést első pillantásra magunk is melepőnek tartottuk, valóságtartalmáról igyekeztünk más úton is meggyőződni. Egy 1995-ben készített lakossági véleménykutatásnál kontrollként újra feltettük a kérdést, mivel joggal gondolhattunk arra, hogy a korábban vizsgált kisgyermekes szülőkben — helyzetükből adódóan — a lakosság egészéhez képest erősebben él a gyermek-központúság. Ám a válaszok megoszlása a lakosságban is hasonló:

"Kinek jobb az életben?"
"Who is better off in the life?"

(százalék)

Azoknak jobb...	Kisgyermekes szülők mintája, 1991		Lakossági minta, 1995	
	anyák	apák	nők	férfiak
akiknek vannak gyermekei	89	84	78	70
akiknek nincsenek gyermekei	11	16	22	30

A lakossági véleménymegoszlás ellentmond a statisztikai adatokkal alátámasztott helyzetnek, hiszen napjainkban a társadalom legnagyobb szegénységben élő rétegei éppen a gyermekes családok. A kétgyermekesek 25%-a, a három- és több gyermekesek mintegy 60%-a él a létminimum alatt, vagyis a családok többsége számára a gyermek(ek) a szegénységbe süllyedést jelentik.

Az 1997. őszi közvélemény-kutatásban másfajta megközelítésben vizsgáltuk a lakosság gyermekes létre vonatkozó beállítódását. Arra kértünk választ, mennyire értenek egyet a következő kijelentéssel:

*"Bármilyen nehéz is a gyermekek felnevelése,
 az az öröm, boldogság, amit a gyermekek nyújtanak, mindenért kárpótol."*
*"However bringing up children hard is
 the pleasure and happiness they give compensate us."*

(százalék)

— teljes mértékben egyetért	78,3
— inkább egyetért	14,1
— részben egyetért, részben nem	6,8
— inkább nem ért egyet	0,4
— egyáltalán nem ért egyet	0,4
	100,0

Elmondható, hogy Magyarországon szinte mindenki úgy érzi: a gyermek örömförrás, és az élet nem gyermekkel, hanem gyermek nélkül szegényebb. Más kérdés természetesen, hogy ez az érzés hány gyermekkel teljesülhet be. Mint a gyermekszám-preferenciáknál láttuk, sokak számára ezt akár egy, legfeljebb két gyermek is biztosíthatja. Vannak, akik ennél nagyobb igényű családterveikről mondanak le, de kétségkívül vannak olyanok is (például nagyobb arányban a négy- és több gyermekesek között), akik visszagondolva, talán kevesebb számú "örömförrással" is beérték volna. Ezt a gyermekek eltartásával, nevelésével együttjáró nehézségek szabályozzák.

A közvélemény két vonatkozásban is jól érzékeli, hogy a gyermekek eltartása korántsem konfliktusmentes. Az egyiket *a gyermek eltartásának anyagi terhe* jelenti.

A családok anyagi megterhelésén a szociálpolitika eszközeivel enyhítenek, és mint ismert, a rendelkezésre álló források elosztásában 1996-ban jelentős változások léptek életbe. Ennek következtében a korábban népesedési célokat (is) tartalmazó gyermektámogatások (mint amilyen a fizetés-arányos gyermekgondozási díj (a gyed) és a mindenkire kiterjedő családi pótlék volt) egyértelműen és kizárólagosan szociális támogatássá váltak. Igaz, a gyes (és a családi pótlék) meghatározott jövedelemhatár alatti állampolgári joggá tétele nagyon jelentős anyagi ráfordítást igényel a költségvetés részéről. Ám ennek számottevő hányada a munkanélküliek (illetve a munkanélküli segélyből kiesettek) támogatásának szerepét tölti be; más kutatási és tapasztalati adatok is vannak arról, hogy sokak számára a gyes, a gyet és a családi pótlék jelenti a családok egyetlen jövedelemforrását. Ezt a közvélemény is érzékeli: az emberek közel 70%-a teljes mértékben vagy legalábbis részben igaznak tartja azt, hogy:

"Manapság a legtöbb sokgyermekes család azért vállalkozik annyi gyermekre, mert nincs más jövedelmük, csak a gyes, a gyet és a családi pótlék."

"Nowadays most families having many children undertake so many children because they have no other income than childcare and family allowance."

	(százalék)
— teljes mértékben igaz	26,0
— inkább igaz	12,9
— részben igaz, részben nem	29,3
— inkább nem igaz	15,4
— egyáltalán nem igaz	16,4
	100,0

Gondolhatnánk, a vélemény mögött némi előítéletesség húzódik meg, hiszen korábbi közvélemény-kutatásaink azt tanúsítják, hogy a közgondolkodás egyáltalán nem rokonszenvezik az anyagi érdekekből történő gyermekvállalással. Napjainkban azonban nem erről van szó. Az állítást "teljes mértékben" igaznak tartók országosan 26%-os átlaga éppenséggel a legérintettebb rétegekben magasabb: a 8-nál kevesebb osztályt végzettek 43%-a, a társadalmi ranglétra két, legalsó fokán állók 37%-a, a magukat az "alsó osztályba" sorolók 32%-a teljes mértékben arról van meggyőződve, hogy a sokgyermekesek többségének egyedüli jövedelemforrását gyermekeik biztosítják, s ezt valószínűleg környezetükben szerzett tapasztalataik, esetleg saját, személyes döntésük erősíti. (Megjegyzendő, hogy ez nem áll a válaszadók gyermekszáma szerinti véleménymegoszlásokra. A három-, négy- vagy annál több gyermekesek nem mondják magukról szívesen, hogy ők olyanok közé tartoznak, akik a gyermektámogatások miatt szülnék.)

Két évvel ezelőtti közvélemény-kutatásunkban azt találtuk, hogy az ún. Bokros-csomag nyilvánosságra hozatala után a lakosság meglehetősen borúlátó volt abban a kérdésben, hogy a gyermektámogatások lefaragása következtében hogyan alakul majd a fiatalok gyermekvállalási hajlandósága. Akkoriban a lakosság több mint 60%-a azt jósolta, hogy az intézkedések következtében kevesebb gyermek fog születni. Hogy az 1996. és 1997. évi, rendkívül alacsony születésszámban mekkora a szerepe a gyermektámogatások korlátozásának, az részletesebb elemzést igényelne. A közvélemény azonban jórészt ennek a hatására gyanakodhat, amikor közel 60%-uknál reálisan megfogalmazódik, hogy a mai gyermektámogatások mellett erősen megfontolandó a gyermekvállalás.

"Ahogyan ma a családokat támogatják, egy fiatalnak nagyon meg kell gondolnia, hogy érdemes-e gyermekre vállalkozni."

"Due to the present aiding of families young persons must deeply think over whether it is worth to undertake childbearing."

	(százalék)
— teljes mértékben egyetért	39,4
— inkább egyetért	18,5
— részben egyetért, részben nem	22,4
— inkább nem ért egyet	9,8
— egyáltalán nem ért egyet	9,9
	100,0

Feltételeztük, hogy ezzel az állítással az átlagosnál is nagyobb mértékben fognak egyetérteni az ún. "közép-rétegek", azok, amelyek számára megszűnt a gyed; hiszen a szakmával, többé-kevésbé elfogadható keresettel rendelkező nők részéről — minden gyermek-centrikusságuk mellett is — nagy elszántságra vall, hogy 1–2 éves gyermekgondozásra akár jövedelem nélkül is otthon maradjanak, s ezalatt esetleg munkahelyüket is elveszítsék. Nagy valószínűséggel éppen gyermek-centrikus beállítódásuk okozza, hogy a gyermekvállalás elkerülése, a gyermektelenség gondolata nem őbennük — az iskolázottabb, jobb egzisztenciával rendelkező rétegekben — erős, hanem — csakúgy, mint az előbbi kérdésnél — a kevésbé iskolázott, alacsonyabb társadalmi státusú csoportokban. (Az állítással "teljes mértékben" egyetértők 39%-os átlaga az alsó osztályhoz tartozóknál 47%, a társadalmi ranglétra két legalacsonyabb fokán állóknál 54%.) A magyarázat az lehet, hogy bár ezek a társadalmi csoportok többnyire a gyermektámogatási lehetőségek maximumában részesülnek, a pénz mégis kevés; ha más jövedelem nincsen, a megélhetésre egyáltalán nem elegendő. Egy olyan helyzet alakult ki, amelyben a szociálisan rászoruló családok a legnagyobb társadalmi juttatások ellenére is elégedetlenek, mivel ezek összegéből nem tudják fenntartani mindennapjaikat. Részükről kétfajta válasz kínálkozik: vagy nem vállalkoznak gyermekre ("... egy fiatalnak nagyon meg kell gondolnia..."), vagy pedig újabb és újabb gyermek világrahozásával próbálják megnövelni a szociális támogatás összegét. Ám az eltartott gyermekek növekvő száma a növekvő támogatás ellenére még inkább a szegénységbe sodorja őket. A tényleges születésszám-csökkenés alapján azonban féltő, hogy a gyedből kiszorultak magatartása ugyancsak a gyermekvállalás "megfontolása" irányába mozdul, ami az iskolázottabb, kiegyensúlyozottabb feltételek között élő rétegek reprodukcióját (is) veszélyezteti.

A lakosság gyermek-centrikusságára alapozva, nézetünk szerint lenne fogadókészség arra, hogy a gyermeknevelés támogatásában (újra) érvényesüljenek népesedési szempontok. Erre addig kellene törekedni, amíg ki nem alakul egy olyan értékrend, amely a gyermekvállalást, a gyermekek nevelését már korántsem érzi olyan örömforrásnak, ami "mindenért kárpótol". A fizetés-arányos gyermekgondozási díj és a minden gyermek után egyformán járó családi pótlék visszaállítása a közvélemény számára azt az üzenetet hordozná, hogy a társadalom számára minden gyermek egyformán fontos. E társadalmi juttatások után a szülők adózhatnának, s így a magasabb adósávba tartozó családoknál kevesebb, míg a szegényebb családoknál több támogatás maradna. A közvélemény bizonyos fokig el is várja azt, hogy ezek a módosítások megvalósuljanak. Két évvel ezelőtt a lakosság tudomásul vette a kényszer-intézkedéseket. Ám 80% fölött volt azok aránya, akik akkoriban

úgy gondolták: *"a gyermekes családok támogatását jelentős áldozatok árán is meg kellett volna hagyni, mert a gyermekek az ország jövőjét szolgálják"*, és ugyanennyien jelezték azt az igényt is, hogy: *"a gyermekes családokat érintő változásokat átmenetinek kellene tekinteni. Amint javul az ország gazdasági helyzete, az eredeti kedvezményeket vissza kellene adni."*

A másik konfliktusforrást jelentő tényező *a szülők gyermeknevelésben való lekötöttsége.*

Az újabb keletű családszociológiai kutatások a házasságkötés késleltetése vagy végleges mellőzése, az élettársi életforma és nem utolsósorban a szándékos gyermektelenség terjedésének okait vizsgálva e demográfiai jelenségeket a családi értékek változásaival hozzák összefüggésbe. Ennek lényege abban áll, hogy a mai, modernizálódó életben nagyobb a súlya az emberek individualizációs törekvéseinek, az egyéni életcélok, ambíciók megvalósításának, karrier elérésének, mint korábban (többek között a nők szakképzettségének emelkedése és nagyarányú munkavállalásuk következtében). Ezek a törekvések gyengítik, vagy akár szét is feszítik a tradicionális családi élet kereteit, amelyeket alapvetően a hagyományos férfi és női szerepek funkcionálása, a szülők között lévő hagyományos munkamegosztás, a gyermekek tekintélyelvű nevelése, a mindennapi életvitelben érvényesítendő állandóság, rendszeresség jelentenek. A gyermekneveléssel való lekötöttség és a szülők ennek érdekében tett áldozatai olyan lemondásokra kényszerítenek, amelyek az individuális törekvések, egyéni életcélok mellett egyre kevésbé elviselhetőek, és az emberek a megoldást a hagyományos életforma leépítésében, a gyermekek számának korlátozásában vagy az akaratlagos gyermektelenségben találják meg.

A gyermekvállalásban érintett, fiatal korosztály magatartásváltozása lassú folyamat: a változások kezdetén még a tradicionális normákhoz ragaszkodó közgondolkodás ellenállásába ütközik, de intenzitásának növekedésével a közvélemény is egyre nagyobb fogékonyságot mutat a változások iránt és toleránsabbá válik. Ez önmagában felgyorsíthatja a megindult tendenciát, mivel az érintett generációnak egyre kevésbé kell tartania a környezet elítélésétől. Így a családi értékek átstrukturálódása felgyorsul. Ezért is érdemes informálódni arról, hogy miként ítéli meg a közvélemény napjainkban a gyermekekkel való lekötöttség és az egyéni életcélok alternatíváját. Más szóval: *mennyire érzik az emberek "élő problémának", hogy törekvéseik valóra váltását a gyermekes lét korlátozza.* A közvélemény-kutatás ennek vizsgálatára is kiterjedt.

A válaszadók két állítással kapcsolatban nyilvánítottak véleményt: egyet-értenek-e azokkal vagy pedig elutasítják.

Az egyetértő/elutasító vélemények megoszlása
Distribution of agreeing and disagreeing opinions

Vélemények	Egyetért	Részben egyetért, részben nem	Nem ért egyet	(százalék)
				Összesen
— A gyerekekkel túl sok a gond, baj, lekötöttség; aki erre vállalkozik, annak mindenről le kell mondania	17,9	20,6	61,5	100,0
— Az emberek jobban meg tudják valósítani saját életcéljaikat, ha nincs gyermekük	27,8	21,6	50,6	100,0

Többségi álláspont, hogy a gyermeknevelés miatti lekötöttség nem olyan teher, amit a szülők megsínylenek és a gyerekekről való lemondást, a gyermek nélküli életet az életcélok elérése egyáltalán nem kompenzálja. Ez összhangban van azzal, hogy — mint arról szó volt — csaknem a teljes minta azt tartja: a gyermekek nyújtotta öröm mindenért kárpótol.

Mégis elég markánsan van jelen annak elismerése is, hogy a szülőknek a gyermek miatt "mindenről le kell mondaniuk"; a kérdezettek közel egyötöde vallja, s ha a "részben egyetértőket" is figyelembe vesszük, az már azt jelenti, a lakosság csaknem 40%-a teljes mértékben, de legalábbis részben egyetért azzal, hogy a gyermekes lét a szülők számára lemondást jelent.

Elgondolkoztató, hogy még inkább áll ez az életcélok megvalósításának esélyére: a megkérdezettek mintegy fele (49,4%) többé-kevésbé elismeri, hogy az életcélok gyermek nélkül jobban megvalósíthatók.

A véleményeket leginkább az életkor, az iskolázottság, a válaszadók gyermekszáma, társadalmi helyzete, vallásossága, kisebb mértékben pedig lakóhelyük befolyásolja. E kategóriákon belül a szórások nem túlságosan nagyok, de az adott társadalmi-demográfiai csoportok két szélső pólusa között már figyelemre méltóak. (Ilyen szélső pólust jelentenek pl. a 8 osztályt vagy kevesebbet végeztek és a diplomások, a gyermektelenek és a négy- vagy több gyermekesek, a nagyon vallásosak és a nem vallásosak, a fővárosban és a falun élők.)

"Egyetért azzal, hogy ...

"Do you agree ...

(százalék)

Társadalmi-demográfiai csoportok	a gyermekneveléssel túl sok a gond, baj, lekötöttség, aki erre vállalkozik, annak mindenről le kell mondania." (Átlag: 17,9%)	az emberek jobban meg tudják valósítani saját életcéljaikat, ha nincs gyermekük." (Átlag: 27,8)
18—39 éves	10,3	26,5
40 éves és idősebb	22,0	28,6
8 osztályt vagy kevesebbet végzett	26,0	30,0
Felsőfokú iskolát végzett	7,0	17,8
Nincs gyermeke	12,8	20,5
4 vagy több gyermeke van	30,8	30,9
"Alsó osztályhoz" tartozik	26,7	31,3
"Felsőbb osztályhoz" tartozik	13,3	..
Társadalmi helyzetét a két legalacsonyabb fokozatba sorolja	32,2	33,7
Községben él	21,7	25,7
Budapesten él	18,3	36,8
Nagyon vallásos	12,3	22,3
Nem vallásos	22,7	28,1

Látható, hogy a gyermek miatti lemondásnak és az életcélok meg nem valósulásának súlyát az átlagosnál nagyobbabbnak érzik

- a 40 évesek és idősebbek,
- az alacsonyán iskolázottak,
- a társadalmi ranglétra alacsonyabb fokozatain lévők és
- a sokgyermekesek.

E csoportok mintegy 30% körüli aránya hajlamos azt gondolni, hogy az életben való előrehaladást (azt, hogy "az ember nem viszi semmire") a gyermekek akadályozzák. Kevésbé érvényes ez a fiatalabb korosztályokra, kivált pedig a magasan iskolázottakra. Ez azért is meglepő, mert — ami a

diplomásokat illeti — nagyonis elképzelhető lenne, hogy ők azok, akiket "az életcélok megvalósítása" másoknál jobban ösztönöz. Mégis az átlagosnál ritkábban gondolnak arra, hogy ennek a gyermek az akadálya. (Ennek magyarázata — túl a gyermek-centrikus beállítódáson — az lehet, hogy az iskolázottabb emberek gyermekeik számát és időpontját sokkal inkább képesek tudatosan, tervszerűen befolyásolni, és így eleve mérlegre tenni azt, hogy a gyermekes létet tudják-e, akarják-e összeegyeztetni személyes életcéljaikkal.)

A két kérdésmegfogalmazás között van egy árnyalatnyi kontextusbeli eltérés: az életcélok megvalósítására utaló állítás kissé intellektuálisabb megközelítésmódot igényel. Ám a véleménymegoszlások azt mutatják, ezt a különbséget az emberek kevésbé érzékelik. Kivételt ez alól a diplomások jelentik, akiknek csupán 7%-a ismeri el, hogy a gyermekkel való lekötöttség miatt "mindenről le kell mondani", azt azonban már 18%-uk állítja, hogy az életcélokat könnyebb megvalósítani gyermek nélkül.

Nem tudunk magyarázatot adni a településtípus változójának hatására. A fővárosban élők körében nagyon jelentősen meghaladja az átlagot azok aránya, akik szerint az életcélok gyermek nélkül valósíthatók meg jobban, de a gyermekek miatti lemondás kötelezettségét nem érzik nagyobb súlyúnak, mint az átlag. (Mögötte talán a diplomások fővárosban élő nagyobb száma sejthető.) A községi lakosok a kontextusbeli árnyalat különbségét nem érzékelik a két megfogalmazás között, egyötödük/egynegyedük mindkettőnek igazat ad. A vallás véleménybefolyásoló szerepe abban mutatkozik meg, hogy a nagyon vallásos emberek másoknál kevésbé tartják áldozatnak a gyermeknevelést — ez érthető, és nem is igényel kommentárt.

Összefoglalva: a lakosság erősen gyermek-centrikus beállítódása mellett is jelen van már a közvéleményben az a gondolat, hogy az életben való előrejutást, az érvényesülést a gyermek léte akadályozza; elfogadása egyes társadalmi csoportokban a 30% körüli arányt is eléri. Ennek kezelése nagy körültekintést igényel a családpolitika részéről; olyan lépéseket, amelyek az ellen hatnak, hogy ez az attitűd a társadalom általános értékrendjének meghatározó részévé váljék.

d) Vélemények az élettársi életforma és a házasságkötés nélküli gyermekvállalás terjedéséről

A nem házas szülések egyikét jelentik azoknak a demográfiai jelenségeknek, amelyek száma és aránya évszázadunk második felében, különösen pedig a 90-es években Európa-szerte és hazánkban is talán a

leggyorsabban növekedett. Magyarországon az évszázad derekán és az azt követő években, 1950–1975 között a születéseknek csak 5–6%-a származott házasságon kívüli kapcsolatból; 1980-ban az arány már 7,2%, ami a 80-as évek második felében 10% fölé került, 1990-ben meghaladta a 13%-ot, a 90-es évek közepére pedig 20% fölé emelkedett. Az arány 1980-ban még jelentősen elmaradt a Nyugat-Európa számos országában tapasztalt 15% körüli értéktől (bár Svédország 30%-os nem házas születési aránya már akkor is kiugró volt), ma azonban ezekben az országokban sem ritkaság a 30%-os, vagy azt akár nagyon jelentősen meghaladó arány, s Magyarországé gyors ütemben zárkózik fel hozzájuk. (A 90-es évek közepén például Dániában és Norvégiában a születések több mint 45%-a, Svédországban több mint 50%-a származott a szülők házasságon kívüli kapcsolatából, de az arány a szomszédos Ausztriában is közelít a 30%-hoz.) A gyors változások mögött főképp az élettársi életforma terjedése áll.

Az élettársi kapcsolatban élők számáról és arányáról nehéz pontos képet adni. Míg népszámlálási összeírás alkalmából 5–6% körüli a bevallottan ilyen kötelékben élők aránya, az életforma elterjedtsége nézetünk szerint nagyobb lehet: a 20–40 év közötti férfiak és nők mintáján például a kérdezettek 16%-a adott olyan választ, hogy élete folyamán élt már élettársi kapcsolatban.

Intézetünk az elmúlt évben vizsgálta az 1995-ben házasságon kívül szült nők családi életútját. Azt állapítottuk meg, hogy több mint 70%-uk a teherbeesés idején élettársi kapcsolatban élt együtt az apával. A szülés utáni hónapokban egy kis hányaduk (6%) megkötötte a házasságot, de 63% még egy évvel a szülés után is élettársi életformában maradt, és ezeknek közel fele a későbbiekben sem tervez házasságot. A vizsgált anyák egyharmada "gyermekét egyedül nevelő szülővé" vált.

Az ún. próbaházasság, a házasságkötés előtti együttélés korábban sem volt ismeretlen, és ma sem az. De terhesség esetén a párok legkésőbb a gyermek megszületéséig igyekeztek — és ma is igyekeznek — megtartani az esküvőt. Viszonylag új jelenség — különösen a 90-es évek elejétől — hogy ma egyre több fiatal anya választja a házasságon kívüli gyermekszülést.

A változások egyik fő jellegzetessége, hogy míg korábban az *elvált* családi állapotú nők vezettek a házasságon kívüli szülésekben, helyüket mára a *hajadonok* vették át: a nem házas, szülő nők közötti arányuk meghaladja a 80%-ot. Bár többségük ma is az alacsonyabban iskolázott rétegekből kerül ki — a hét osztályt vagy kevesebbet végzett anyák 60%-a hozza világra gyermekét házasságon kívül, a gimnáziumot végzettek körében ez az arány már csak 12,4%, diplomások esetében pedig 7,5% —, a *legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségűek közötti távolság egyre szűkül*. 1990 és 1995 között 58%-kal nőtt a házasságon kívül szülő nők aránya úgy, hogy miközben a 8

osztály alatti végzettségűek körében csak 20 százalékos volt a növekedés, a középiskolát végzeteknél ennek kétszeresével, a diplomások esetében pedig 70 százalékkal emelkedtek a nem házasságok születések.

A tendencia jelentősége a családpolitika, a családjog szemszögéből nézve abban áll, hogy jóllehet a házasságkötés nélküli együttélés is biztosíthatja a felek számára ugyanazokat az értékeket, mint a házasság, ezek átlagosan *kevésbé stabilak*, és kevésbé járulnak hozzá a *társadalom reprodukciójához*. Nagyobb az esély arra is, hogy a gyermekszülés után ún. csonka család jön létre. Bár e csonka családok nagy részében a szülő nagy erőfeszítések árán sikerrel neveli fel gyermekét, nagyobb a gyermekek félrecsúszásának veszélye, s ezért e probléma iránt a társadalom nem lehet közömbös. De nem lehet közömbös az sem, hogy az egyszülős családok — és ide tartoznak jogilag az együttélő, de az élettársi kapcsolatot hivatalosan nem deklaráló nők is — jelentős plusz anyagi terhet jelentenek a szociális ellátás számára.

A nem házasságok születések és az élettársi kapcsolatok terjedésének perspektívájára lehetséges többé-kevésbé korrekt becsléseket is végezni. Az európai trendet figyelembe véve valószínűsíthető, hogy ez a további növekedés irányába mutat. Ám a tendenciát nagyban meghatározza a társadalom egészére, a közgondolkodásra jellemző értékrendbeli változás is. A gyermekvállalásban érintett, fiatal korosztály és a közvélemény, a közgondolkodás közötti kapcsolat ugyanis kétirányú: minél elfogadóbb, minél toleránsabb a társadalom a nem törvényes együttélések és a házasságon kívüli születések gyakorlata iránt, annál kevésbé kell tartania az érintetteknek a környezet negatív megítélésétől. Más oldalról, minél elterjedtebb ez a családi életforma, annál inkább válik általában is megszokottá, elfogadhatóvá az emberek számára. Márpedig ha — hasonlóan számos nyugat-európai országhoz — nálunk is azzal kell számolni, hogy a tradicionális családi együttélés mellett más családi alternatívák is általánosan elfogadottá válnak, akkor az a családpolitika, a családjog feladataira nézve sem maradhat hatás nélkül. Ma például már Magyarországon is erős többségi álláspont a közvéleményben, hogy *"az élettársi kapcsolatot ugyanúgy kellene védenie a törvényeknek, mint a házasságot"*.

Az 1997. évi közvélemény-kutatás szerint a házasságon kívüli gyermekszülések számának növekedését a lakosság nagy többsége is *az élettársi együttélések terjedésével* magyarázza. Közel azonos azok aránya, akik ezt — nem minősítve — csupán csak mint tényt veszik tudomásul ("nem kötelező a házasságkötés; sokan úgy érzik, jobban megfelel nekik az élettársi kapcsolat", 34,8%), és akik az élettársi életformát az erkölcsök megváltozásaként értelmezik ("megváltoztak az erkölcsök; az emberek ma felelőtlenebbül gondolkoznak a családi életéről", 37,2%). Az emberek közel egyötöde (17,7%)

arra gyanakszik: talán éppen az ösztönzi a szülőket a házasság mellőzésére, hogy "több szociális kedvezményben részesül az a szülő, aki gyermekét egyedül neveli". Végül azt a feminista színezetű megfontolást, hogy "sok nő csak gyermeket szeretne, de nem akar együtt élni az apával", az embereknek nem egészen 10%-a (9,1%) véli a házasságon kívüli gyermekvállalás meghatározó motívumának. (Hogy ez Magyarországon még nem döntő motívum, azt más vizsgálatunk is alátámasztja. Az 1995-ben házasságon kívül szült nőknek csak mintegy 7–8%-a adott olyan választ, hogy azért nem kíván férjhez menni, mert szeretné megőrizni a függetlenségét.)

A vélemények társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti megoszlásait vizsgálva, a feminista motívum ("csak gyermeket akarnak, de nem kívánnak együttélni az apával") nem kapcsolódik egyetlen társadalmi-demográfiai csoporthoz sem, vagyis az embereket e véleményükben nem társadalmi helyzetük irányítja. Korábbi vizsgálatunk is alátámasztja ezt: maguk az életükről ezen motívum alapján döntő anyák sem koncentrálnak valamely társadalmi-demográfiai paraméter köré; az önálló, független, "csak a gyermekkel" élés vágya inkább egyéni ízlés, értékrend függvénye lehet.

A demográfiai szakirodalom is felveti, hogy vajon az egyedülálló szülőknak nyújtott, nagyobb szociális támogatás nem jár-e olyan hatással, hogy ösztönözze a házasságon kívüli gyermekvállalásokat. Hogy fennáll ennek veszélye, arra Németország volt keleti régiójának (a volt NDK-nak) példáját szokták említeni, ahol az egyesítés előtt — összefüggésben a pronatalista népesedéspolitikával — kiemelten támogatták az egyszülős családokat (pl. soron kívüli lakáshoz jutással). Hatására jelentősen megemelkedett a házasságon kívüli születések aránya. Bár a két régió egyesítése után ez a pozitív diszkrimináció megszűnt, a már kialakult értékrend azóta nem sokat változott. Németország volt keleti régiójában ma is kétszer akkora, 40% feletti, a volt nyugati régióban pedig 20% körüli a házasságon kívüli születések aránya.

Nálunk a lakosságnak 18%-a tételezi fel, hogy az emelt összegű gyermekkedvezmények ösztönzően hatnak a házasság mellőzésére. De hogy ez az életstratégia valóban jelen van, azt jól mutatja, hogy az így vélekedők aránya a rosszabb társadalmi helyzetben lévők körében az átlagost meghaladja:

"A házasságon kívüli szülések terjedésének oka a gyermeküket egyedül nevelő szülők nagyobb támogatása."

"The cause of spreading the births out of wedlock is the greater support got by parents rearing alone the child."

Társadalmi-demográfiai csoportok	A véleményvel egyetértők aránya (%)
----------------------------------	-------------------------------------

Társadalmi osztály*

alsó osztály	20,1
munkásosztály	20,3
alsó középosztály	15,8
középosztály	14,5
felső középosztály	11,1

Társadalmi helyzet**

1. fokozat	20,8
2. fokozat	23,5
3. fokozat	21,0
4–10. fokozat (átlag)	15,8

<i>Átlag</i>	<i>17,7</i>
--------------	-------------

*Önbesorolás.

**Önbesorolás 10 fokú létrán (1 = legalacsonyabb, 10 = legmagasabb társadalmi helyzet).

Feltételezhető, hogy a rosszabb anyagi körülmények között élők számára természetesebb, közvetlen környezetükben gyakrabban tapasztalt életvezetési taktika az, ha a nagyobb gyermektámogatás elnyerése céljából a szülők kifelé olyan családi körülményeket mutatnak fel, amelyben "hivatalosan" nem kell figyelembe venni az apa jövedelmét. Ám még az így vélekedők között is kisebbségben maradnak azok, akik e magatartásmóddal erkölcsileg is egyetértenek: mindössze 29%-uk hagyja csak jóvá ezt az "anyagias" családi döntést, 18% bizonytalan megítélésében, 53%-uk pedig kifejezetten elutasítja.

Még kell mondani, hogy a közvélemény egészében nagyon határozott ellenérzés van azzal szemben, hogy a fiatalok ilyesfajta anyagias megfontolások alapján döntsenek jövődöbéli családi életformájukról. Az összes válaszadónak kerek 70%-a nem ért egyet azzal az állásponttal, hogy "mivel az egyedülálló szülők több szociális támogatást kapnak, attól kell függővé tenni a házasságkötést, hogy anyagilag mi az előnyösebb". Még

határozottabb ebben a diplomások álláspontja (82%), és — bár a magatartás elítélése minden társadalmi csoportban többségi nézet — kevésbé ellenkeznek az alsó osztályhoz tartozók (61,2%), valamint — érthető módon — azok, akik maguk is élettársi kötelékben élnek (54,5%).

A vélemények igazán látványos, szignifikáns erősségű differenciálódását az élettársi kapcsolatban történő gyermekvállalás kétfajta megítélismódjában figyelhetjük meg. Nevezzük az egyik fajtát ("a házasságkötés nem kötelező; sokaknak jobban megfelel az élettársi kapcsolat") *megengedő*, a másik fajtát ("megváltoztak az erkölcsök; az emberek ma felelőtlenebbül gondolkoznak a családról") *elítélő* attitűdnek. Mint említettük, ezek aránya csaknem azonos (34,8%—37,2%). Ám az ún. megengedő attitűd az iskolai végzettség, az urbanizáltság foka, a társadalmi osztályhoz tartozás növekedésével együtt növekszik, az elítélő attitűd intenzitása pedig jelentősen csökken. Az életkor hatása természetesen megfordítva jelentkezik: minél idősebbekről van szó, annál gyakoribb, hogy az élettársi kapcsolatban történő gyermekvállalást elítélik. Az állásfoglalásokra emellett hatással van a családi állapot, családi helyzet és a vallásosság is.

*Az élettársi kapcsolatban történő gyermekvállalás
megengedő és elítélő megítélismódjának arányai
Rates of allowing and disapproving judgements
of undertaking children in life partnership*

(százalék)

Társadalmi-demográfiai csoportok	Megengedő attitűdök	Elítélő attitűdök
<i>Korcsoport</i>		
18—19 éves	62,2	18,9
20—24 éves	55,3	23,6
25—29 éves	48,4	22,7
30—34 éves	47,0	24,3
35—39 éves	47,7	27,1
40—49 éves	33,1	32,8
50—59 éves	31,4	40,3
60 éves és idősebb	16,8	56,6

Táblázat folytatása

Társadalmi-demográfiai csoportok	Megengedő attitűdök	Elítélő attitűdök
<i>Iskolai végzettség</i>		
8 osztálynál kevesebb	19,5	56,5
8 osztály	25,8	43,8
szakmunkás iskola	30,0	37,4
középiskola	45,3	26,0
egyetem, főiskola	51,8	30,8
<i>Település</i>		
Budapest	40,1	30,5
megyei városok	41,2	32,1
városok	37,2	35,2
községek	26,7	45,0
<i>Társadalmi osztály*</i>		
alsó osztály	27,6	41,0
munkásosztály	26,0	41,9
alsó középosztály	40,7	35,4
középosztály	46,6	28,5
felső középosztály	46,6	28,5
felső osztály	..	..
<i>Vallásosság</i>		
az egyház tanításait követi	15,3	60,0
a maga módján vallásos	34,8	37,2
nem tudja biztosan	46,4	32,1
nem vallásos	44,1	25,1
<i>Családi állapot</i>		
nőtlen, hajadon	54,2	23,1
házas	32,2	36,0
elvált	39,3	37,6
özvegy	20,8	58,9
<i>Élettárs</i>		
élettárssal élők	48,7	21,8
férj, partner nélkül, egyedül élők	37,7	41,3
<i>Átlag</i>	<i>34,8</i>	<i>37,2</i>

*Önbesorolás.

A vélemények differenciálódása egyértelműen alátámasztja a kemény statisztikai adatokat: az élettársi együttélés és a házasságon kívüli gyermekvállalás iránt kifejezetten erős toleranciát mutatnak a 40 évesnél fiatalabb, legalább középiskolát végzett, városi, középosztályhoz tartozó, nem vallásos emberek, valamint a nőtlenek és hajadonok. Ez az a réteg, amely a 90-es években a nem házas gyermekszülések növekedésében a legdinamikusabbnak mutatkozott. A tradicionálistól eltérő családi életforma megértő, elfogadó vagy negatív, elítélő megítélésében úgy tűnik, a generációhoz tartozás hatása a legerősebb, és nem valószínű, hogy ebben a tekintetben az idő múlásával a fiatalok majd apáik látásmódját teszik magukévá.

Némileg más azonban ma még a szülők életformájának a gyermek szempontjából történő mérlegelése. Korábbi közvélemény-kutatásaink szerint a közgondolkodás ebben a tekintetben hagyományosabb: a többség azt tartaná helyesnek, ha az együttélő párok a nő terhessége esetén — *legalább a gyermek megszületéséig* — *feltétlenül házasságot kötnének*. Az emberek nagy része, kerek kétharmada így gondolja ezt ma is, 15% álláspontja bizonytalan, 19%-uk azonban egyáltalán nem tudja elfogadni ezt az "íratlan szabályt". A házasságkötés kötelező volta ellen protestálók aránya az átlagot néhány társadalmi-demográfiai csoportban meghaladja. Ilyenek:

- a 40 évesnél fiatalabbak (25,9%),
- a fővárosban élők (25,2%),
- az egyetemet, főiskolát végzettek (26,0%),
- a nőtlenek/hajadonok (28,3%),
- az elváltak (29,2%), valamint — leginkább
- az élettársi kapcsolatban élők (38,0%).

Bár ezekben a csoportokban is az a többségi álláspont, hogy gyermekszülés esetén a pároknak feltétlenül házasságot kellene kötniök, összetételük azt mutatja, hogy *a tradicionális felfogás két ponton gyengülőben van*. Az egyik pontot a választott életút jelenti. Az elváltak, illetve az élettársi kötelékben élők a válás vagy élettársi kapcsolat létesítése idején saját életükben már bizonyos fokig eltértek a hagyományostól; számukra kevésbé elfogadható, hogy a gyermek megszületése miatt most újra "megalkudjanak", morális kötelezettséget vegyenek magukra. A másik pontot a liberális felfogásmód terjedése jelenti. A családi értékekről folytatott vizsgálataink szerint a 40 évesnél fiatalabbak, a nőtlenek/hajadonok, a diplomások, illetve a fővárosiak az átlagosnál hajlamosabbak a "mindenki éljen úgy, ahogy akar" szemléletmód elfogadására, s így arra is, hogy kötelezőként előírt magatartási, életvezetési szabályok ellen tiltakozzanak.

Valamivel megengedőbb a közgondolkodás abban a kérdésben, hogy az ún. "próbaházasságba", a házasságon kívüli együttélésbe lehessen beleértetni a közös gyermeknevelés "kipróbálását" is, mivel ez megelőlegezheti egy később megkötendő, stabil házasság sikerét. Igaz, a többség következetes: 54,3% elutasítja egy ilyesfajta próba létjogosultságát is (hiszen a házasságnak a születés időpontjáig történő megkötését tartják helyesnek), a válaszadók 21%-a pedig legalábbis kockázatosnak tartja a kísérletezgetést. Azonban az emberek 25%-a már nagyon is elfogadható hozzáállásnak tartja, hogy a szülővé váló élet-társak némileg késleltessék a házasságkötést, mert — úgymond — így még inkább próbára tehetik kapcsolatuk szilárdságát, érzelmi megalapozottságát. Még inkább így gondolják ezt

- a 17—19 évesek (56,8%),
- a nőtlenek/hajadonok (33,8%),
- az elváltak (30,3%) és
- az élettársi kapcsolatban élők (37,2%).

Az 1995-ben házasságon kívül szült nők vizsgálata meggyőzően mutatja, hogy ez valóban létező gyakorlat: az élettársi kapcsolatban élő anyák mintegy 60%-a csak jóval a gyermekszülés után, de "rövidesen", vagy legalább egy későbbi időpontban férjhez kíván menni gyermeke apjához. Igaz, az esküvő elhalasztását nem feltétlenül a "közös gyermeknevelés" kipróbálásával indokolják, hanem többnyire azzal, hogy az apa nem vált még el korábbi házasságából. Arra is van példa, hogy a házasságot csak akkor kötik meg a szülők, amikor a (legidősebb) gyermek óvodába vagy iskolába kerül, hogy megóvják őt a megkülönböztetett bánásmódtól.

Nagyon valószínű azonban, hogy ilyesfajta megkülönböztetésre ma már jóval ritkábban kerül sor, mint akárcsak néhány évtizeddel ezelőtt, amikor a "törvénytelen gyerek" kifejezés kifejezetten stigmatizáló volt. A többség mégis erősen tradicionális módon gondolkozik arról, hogy vajon *miként fogadják a gyermekek azt, ha szüleik nem törvényes házasságban élnek*: a megkérdezettek mintegy 60%-a szerint ugyanis ez egyáltalán nem közömbös a gyermekek számára. Más kutatásunk szerint itt nem kizárólag a gyermekek érzelmeiről, esetleges pszichikus sérüléséről lehet szó, hanem arról is, hogy arra gondolnak, a gyermek családon belüli biztonságos nevelkedését jobban biztosítja az, ha a szülők házasok.

Ha a közgondolkodás egészében kisebbséget is jelent, mégis markánsan jelen van az az álláspont, hogy *"a gyermekek számára ma már mindegy, szüleik házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek"*. A válaszadók 26,3%-a teljes mértékben, további 14,2% pedig részben igaznak tartja ezt az állítást. Az így vélekedők aránya mintegy 10—11 százalékponttal magasabb, mint 6 évvel korábban, az 1991. évi közvélemény-kutatásunk alkalmából. A növekedést a

nőtlenek/hajadonok produkálták, továbbá a kérdéses időpontjában élettársi kapcsolatban élők; ezeknek a csoportoknak ma már mintegy egyharmada van arról meggyőződve, hogy a gyermekek számára a szülei közötti kötelék jellege közömbös.

Megfigyelhető, hogy bár a nem törvényes szülői együttéléseknek a gyermekek szempontjából történő mérlegelése — külön-külön vizsgálva az egyes kérdésekre kapott válaszmegoszlásokat — a tradicionális szemléletmód nagy fölényéről árulkodik, *az állásfoglalások nem teljesen konzekvensek*. Így például azoknak, akik feltétlenül előírnák a gyermekszülés előtti házasságkötést, közel 30%-a úgy tartja: a gyermekek számára mindegy, milyen kapcsolat van a szülők között. Más oldalról azoknak, akik a gyermekek szempontjából egyáltalán nem tartják közömbösnek a szülők életformáját, több mint egyharmada, 35%-a nem tart semmi kivetnivalót abban, hogy a próbaházasság ideje a közös gyermeknevelés próbáját is magába foglalja. Ily módon a konzekvensen, minden kérdésben hagyományosan gondolkozók aránya az egész mintán belül 40–50% közöttire apad. De ez azt is mutatja, hogy míg a felnőttek életforma-választásával kapcsolatban elég jól körülírható az a markáns réteg, amely a választások szabadságát pártfogolja és a tradicionális családi életforma mellett más alternatíva létjogosultságát is elismeri, a gyermek kérdésében ez a liberálisan gondolkozó társadalmi kör némileg elveszíti biztonságát; sokan közülük megnyugtatóbbnak tartják, ha a gyermek mégiscsak házas szülők mellett nevelkedik. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyermek helyzetével kapcsolatos problémák jóval összetettebbek annál, mint hogy azokat a családpolitika csupáncsak szociális- vagy jogi kérdésként kezelje.

e) Az első gyermekszülés kívánatosnak tartott életkora

Magyarország az 1970-es évek végéig a magas házassági készségű országok közé tartozott, a 70-es évek második felétől azonban a házasságkötések irányvonala gyökeresen megváltozott és tartós hanyatlásnak indult. Ezzel párhuzamosan a házasságkötési kor is emelkedni kezdett: a 90-es évek közepén a férfiak első házasságkötési kora közel 25 év, a nőké 22 év. Bár nemzetközi összehasonlításban ez továbbra is jóval kevesebb a jelenlegi nyugat-európai átlagos házasságkötési kornál, a születési évjáratok (kohorszok) szerinti elemzések azt jelzik, hogy a fiatalabb korosztályokban (az 1970 után születetteknél) az átlagos első házasságkötési kor észrevehető (24–25 éves korra történő) kitolódása várható.

Népesedési hatását tekintve ennek jelentősége abban van, hogy mivel Magyarországon a gyermekvállalás elsősorban a házassághoz kapcsolódik, a hazai házassági szokások hosszú ideig elősegítették a gyermekek megszületését, s így fékeztek a termékenység csökkenő alapirányzatát. A házasságkötések késleltetése (későbbi életkorra halasztása), átmeneti vagy végleges elmaradása azonban ellentétesen hat erre a tendenciára, mivel a házasságban élők alacsonyabb arányán keresztül kedvezőtlenül érinti a születések színvonalát. Ezt — hasonlóan a számos európai országban tapasztalt helyzethez — a házasságon kívül született gyermekek növekvő aránya nem ellensúlyozza.

Az elmondottakból következik, hogy a házasságkötések késleltetése bizonyos fokig "együtt mozog" az első gyermekszülés későbbi életkorra halasztásával is. Ennek népesedési hatása ugyancsak nem lebecsülendő, hiszen ha később (idősebb korban) hozza világra egy anya első gyermekét, kevesebb esély van arra, hogy termékeny életszakaszában második (esetleg harmadik vagy további) gyermek születésére vállalkozzék.

Márpedig közvélemény-kutatásunk alapján úgy tűnik, az újonnan alakuló tendenciát a közgondolkodás is egyre inkább magáévá teszi: a lakosság több mint egynegyede ma azt tartja helyesnek, ha a nők legfeljebb 25–29 éves korukban, esetleg annál is később vállalkoznak az első gyermekszülésre. A nagyon fiatal korban (20 év alatt) bekövetkező gyermekszülést csupán 6% helyesli, a többség ma még — megegyezően a jelenleg leginkább elterjedt gyermekvállalási szokásokkal — az első gyermekszülésre az anya 20–24 év közötti életszakaszát tartja a leginkább alkalmasnak.

Ami a 20 év alatti első gyermekszülés preferálását illeti (6%), az így vélekedők minden társadalmi-demográfiai csoportban erősen kisebbségbe szorulnak. Mégis van néhány olyan csoport, amelyben a nagyon fiatal kori első gyermekszülés hagyományosabb, s így körükben ennek a magatartásnak a pártfogolása az átlagos 6%-nak akár a két-, háromszorosát is eléri. Ilyenek például a 8-nál kevesebb osztályt vezettek (18,5%), a társadalmi ranglétra legalsó, 1. fokán állók (18,8%), a magukat "alsó osztályba" sorolók (13,8%), a segédmunkások (13,8%), a négy- vagy több gyermekesek (17,0%). Néhány évvel ezelőtt végzett kutatásunk, amelynek során a serdülő korban gyermeket szült nők családi hátterét vizsgáltuk, alátámasztja ezt: a 17 évesen vagy fiatalabb korban gyermeket szült nők többsége esetében a fiatal anyák szülei igen alacsony, gyakran az analfabétizmus határát súroló iskolai végzettséggel rendelkeztek, maguk is sokgyermekesek voltak, és az apák zömmel a segédmunkás kategóriához tartoztak. De alátámasztja ezt a nem házas születések struktúrája is: 1995-ben például a házasságon kívül szült nők

közel egyharmada volt 19 év alatti, akiknek érthető módon iskolai végzettsége is alacsonyabb az átlagosnál.

Az átlagos 6%-nak kétszeresét, 12%-át éri el a 20 év alatti gyermekszülést pártfogolók aránya a 60 év felettiekénél, és magasabb a nagyon vallásos (az egyház tanításait követő) emberek körében is, ami többé-kevésbé saját gyakorlatuk kivetítésére utal.

Szignifikáns társadalmi különbség mutatkozik az általános szokásokhoz jobban ragaszkodó 20–24 év közötti és az ennél későbbi gyermekszülési kor pártfogolásában: minél fiatalabb, minél iskolázottabb valaki, minél magasabb helyet foglal el egy képzeletbeli társadalmi ranglétrán, annál erősebben támogatná a 25–29 éves korban vagy annál is később történő első gyermekvállalást. (A diplomások körében például már teljesen egyforma a 20–24 éves, illetve a 25 évesnél idősebb kori első gyermekszülés helyeslése.) A társadalmi helyzet által meghatározott véleménykülönbségek némileg a lakóhely, illetve a vallásosság tekintetében is érzetetik hatásukat: a fővárosban, illetve a nem vallásosak körében az átlagost meghaladja a későbbi gyermekvállalást helyeslők aránya.

Az első gyermekszülés két, leggyakrabban választott "ideális életkorának" arányai
Rates of persons choosing the two most frequent "ideal age" of the first childbirth

(százalék)

Társadalmi-demográfiai csoportok	A 20–24 éves kort választók aránya	A 25–29 éves vagy idősebb kort választók aránya
----------------------------------	------------------------------------	---

Korcsoport

18–19 éves	54,1	43,2
20–24 éves	61,0	35,0
25–29 éves	65,9	30,2
30–34 éves	65,8	24,8
35–39 éves	55,6	32,4
40–49 éves	66,2	25,7
50–59 éves	71,2	31,2
60 éves vagy idősebb	72,9	14,3

Iskolai végzettség

8 osztálynál kevesebb	72,2	8,0
8 osztály	75,5	14,2
Szakmunkás iskola	71,7	20,6
Középiskola	63,8	31,2
Egyetem, főiskola	46,3	46,3

Táblázat folytatása

Társadalmi-demográfiai csoportok	A 20—24 éves kort választók aránya	A 25—29 éves vagy idősebb kort választók aránya
----------------------------------	------------------------------------	---

Társadalmi osztály*

Alsó osztály	69,0	13,8
Munkásosztály	75,3	14,8
Alsó-középosztály	62,5	31,7
Középosztály	57,6	36,7
Felső-középosztály	52,9	35,3

Társadalmi helyzet**

1. fokozat	72,5	5,8
2. fokozat	71,9	12,5
3. fokozat	72,3	17,6
4. fokozat	67,4	27,5
5. fokozat	66,5	27,0
6. fokozat	50,8	44,4
7—10. fokozat (átlag)	53,8	38,5

Település

Budapest	56,0	37,1
Megyei városok	66,8	23,9
Városok	66,2	25,2
Községek	74,1	16,0

Vallásosság

Az egyház tanításait követi	72,7	14,8
A maga módján vallásos	70,1	22,4
Nem tudja biztosan	61,1	33,3
Nem vallásos	59,7	30,6

<i>Átlag</i>	67,2	23,9
--------------	------	------

*Önbesorolás.

**Önbesorolás 10 fokú skálán (1 = legalacsonyabb, 10 = legmagasabb társadalmi helyzet).

Az első gyermekszülés 25—29 éves korra vagy még későbbre halasztását az így vélekedők többféle érveléssel indokolják. Ezek összesítése alapján az a kép

rajzolódik ki, hogy az emberek legdöntőbbnek az anyagi háttér (pl. lakás) megteremtését tartják (28,3%). Második—harmadik helyen csaknem azonos arányokkal részben az áll, hogy ebben az életkorban már *érzelmi* meg-alapozottabb kapcsolatot tud kialakítani a leendő anya (21,7%), részben pedig ideje van a tanulásra, szakma megszerzésére is (20,3%). Kisebb mértékben arra is számíthatnak, hogy 25 év fölött már szert lehet tenni olyan *biztos állásra, foglalkozásra*, amit az anya a gyermekszülés miatt nem veszít el (15,1%). Ennek az érvnek csekélyebb választása nem kis mértékben összefügghet a gyermekgondozási díj (gyed) megszüntetésével. A szakképzettséggel és viszonylag elfogadható keresettel rendelkező fiatal nőknek ma gyakorlatilag arra kell felkészülniök, hogy elveszítik "biztos állásukat", s minél hosszabb időt kívánnak eltölteni kisgyermekük gondozásával, annál nehezebb lesz új munkahelyet találniok. Érthető tehát, hogy az anyagi háttér megteremtése előnyt élvez a "biztos állással" szemben: ha az első gyermek megszületéséig még nincsen lakás és bizonytalan az anyagi háttér, akkor a nők számára akár jó szakmai felkészültségük mellett is jelentősen meghosszabbodhat az az idő, amíg mindezt megteremtik. A rangsor utolsó helyét (14,5%-kal) az az indok foglalja el, hogy "időt kell hagyni a független életre, kikapcsolódásra, szórakozásra, amire a gyermek mellett már nem lesz módja".

Összességében a gyermekszülés késleltetésének indokai között csaknem $\frac{2}{3}$ — $\frac{1}{3}$ a megoszlása az anyagi, egzisztenciális megfontolásoknak (63,7%) és a különböző pszichikus érveknek (36,3%).

Az "előbb szakmát szerezni és csak ezután szülni" motívumát mindenekelőtt a legfiatalabbak tartják fontosnak (a 18—19 évesek több mint 40%-a), valamint érthető módon az iskolázottabbak. Ám megfordul a helyzet annál az érvelésnél, hogy idősebb korban, vagyis 25 év felett egy leendő anya már megalapozottabb érzelmi kapcsolatot tud kialakítani partnerével:

Iskolai végzettség	(százalék)	
	25 év felett...	
	... már megvan a szakképzettség	... érzelmi meg-alapozottabb a kapcsolat
8 osztálynál kevesebb	—	40,0
8 osztály	17,6	19,6
Szakmunkás iskola	16,5	21,2
Középiskola	32,3	9,4
Egyetem, főiskola	41,2	9,3

Az érzelmi megalapozottság — és a gyermekszülés előtti, elegendő idő a kikapcsolódásra, a szórakozásra — a kevésbé iskolázottak, a segéd- és betanított munkások, és a magukat alsó osztályba sorolók gondolkodása szerint a gyermek későbbi megszületése szempontjából együttesen már fontosabb indokok, mint a szakma és a biztos állás. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy ez a réteg saját maga sem rendelkezik szakképzettséggel, ami pedig a "biztos állást" illeti, éppen ők vannak legjobban kitéve a munkanélküliségnek is. Többé-kevésbé jól gondolják, hogy akkor sem lenne ez másképpen, ha gyermekeik későbbi életkorukban születnek. De érthető az is, hogy e rétegben az átlagosnál nagyobb súlya van az ún. pszichikus szempontoknak. Más vizsgálatainkból tudjuk, hogy ennek a társadalmi körnek lényegesen kisebb az eszköztára a családi, házastársi konfliktusok kezelésére, és gyakoribb, hogy ezek feloldása eléggé drasztikus formában történik (alkohol, agresszió), aminek okozója az esetek nagy részében éppen a felelőtlenül, rövid ismeretség után létesülő házasság (élettársi kapcsolat) és a nagyon fiatal korban bekövetkezett gyermekszülés. Az első gyermekvállalás későbbi életkorra halasztását — már akik ebben a társadalmi rétegben ezt így találnák jónak — elsősorban e konfliktusok elkerülésének reménye vezérli.

Mindent egybevetve, adataink alapján az állapítható meg, hogy a közgondolkodás kezd ráhangolódni a tradicionálisnál későbbi életkorban történő gyermekvállalás pártfogolására. Különösen így érez a fiatal generáció, amely leginkább szembesül azzal, hogy a szakma megszerzésének (ami a kor követelményeinek megfelelően egyre hosszabb tanulási időt is jelent) a gyermekszüléssel szemben prioritást kell adni. De számos más körülmény (az anyagi alapok megteremtése, a megszerzett állás "biztonságának" megőrzése, vagyis a munkanélküliségtől való félelem, de nem utolsósorban a korábbi rossz családi tapasztalatok) is egyértelműen a gyermekvállalás késleltetésére motiválja a mai szülőképes generáció termékenységi magatartását. Mivel ez egyre inkább számíthat a közvélemény jóváhagyására is, elég természetes, hogy rövid időn belül általánosan elfogadott normává válik.

Tárgyszavak:

Közvélemény-kutatás
Népesedéspolitika
Családdemográfia

MAIN RESULTS OF A PUBLIC OPINION POLL
ON DEMOGRAPHIC THEMES TAKEN IN OCTOBER 1997

FALVAK, NÉPEK TÖRTÉNETE A SZENTGOTTHÁRD KÖRNYÉKI HÁRMASHATÁRON¹

KOVACSICS JÓZSEF

I.

Szentgotthárd és környéke falvainak kapcsolata már a honfoglalás óta másképp alakult, mint a tisztán magyarok lakta településeken. Magyar és német nyelvű osztrák, horvát és vend falvak, illetve ezen etnikumok lakosainak keverék falvai éltek az Alpok lankáin, a Rába-völgyében. Ennek a tájnak a múltját és jövőjét szeretném néhány ecsetvonással megrajzolni.

Nem volt könnyű dönteni abban a kérdésben, hogy mit is értsünk Szentgotthárd és környéke alatt. Kérdések sora merült fel, így az, hogy melyik esztendőhöz, milyen időszakhoz kössem a város és a táj kapcsolatát: az elcsatolt, ma Ausztriához, illetve Szlovéniához tartozó községekről is szó essék, vagy csupán a mai országhatárról?

Ezek és más kérdések miatt végül is úgy döntöttem, hogy a Szentgotthárd környéki történeti tájból indulok ki, szem előtt tartva a város és a táj koronként is változó kapcsolatát, de úgy, hogy a tárgyalás során a Trianon előtti történelmi helyzetnek megfelelően a demográfiai, etnikai sajátosságok is kidomborodjanak.

Szentgotthárd kiemelt szerepkörét nem vizsgálom, mivel a városról és intézményeiről kötetnyi irodalom áll rendelkezésre. E munkára az adott ösztönzést, hogy 20 évvel ezelőtt — *Gonda György* úrnak, a Vas Megyei Tanács akkori elnökének javaslatára — a testület megbízott Vas megye Helytörténeti Lexikonának elkészítését célzó kutatómunka irányításával, majd a főszerkesztői teendők ellátásával. A munka kéziratban részben elkészült, az ismert okok miatt kiadására a mai napig nem került sor. A másik ösztönzés *Dr. Katona Tamás* úr részéről ért azáltal, hogy — még mint az Állami Népszámlánytartó Hivatal elnökhelyettese — megbízott egy, a Város és környéke nevet viselő kiadványsorozat szervezésével, négy évvel később pedig, mint a KSH elnöke, a történeti statisztikai helységnévtárak

¹ A tanulmány az 1997. október 15-én az MTA Demográfiai Bizottsága és Történeti Demográfiai Albizottsága által rendezett konferencián elhangzott előadás kissé bővített változata. (*A Szerk.*)

sorozatszerkesztői feladatainak ellátásával, valamint a Vas és Veszprém megyei kötet szerzői teendőivel. A továbbiakban bemutatása kerülő település- és népességtörténeti összefoglalásom e kutatások eredményeit is tartalmazza.

II.

Szentgotthárd eklézsiáját a németújvári bencések alapították 1183-ban. A cisztercita rend megtelepülése pedig 1184-ben történt. A szentgotthárdi cisztercitáknak adott első telepek közül az 1187. április 4-én kelt pápai Bulla az Árpád-korban Nagyfalvát, Jánosfalvát (azaz Gyánafalvát), Pócsfalvát és Bada-falvát említi. A ciszterci falvak között találjuk térségünkben Istvánfalvát, Rábagyarmatot és Kethelyt is. Istvánfalva, mely az apátság Stephan (István) nevű jobbágyáról kapta a nevét, 1198-ban fordul elő az okiratokban. Kethely, mai nevén Rábakethely 1275-től szerepel a ciszterci birtokok között. Rábagyarmat első említése Gyarmat néven 1157-ben II. Géza uralkodása idején történik. Kalász Elek 1350-re teszi Gyarmat első említését. Végül megemlítem, hogy Farkasfa forrásainkban 1208-ban fordul elő először, amikor II. Endre a Lendva-vidéket a vasvári Miklós ispánnak adományozta. A ciszterciek itteni majorját ugyancsak 1350-ben említik először. Permise falu alapítása is az Árpád-korban történt, a Dobra várához tartozó falu nevét a vasvári káptalan 1284. évi oklevele tartalmazza, mely név szerint felsorolja az ottani nemeseket. A ciszterciek birtokába 1526 után került. A kistérség Árpád-kori falvait saját kutatásaim alapján a következőkkel egészíthetem ki: Szentmihály (Rába, Vas-) első említése IV. (Kun) László alatt történik, az oklevél szerint a németújvári Henrik ellen vívott harcban szerzett érdemeiért egy Lőrinc nevű nemesnek visszaadják szentmihályi vagyonát. Füzes (Rába-) említése ugyancsak az Árpád-korban történik 1221-ben, előbb mint ciszterci birtok, majd mint a budai káptalan birtoka. Velemér említése 1268-ban történik, amikor IV. Béla Ponitz grófnak adományozza Velemért. Gasztony falu első említése 1269-ben V. István uralkodása kezdetén történik, majd 1279-ben, amikor a Salm grófok, Miklós és János osztoznak birtokán.

A ciszterci telepítés második szakaszában még mindig a Rába mellett létesültek a telepek. Így Tótfalu, Zsidófalva és Szakonyfalva, első említésük 1350. 1424-ben Talapatka (Thelepatakha), Csörötnek és a vele együtt összeírt Berekallja első említése 1350, illetve 1548, Köröstyén vagy Kristyán (Grieselstein) Burgenlandban 1350, illetve 1538, Háromház és Kisfalud 1362-ben, Lak, Magyarlak 1354-ben, később a burgenlandi Horváthfalva (Krobotek), a Lapincs folyó mellett 1451-ben, Ercsenye (Henndorf), Rákos

1404-ben. Börgölin (Pergelin, Balázsfalva, Újbalázsfalva) 1600 táján, Kondorfa 1350-ben. Orfalut 1538-ban, Ritkaházát 1387-ben említik a ciszterci birtokok között, 1548-ban a ma Szlovéniához tartozó Dolány (Dolinc) falut a Kerka folyó völgyében.

I. A szentgotthárdi térség 1548 előtt
The Szentgotthárd area before 1548

Az oklevelekben előforduló Árpád-kori és 16. század közepi helynevek térképeinek összehasonlításából megállapíthatjuk, hogy térségünkben a településhálózat jelentős fejlődésen ment keresztül. A Lapincs és a Rába közti és a szlovén határ menti falvak mellett újak keletkeztek a Rábától délre és az Őrséggel szomszédos vidéken is. Ez együttjárt az elvadult erdős, mocsaras táj gazdálkodásra való alkalmassá tételével. Mire megérkezett a török veszedelem, a földesurak jobbágysai az égetéses erdőirtásban, a mocsarak lecsapolásában, a terméketlen területek felszántásában, termővé tételében, az állattenyésztésben, de a növénytermesztésben is nagyot fejlődtek. A magyar, a német, a vend jobbágyság eltanulta a másiktól a gazdálkodás és a napi élet hasznos ismereteit az újabb szerszámok használatában és növények termesztésében, valamint a táplálkozási szokásokban is.

Birtokviszonyok a 14–17. században

A 14. század végétől a szentgotthárdi Ciszterci Apátság birtokviszonyaiban jelentős változás következett be. 1391-ben Széchi János, az egykori Széchi nádor fia, Zsigmond királytól kieszközölte, hogy a kegyúri jogokat neki, illetve utódainak adományozza. Bár az apátság mindent elkövetett a kegyúri jog visszaszerzésére, az apátság birtokai hosszú időre, 1735-ig idegen kezekbe kerültek. Mindez természetesen együttjárt a szerzetesi élet hanyatlásával. Az egykor királyi függőségben élő jobbágyság egy része a birtokok eladományozásával földesúri függőségbe került.

Vas vármegye, és így térségünk legnagyobb földbirtokosai a Batthyányak voltak. Nagyszabású birtokhalmozásaikat a 16. század első felében kezdte a család első kiemelkedő tagja: Batthyány Ferenc. Ferdinánd királynak tett szolgálatai fejében 1527-ben királyi adományként elnyerte a rohonci és a szalonaki uradalmat, továbbá Bozsokot és Szerdahelyt. Ugyancsak királyi adományul kapta az Ujlaki család kihalása után a németújvári uradalmat, melynek Őrségi részéből később a csákányi uradalom alakult. A Széchy család leányági sarjának, Poppel Évának hozományaként szerezte meg a mura-szombati uradalom felét és a dobrafalvai uradalmat, továbbá a felsőlendvai uradalom egy részét, amelyet később a mura-szombat-rakicsányi uradalomhoz csatoltak. A Széchy család kihalása után térségünkben a ciszterci falvak Salm Miklós királyi főkamrás birtokába kerültek.

A török idők

A török időkben Szentgotthárd is végvárnak számított. A településen az egyházi élet megszűnt, a monostor is erődítménnyé lett átalakítva. Batthyány Ferenc 1617-ben ajánlatot tett a királynak, hogy ha az apátságot és birtokait zálogban megkapja, 500 főnyi katonasággal látja el a várat, hogy a környék falvait megvédhesse. A javaslatához nem járultak hozzá, maga Pázmány Péter is ellene volt, és amikor a vár mégis a Batthyányak kezére került, Batthyány Magdolna férjét, Csáky Lászlót találjuk a zálogbirtokosok között. Ő volt az, aki az őrségiekhez hasonló katonai szervezetet valósított meg. A katonáskodók vezetője itt nem az őrnagy volt, mint az Őrségben, hanem a vajda, aki tizenkét tizedesre bízta a szolgálat ellátását. Az erődítményben szolgáló katonák a paraszti terhek alól felmentést kaptak. Mindez azt jelenti, hogy amikor már az Őrség falvaiban folyt az ellenállás az adókötelezettség megszüntetése miatt, a szentgotthárdi őrség még mentességben részesült.

Szólnunk kell Őriszentpéterről is, amely Kanizsa eleste után tett szert hadászati szempontból jelentőségre. A megerősített várból ágyúlövéssel jelezték a török csapatok közeledtét. A 16. század végén 40 parasztkatona védte a várat. A parasztkatona a katonai szolgálat fejében lett szabadabbá, telkét megtarthatta. A földesúr a jobbágykatonákkal végeztette el a vár erősítését, egyben munkájukat az őrnagy által ellenőrizte. Az erődítményt a templom körül építették meg hasonló módon, mint Szentgotthárdon. 1577-ben és 1588-ban jelent meg a török, de végleg 1600-ban hódolt meg Őriszentpéter. Előbb Bocskai hadai dúlták fel, mivel földesura, Batthyány Ferenc nem csatlakozott a Bocskai felkeléshez.

Szentgotthárd környékének falvai már a szentgotthárdi csatát megelőző évtizedben, egyes falvak már egy évszázaddal előbb megismerkedtek a török hódoltság félelmeivel, borzalmaival, az élet- és vagyonbiztonság hiányával. A levéltári források alapján összeállítottam a töröknek való meghódolás időpontjait (II. ábra).

Szalafő már 1557-ben hódolt, Börgölint két évvel később égette fel a török, Ispánk, Kerkáskápolna, (Őr-) Bajánháza is már 1577-ben meghódolt. Három évvel később jelzik forrásaink Kisrákos és Szomoróc falvakban a török megszállás borzalmait. Még a 16. század vége előtt megjelent a török Pankaszon, Nagyrákoson, Gödörházán, Senyeházán, Szattán, Szalafőn, Orfalun, Velemérben. Nagyrákos török kori neve, a Pusztarákos név is utal a falu lakatlanságára.

II. A törökök való meghódolás időpontjai Dates of the surrenders to the Turk

A török előrenyomulása tovább tart a 17. század első és második évtizedében, amikor Szakonyfalú, Háromház, Talapatka, Istvánfalva, Farkasfa, Kisfalud, Ritkaháza hódolt meg, 1600-ban Dávidháza. A Szentgotthárd környék teljes hódoltsága 1640–1641-ben következett be, amikor már Rátót is jelenti a törökök megjelenését. Előtte két évvel (Rába) Vasszentmihály, Jakabháza, Kondorfa, Alsószőlő és Felsőszőlő vált török gyarmattá.

A levéltári források alapján a hódolt falvakban bekövetkezett embervesztéseket, a lakosság elhurcolását, lemészárlását, az anyagi károkat, a török adó mértékét és a házak felgyújtását is nyomon kísérhetjük.

Ezúttal csupán a legtöbb kárt szenvedett községekben bekövetkezett pusztításokat emeljük ki. Talán a legtöbb kárt Orfalu szenvedte, a falut felgyújtották, 18 ember bennégett a házában és 80 embert elhurcoltak. Szakonyfaluból 1644-ben 103 embert hurcolt el és 16 házat égetett fel a török. 1600-ban Istvánfalváról 40 embert, Börgölinről 42, Alsószölnökről 81, Rábakisfaludról 65 főt hurcolt el a török. Talapatka embervesztesége 65 fő. Jelentős emberveszteséget okozott a török előrenyomulása Őriszentpéternek is, ahonnan 1600-ban 22 rabot vittek el; 1614-ben is a török nagy pusztítást végzett a faluban, 22 férfi lakost vitt el rabságba. 1620-ban 20 főt, 1641-ben 16 lakost, 1614–1641 között összesen 74 lakost hurcolt el a török a faluból. A falu házainak megismétlődő felgyújtása és az állatok elhajtása miatt állandóan rettegésben élt a lakosság. A teljes meghódolás 1650-ben következett be. Nagyrákosról a török megszállást követően menekült el a lakosság, 1615-ben 12 házat égették fel. A betelepedés a házak meg-megújuló felégetése következtében csak 1615 után indulhatott meg. Permise a török összeírásokban először 1690-ben szerepel, Kotormány falu a megszállást követően tíz évig, 1690-ig volt lakatlan.

A Batthyány család tulajdonában lévő községek, Senyeháza, Nagyrákos, Pankasz és Kotormány is nehéz időket élt át. Pankasz lakossága a 16. század nyolcvanas évtizedében hagyta el a falut a török állandó zaklatásai miatt. Mivel az adóbevétel hiányzott a töröknek és a földesúrnak, más vidékekről hoztak telepeseket, de ezek is elhagyták a falut. Lakatlan volt 1588-ban, de még 1644-ben, a szentgotthárdi csata évében is. Senyeháza Kanizsa eleste után hódolt. Adózott a török és a magyar földesúrnak, és a szultán adóját is fizette. A robotra jelentkezőket a török rabszolgának vitte el, számukat nem ismerjük. Nehéz időket élt át itt is a lakosság. Hasonló sorsra jutottak Kerca jobbágysai is, pedig itt lakott az Őrség hadnagya 1648-ban. Szalafőn, amely ugyancsak Batthyány birtok volt, a meghódolás 1600 előtt történt, abban a hitben, hogy ha meghódolnak, a török földesúr védelemben részesíti őket. Tévedniük kellett, az egykori iratok arról vallanak, hogy keresztény földesurukat, Batthyány Ádámot kérték, hogy járjon közbe a kanizsai pasánál adóterheik csökkentése érdekében.

Szalafőn 6 embert megölt a török és 65 főt elhurcolt. Szatta falut 1588-ban pusztította el a török, és benépesítése a németújvári Batthyányak útján csak a századfordulón következett be. Kerkáskápolna vesztesége a hódolás után 45 ember és 150 igásállat, ami részben a tűzvész, részben az elhurcolások által okozott veszteség. Kisrákoson 7 jobbágysai jutott rabszolgasorsra. Dávidházán 1580-tól egy évszázadon keresztül tartott a falu lakatlansága: a németújvári Batthyány család kiméretlen adóterhei elől menekültek el, de a falu elhagyására ösztönözte őket házaiknak a törökök által történt ismétlődő

felgyújtása is. Ispánkon 1614-ben 15 házat gyújtott fel a török és elhajtotta a jobbágyok marháit. Alsószölnökön és Felsőszölnökön 1640 táján jelent meg a török. Feljegyezték forrásaink, hogy 1640-ben 81 jobbágyot vittek el rabként a faluból. Három évi zaklatás után 1643-ban végleg meghódoltak. 1642-ben a prédikátor is fogságba esett. Nehezítette a nép sorsát a magyar földesurak által történt sanyargatás is. 1548-ban Salm Miklós és neje, Széchy Margit, majd a devecseri oligarcha, Choron András zálogosította el a falvakat. Szaknyér lakói 1575 után többször elhagyták a falujukat, állataikat is magukkal hajtották. Kondorfa lakóit a törökön kívül a pestis is megterhelt.

Levéltári forrásaink már 1638-ban jelzik Kethely meghódolását, megnevezve török földesurát, Kosondi Ibrahim pasát; Tótfalu meghódolását pedig 1644-re datálják. Erre az időre teszem egy oklevél alapján Szentgotthárd meghódolását is, mely 1664. évi keltezéssel arról szól, hogy Szentgotthárdról és az Őriszentpéter környéki falvakból 20-20 ember lapáttal jelenjen meg Kanizsán.

Összegezőként, térségünkben a falvak emberveszteségét 1500–2000 főre tehetjük. Ehhez jön a menekültek meghatározhatatlan száma.

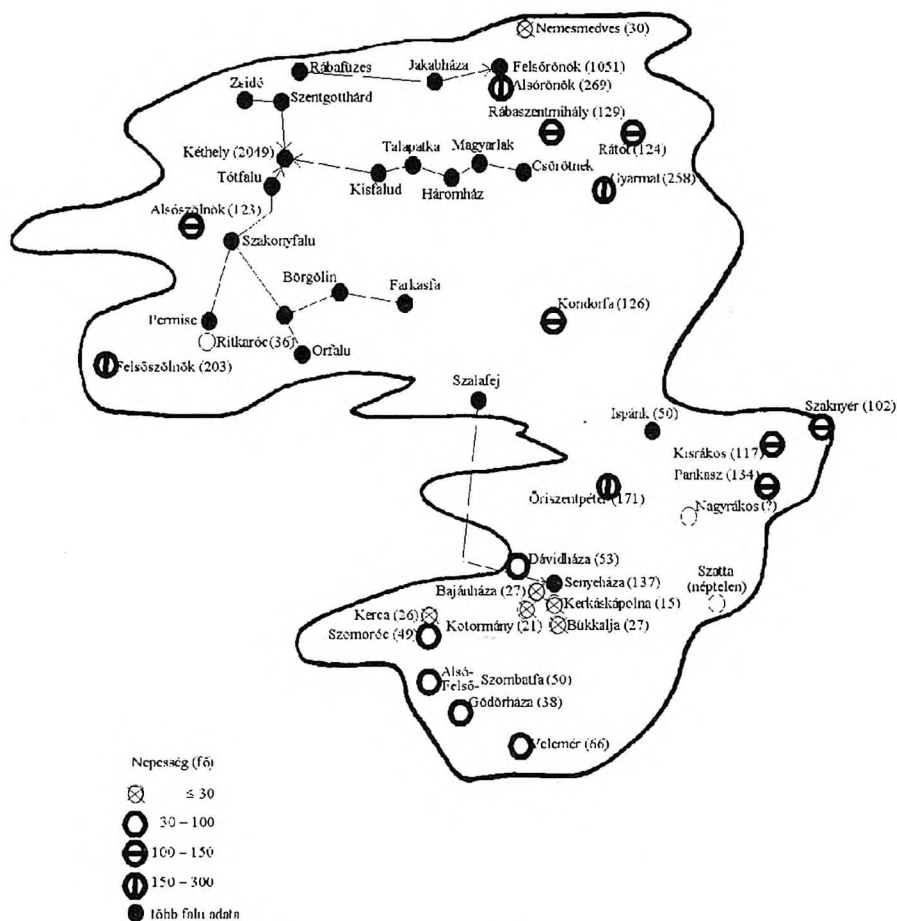
A szentgotthárdi csatát a szégyenteljes vasvári béke zárta le, mely meghagyta a török kézen lévő területeket, azaz olyan békét kötöttek, mintha a keresztény seregek nem is győztek volna. Elég eredménynek tekintették azt, hogy Ausztria biztonságát a békekötés szavatolta.

A török kiűzése utáni évszázad a birtokviszonyok átrendeződése, a Vas megyei parasztmozgalom és az úrbérrendezés szempontjából bír különös jelentőséggel.

Térségünkben ekkor is megmaradt a nagybirtok fölénye, amit csak néhány községben törtek meg a nemesi jogú szabad kisbirtokok.

A török iga alól történt felszabadulás első évtizedei sem teremtték meg a fejlődés alapjait Szentgotthárdon. Tiefenbach generális, Ferdinánd király kapitánya a Bocskay hajdútól való félelmében felrobbantotta a monostort és a templomot.

A települések népességének pusztulásáról a török kori, 1697/98. évi, úgynevezett Kazó-féle egyházi összeírásból kapunk áttekintést. Az összeírt falvakat és azok népességét térképen is bemutatom (III. ábra).

III. Szentgotthárd és környéke Kazó István vasvári prépost

1697/98. évi egyházlátogatásakor

The conscription of the Szentgotthárd area

taken at the visit of prelate István Kazó, 1697/98

A Szentgotthárd környék és az Őrség népessége együttesen mintegy ötezer főt tett ki. Ha nincs török pusztítás, e térség megduplázhatta volna népességét.

Rábakethelyt mint a török időkben Szentgotthárd helyett működő plébániát együtt írták össze Csűrötnek, Istvánfalva, Börgölin, Talapatka, Rábatótfalu, Orfalu, Háromház, Farkasfa és Zsida községekkel. Összesen 2049 lakosa

volt a felsorolt községeknek együtt. Ugyancsak együtt írták össze Jakabháza, (Rába)Füzes, Felsőőrönök falvakat, összesen 1051 lakosuk volt.

A legnépesebb községek: Óriszentpéter 171 lakossal, Pankasz 134, Bajánháza 137 fővel. Akkor a legkisebbek közé tartozott Kerkáskápolna 15, Bükkalja 27, Gödörháza 28, Kerca 26 lakossal. Szatta néptelen volt. Nagyrákos nem szerepel az összeírásban, pedig tudjuk, hogy 1698-ban már volt temploma. Nyilván a református falut vallási okok miatt nem írta, vagy írhatta össze Kazó prépost.

A falvak népességének elapadása mellett e térségben az eltűnt középkori településekről is meg kell emlékeznünk, ezzel kapcsolatban a KSH-ban megkezdtuk a Történeti Helységnévtár köteteiben az eltűnt falvak emlékének megörökítését.

Abban a kistérségben, amelyről e tanulmány szól, a következő falvak pusztultak el:

- BÜKKALJA, a legjelentősebb elpusztult település, mely már a középkorban jelentős falu volt az Őrségben. Átvészelte — bár megfogyatkozva — a török megszállást is. Az 1696. évi egyházi összeírásban 27 lakossal szerepel. A Batthyány-birtokok között 1828-ban 108 magyar lakosát tünteti fel Nagy Lajos (Ludovicus Nagy). 1861-ben még 161 lakosa volt, 1879-ben beolvadt Domonkosfába, és a Trianon után Jugoszláviához került.
- KÖNYEHÁZA elpusztult települést egy 1428-ból származó adománylevél alapján Dávidháza és Kerca közé tehetjük.
- HUSZÁSZ falu: 1610-ig adózó apátsági faluként írták össze.
- MÉTNEK falu, mely eredetileg Gödörháza határában volt, 1808—1888-ig Velemérhez került.
- BENEHÁZA első említése, zálogüzlet kapcsán, 1453-ban történik. 1603-ban Senyeháza közelében lehetett, mert azzal együtt írta össze a dikátor. A település a török időkben pusztult el.
- TISZTAMÁRK falut 1549-ben Gasztonnyal együtt írták össze, 4 portáját, 7 zsellérházat és 1 új portáját. A török időkben elpusztult. 1728-ban 10 féltelkes jobbágyot írtak össze.
- GUBAFALVA falu is elpusztult, neve — mint a fentieké — feledésbe merült.

Métnek és Huszász nevét még említi a „Vas megye földrajzi nevei” cím alatt 1982-ben kiadott díszes kötet, a többi nevet már külterületi név sem őrzi.

A 18. század

Úgy becsülhetjük, hogy a 18. század közepén az úrbéres népesség vizsgált térségünkben mintegy 7–8000 főre tehető. Az úrbéres népességnek mintegy 30%-a volt örökös jobbágyság. Az elviselhetetlen és egyre növekvő jobbágyság-terhek miatt ekkor erősödik fel a küzdelem, amely e táj falvaiban magyarok (Bejci), németek (Kropfok) és vendék (Simics) vezetésével az egész megyére és a zalai falvakra is kiterjedve a jobbágyság felszabadításig tart.

A török iga alól való megszabadulás utáni évszázad birtokviszonyairól megállapíthatjuk, hogy a szentgotthárdi uradalom a 18. század elején a tótsági és a németújvári járáshoz tartozott. A szolgabírók nevei alapján 80 községet felölelő Szentgotthárd környéki járás községei, valamint a Szombathelyi és a Kőszegi járás községei két járáshoz — a Laky és a Hertelendi szolgabírókról elnevezett járásokhoz — tartozott, még 1848 előtt és 1861–1876 között is.

A két járás adózó népességét, a telkes jobbágyságokat és a zselléreket 1720–1778 között négy időpontból ismerjük. Az adózók száma a németújvári járásban 1744-ben 4307 volt, 34 évvel később 1778-ban 4800. A Tótsági járásban, ahova a Szentgotthárd környéki községek legnagyobb része tartozott, az úrbéres népességnek mintegy 30%-a örökös jobbágyság volt, 1744-ben 2540 és 1778-ban 3577.

A Tótsági járásban a házas zsellérek száma 356-ról 225-re csökkent 1774–1778 között, ugyanakkor a házatlan zsellérek száma 51-ről 200-ra növekedett.

Ekkor indult meg a birtokfelaprózódás, gyorsult fel a zselléresedés.

Az első megbízható forrásunk a népesség 18. század végi helyzetéről a *II. József-féle* 1785–1787. évi népszámlálás. Eszerint ezer fő fölötti falu nem volt. 500 fő fölötti népességű: Szentgotthárd, Őriszentpéter, Felsőszőlőnk, Rábagyarmat, Gasztony és Szalafő.

A legkisebbek: Szombatfa, Háromház, Kotormány népessége nem érte el a 250 főt.

Az említetteken kívül az 500–1000 fős kategóriába 1900-ra felzárkózott Alsórönök, Apátistvánfalva, Csörötnek, Farkasfa, Felsőrönök, Gasztony, Szalafő, Szakonyfalu és (Rába)Vasszentmihály.

Ugyanakkor 1900-ra 1000–2000 fős községgé fejlődött: Felsőszőlőnk, Őriszentpéter, Rábagyarmat, Kondorfa, Rábafüzes. Szentgotthárd már a századfordulón meghaladta a 2000 főt.

A szabadságharc időszakának jobbágyság felszabadítást célzó intézkedései évtizedről évtizedre egyre jobban szaporították a falusi gazdák számát. Megmaradt persze még a nagybirtok és helyel-közzel az ún. eszmei uradalmi községek is. Azokat a községeket nevezték így, ahol az egész falu területe egy nagybirtokos tulajdonában volt, tehát tulajdonképpen a régi feudális birtokot

konzerválta. A készülő kötetben nagy súlyt helyeztem arra, hogy a térség falvainak jobbágyságát, zsellér-, majd paraszti népességét egészen napjainkig végigkísérjem és bemutassam gazdasági tagozódásukat is.

Nemesnépi Zakál György 1818-ra az alábbiakban adja meg az őrségi gazdaságok számát: Ispánk 23, Nagyrákos 36, Pankasz 32, Szalafő 78, Óriszentpéter 82, Kistrákos 24, Szakonyfalu 14, Szatta 16, Kerkáskápolna 27, Bajánháza 17, Senyeháza 24, Dávidháza 13, Kotormány 10, Hodos 30, Kapornak 14, Szomoróc 10, Bükallya 16 porta; Kercát úgy nevezi meg, hogy a legnépesebb az őrségi falvak közül (1329 fővel).

A népességi adatokat *Nagy Lajos* 1828. évi Notitiájából, az 1838–40. évi adatokat *Fényes Elek* statisztikája alapján mutatom be.

Települések és népességük a 19. században

Az első világháború után bekövetkezett területváltozás nemcsak a községek számában, de a járás etnikai összetételében is jelentős változást hozott. A 80 községet számláló 55 ezer fős járásból 42-községes járás lett, melyben 40 község volt német anyanyelvű. A német nemzetiségű falvak Ausztria Burgenland tartományához kerültek 1920-ban, így a németek aránya 1930-ra már csak 14,2%-ot, 3730 főt tett ki. A vendek aránya 17,9%, 4705 fő volt. A magyarok száma 17 589 fő (67,1%), összesen a járás 26 229 lakost tett ki. Az elcsatolás mind a német anyanyelvű községek sorát, mind a Vendvidéket kettészakította.

A Trianoni békediktátum következtében a határ úgy alakult, hogy e kistérségünktől 11 község került Jugoszláviához és 33 Ausztriához. Mivel a határmegvonás nem számolt a tulajdonviszonyokkal sem, a háromfelé szakadt terület birtokviszonyait is szétzilálták. A Szentgotthárd környéken élő k birtokai kerültek osztrák kézre, és osztrák állampolgárok birtokai maradtak Magyarországon.

1930-ban a járás neve Szentgotthárd-Muraszombati járásra változott és 40 községből állott. 1944-ben a községösszevonások miatt 37, 1949-ben 29 község tartozott a Szentgotthárdi járáshoz. 1920 után, Trianon következtében némileg átrendeződött a községek sora, de a jelentős változás csak 1949 után következett be.

A községek önállóságát, következésképpen adataik előfordulását érintő területszervezési változások:

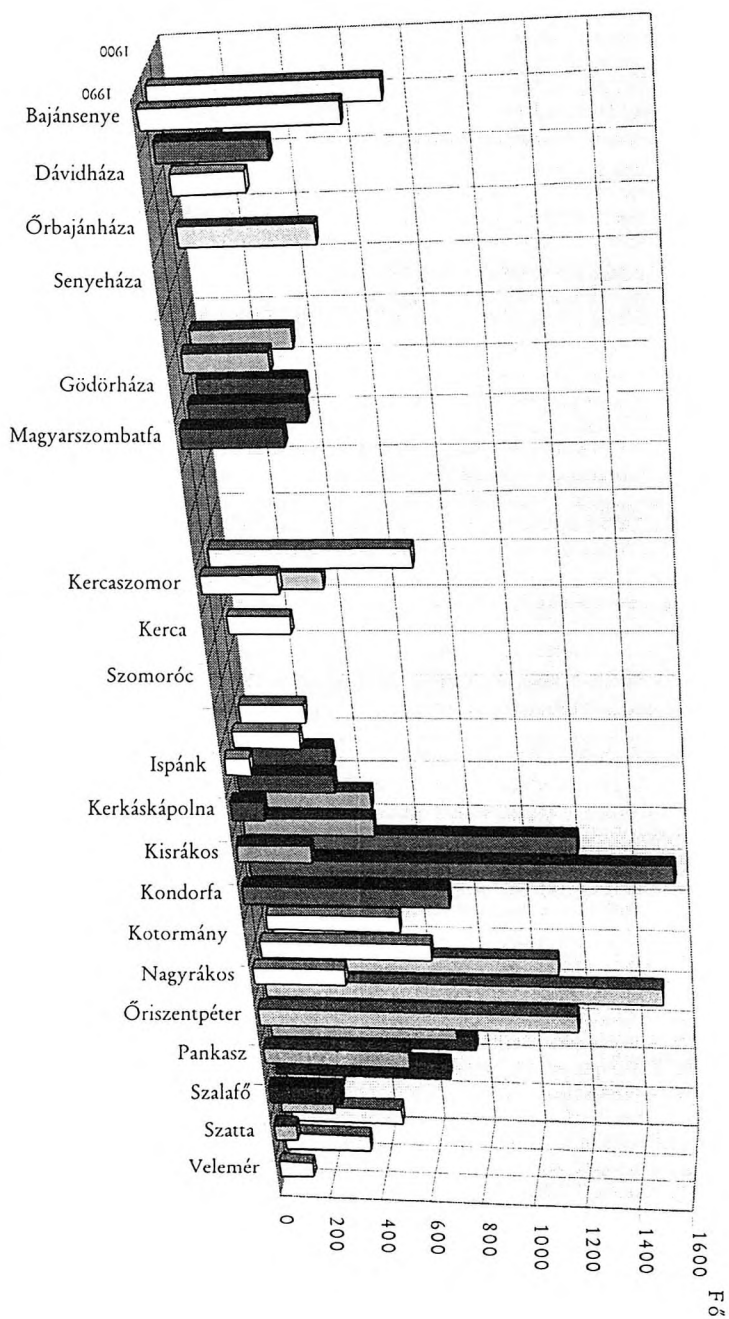
- Alsórönök 1950-ben egyesült Felsőrönökkel Rönök néven;
- Apátistvánfalvába 1937-ben olvadt bele Ujbalázsfalva (rég i neve Börgölin);

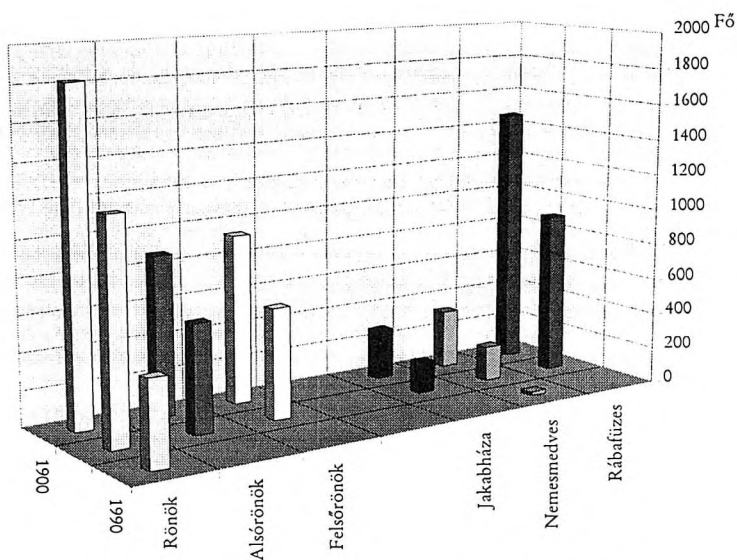

- Bajánsenye községhez 1939-ben hozzácsatolták Senyeháza és Órbajánháza községet Bajánsenye néven;
- Dávidháza 1939-ben egyesült Kotormány községgel;
- Farkasfa községet 1983-ban Szentgotthárdhoz csatolták;
- Gödörháza község 1978-ban egyesült Magyarszombatfával;
- Háromház község 1935-ben egyesült Magyarlak községgel;
- Kerca község 1942-ben egyesült Szomoróc községgel Kercaszomor néven;
- Talapatka és Rábakisfalud 1934-ben egyesült Máriaújfalu néven;
- Rábakethely községet 1950-ben és Zsida, Rábafüzes, Rábatótfalu községeket 1983-ban csatolták Szentgotthárdhoz;
- Ritkaháza 1944-ben egyesült Permisével Vashegyalja néven, de 1946–1950 között szétváltak, és 1950-ben újra egyesült a két község Kétvölgy néven.

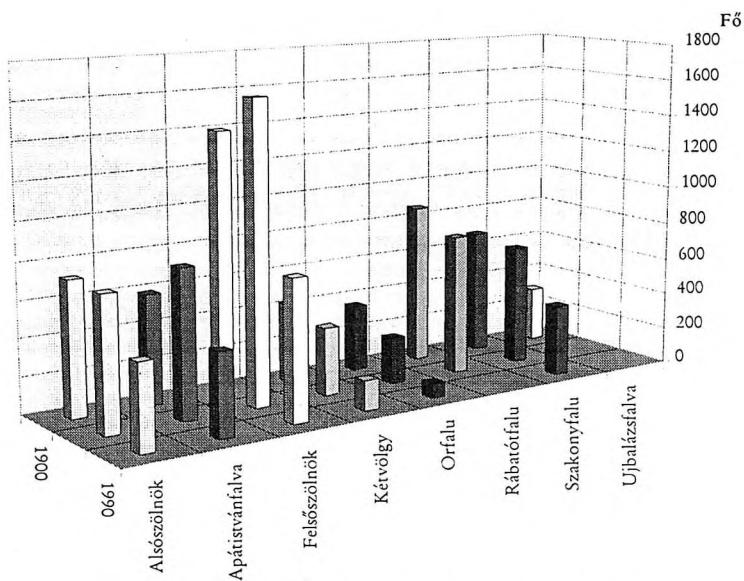
Bár a községek száma a végrehajtott községegyesítések következtében 1949-hez képest nyolccal csökkent, az 1949 és 1990 közötti időszak vészes falu- és népességpusztító hatását jól érzékeltetik a számok. 1949-ben Szentgotthárdon kívül még 5 község népessége volt 1000 fő fölötti (Őriszentpéter, Felsőszölnök, Csörötnék, Kondorfa és Rábagyarmat), 1990-re már csak Őriszentpéter népessége haladta meg az 1000 főt, 1995-ben 1214 fő volt a lakossága. 500–1000 főt számláló kategóriában 1949-hez képest tízzel, a 90 évvel korábbi időponthoz képest 7 községgel van kevesebb. Ugyanakkor szomorú eredményként 4 község lakossága 100 fő alatti. Ezek a községek: Nemesmedves 18, Ispánk 91, Szatta 88, Orfalu 77 lakossal. Ilyen népességcsökkenést csak 1941–1945 között regisztráltak. 1996. január 1-jei adatok szerint Nemesmedves lakóinak száma már 9-cel több, 27 fő, Ispánk 87, Orfalu 72 lakosú (IV.a., b. és c. ábrák).

IV. a. Az Őrség falvainak népessége
Population of the villages of Őrség

IV. b. A Szentgotthárd környéki német falvak népessége
Population of German villages in the Szentgotthárd area

IV. c. A Szentgotthárd környéki vend falvak népessége
Population of Wendish villages in the Szentgotthárd area

Kormegoszlás

Az egészségesen fejlődő település korábrája a fiatalabb korosztálynál a legszélesebb, és az életkor előrehaladtával fokozatosan szűkül. Sajnos a mi térségünkben (Nemesmedves község kivételével, ahova az adatok tükrében úgy tűnik, fiatalok költöztek) különösen aggasztó a 60 éven felüli népesség aránya, mely Veleméren 37%-ot, Szattán 36%-ot, Orfalun 36%-ot, Kétvölgyben 34%-ot és Kondorfán 35%-ot tesz ki, miközben a 14 éven aluliak Veleméren 14,8%-ot, Orfaluban 11,6%-ot, Kétvölgyben 9,3%-ot képviselnek csupán.

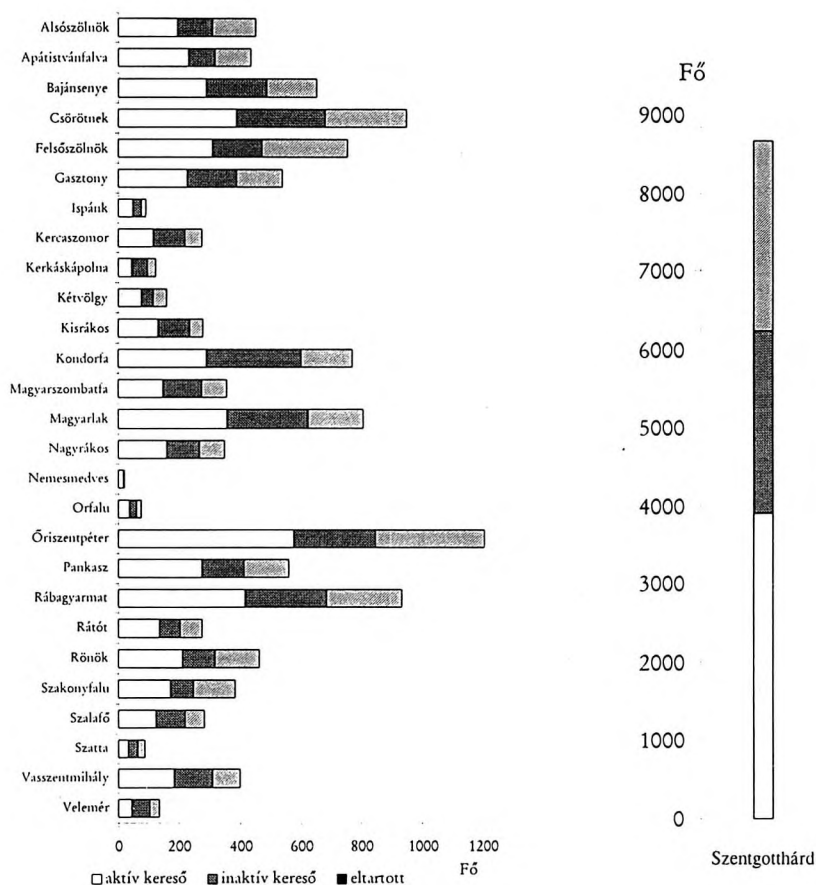
Keresők, eltartottak

A keresők-eltartottak számát a bemutatásra kerülő V. ábrán láthatjuk. Kiszámítottam a kereső-eltartott arányt is, hogy a népesség eltartási terhet jobban megismerjük.

Szentgotthárd mai területéhez csatolt falvakat is beleértve, tehát a népességet visszaszámítva, 1949-ben még 114 eltartott jutott 100 keresőre. Ez az arány 1990-re majdnem a felére, 62,3%-ra esett vissza. Az ipari fejlődés ellenére sem mondható a számok alapján, hogy minden gond megoldódott. A vend községekben 73,8 lakos jutott 100 keresőre. Lényegesen rosszabb a helyzet az Őrség egyes községeiben. Szattán 100 keresőre 81,3, Veleméren 73,3 fő jutott. Mivel a falvakban jelentős számú inaktív kereső, járadékos, nyugdíjas él, tájékoztatásként kiszámítottam a 100 keresőre jutó aktív és inaktív keresők arányát is. Így derült az ki, hogy Veleméren 200, Szattán 175, Kerkáskápolnán 173 eltartott és inaktív kereső jut 100 keresőre, de a többi községben is 100 fölött van az így számított eltartási teher.

Népmozgalom

A térség községeinek szaporodását, a népességszám 1900–1990 közötti változását, a születések, halálozások és a vándorlás alakulását a magyar, a vend és a német községek csoportjai szerint, külön-külön szeretném bemutatni. Abban a feltevésben végeztem el ezt a vizsgálatot, hogy az említett etnikumok szaporodása eltérő vonásokat mutat. Előrebocsátom, hogy a népesség visszafejlődése minden Őrségi községben jelentkezik. Vannak községek, ahol a pusztulás aormegoszlás és a nemek szerinti megoszlas miatt már megállíthatatlan bevándorlás nélkül. (VI.a1., a2., b1., b2. ábrák).

V. A népesség gazdasági aktivitása Economic activity of the population

A bemutatott községek csak mintaként szolgálnak; természetesen a térség minden községének népmozgalmát nem elemeztem.

Kezdjük Óriszentpéterrel, az egykori mezővárossal. Népmozgalmi helyzetére az jellemző, hogy 1900–1970 között elég magas, 17–23 ezrelék volt az élveszületés, de ezt követően rohamosan csökkent a születések száma. A halálozási mélypont 1970–1979 között volt. A vándorlás Óriszentpéteren is megindult 1949 után, mint az Őrség valamennyi községében.

Pankasz 1970-ig viszonylag egyenletes születési mozgalma, mely 20 ezrelék fölött volt, 1970-ben törik meg. A halálozás 1960-tól erőteljesen növekszik, ma már 24,4 ezrelék.

Magyarszombatfa népessége a halálozási többlet miatt már 1970 óta fogy, az elvándorlás — ami a második világháború után egészen a hetvenes évekig apasztotta a népességet — hozzájárult a 20 ezrelék fölötti negatív értéket mutató tényleges fogyáshoz. A Gödörházával egyesített község legnagyobb népessége 1980-ban 438 fő volt, 1990-re 356 főre olvadt.

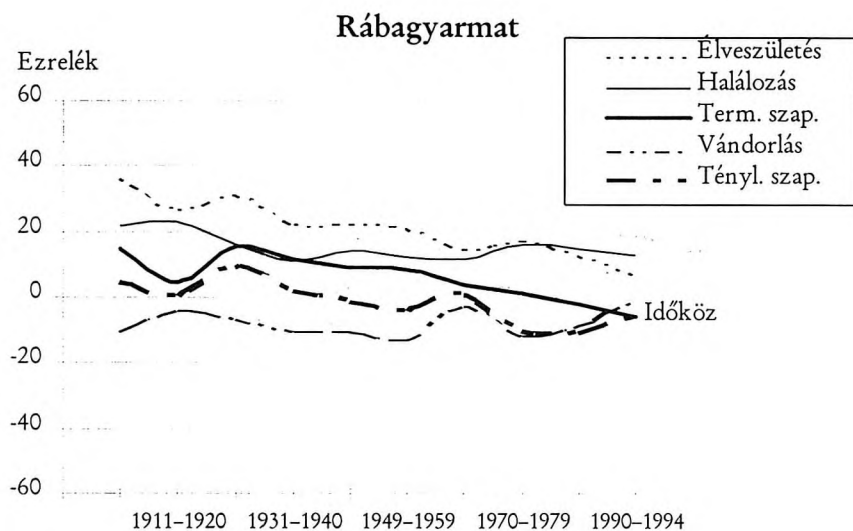
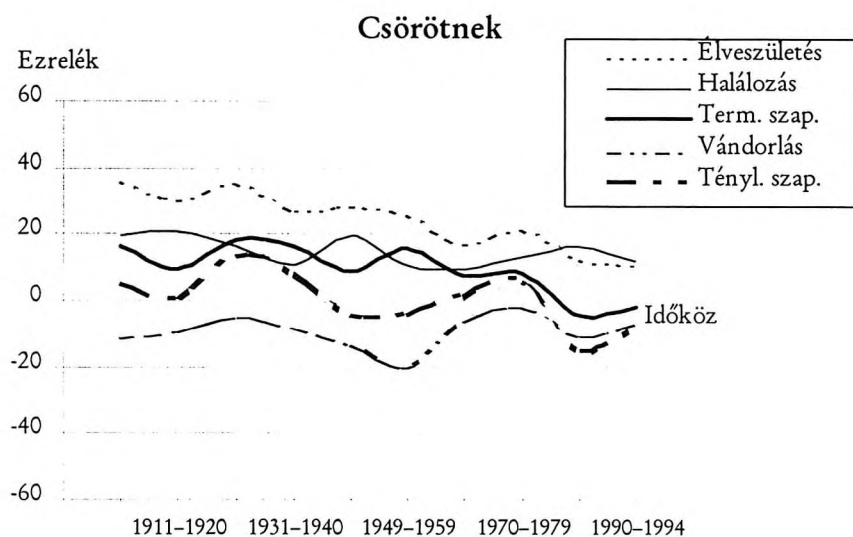
Ispánk fejlődése még szomorúbb képet mutat. 1949 után növekedett meg a halálozás, 1990—94 között már 25,7 ezrelék. A természetes fogyást, ami 21 ezrelék, megnöveli az elvándorlás, 1970—1984 között -48,8 ezrelék, így a tényleges fogyás 61,4 ezrelék. Legnagyobb népessége 1949-ben volt 249 fő, 1990-ben csak 91 főt számláltak.

Szalfőtet már 1911-től sorvasztja a magas halandóság, ami 1980 óta már 20 ezrelék fölött van. Az elvándorlás itt már 1931-ben megkezdődik és 1949 után gyorsul fel. Az utóbbi évtizedben 75-en haltak meg és mindössze 27 gyermek született. Hazánk egyik néprajzi kincsekben gazdag faluját fenyegeti a kipusztulás.

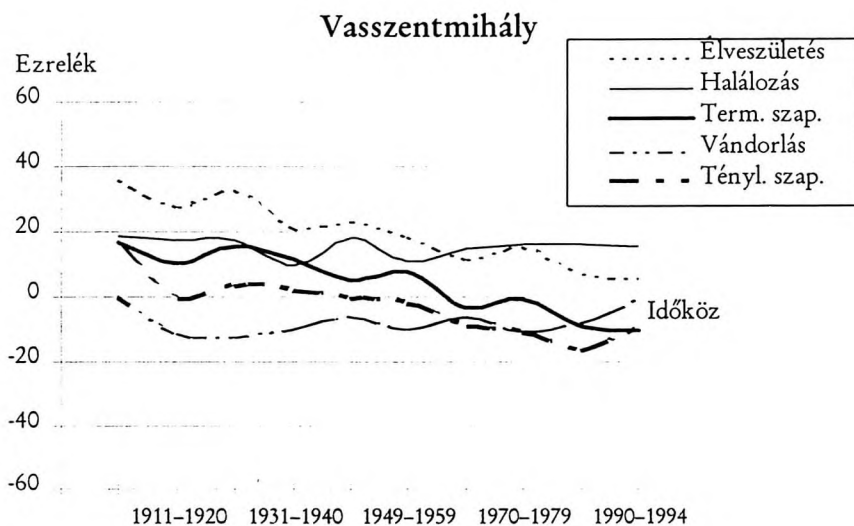
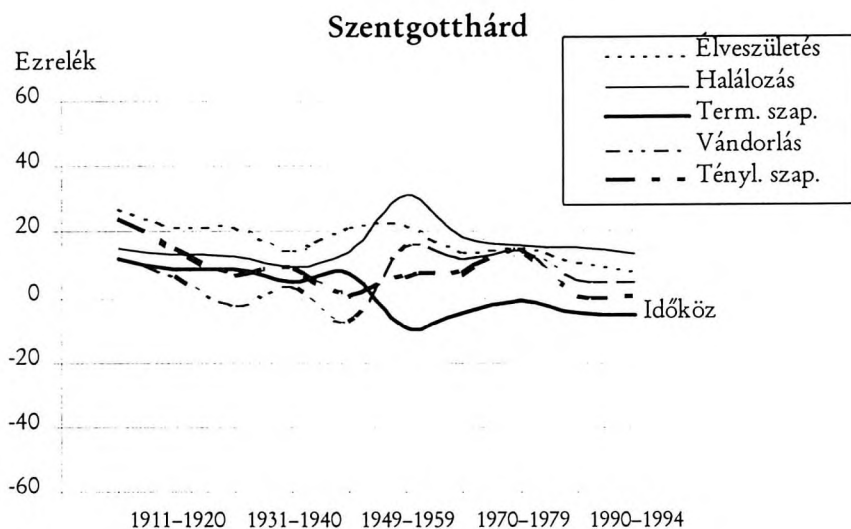
Az őrségi magyar községek után nézzük meg négy magyar Rába menti községnek a népmozgalmát. Ezekre azt állapíthatjuk meg, hogy bár itt is csökkent a népesség, a halálozás valamivel több volt, mint az élveszületés, a vándorlás ezeknél is apasztotta a népességet, mégis kiegyenlítettebb volt a népmozgalom, mint akár az őrségi, akár a vend községeknél. A bemutatott négy község közül Rábagyarmat népmozgalma volt a legkiegyenlítettebb. Mind a négy településnél a természetes és a tényleges népszaporodás is negatív, több a halál, mint a születés, és tovább növeli a községek népességét az elvándorlás is.

A vend falvak népességfejlődését szinte kivétel nélkül a szaporaság, a magas születési arányok és ennél alacsonyabb halálozási viszonyok jellemezték. A vándorlás viszont, általánosságban azt mondhatjuk, hogy mindvégig kedvezőtlenül, méghozzá igen jelentős mértékben apasztotta a vend falvak népességét. Mind a négy bemutatott községben, Apátistvánfalván, Felsőszölnökön, Alsószölnökön, de az egyesítésig Ritkaházán is 20 ezrelék fölött volt az élveszületés, Apátistvánfalván 1931—1940 között 31,3 ezrelék.

Orfalu volt a kivétel, ahol 1960 után borult fel a születés és halál aránya, azóta évtizedről évtizedre több a halálozás, mint a születés. 1990—94 között már nem született gyermek, 23,4 ezrelék volt a természetes fogyás. A vándorlás következtében a tényleges fogyás 44,2 ezrelék.

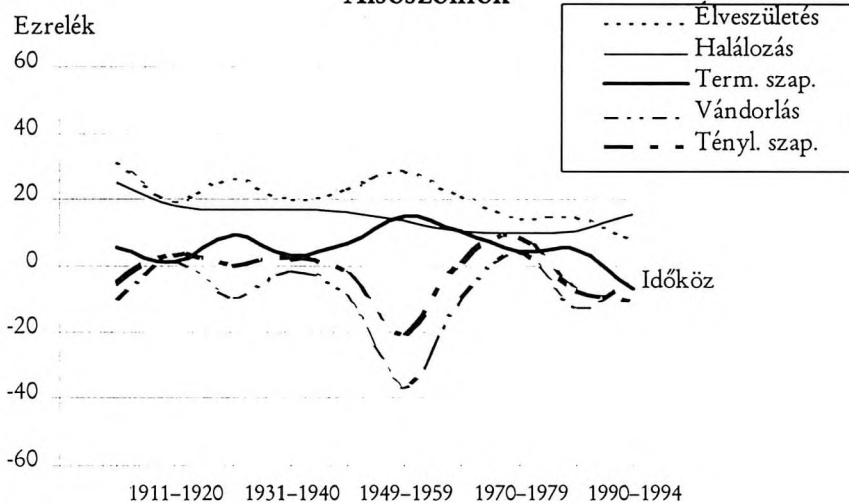

VI.a1. Népmozgalmi adatok — magyar falvak
Vital (demographic) events — Hungarian villages

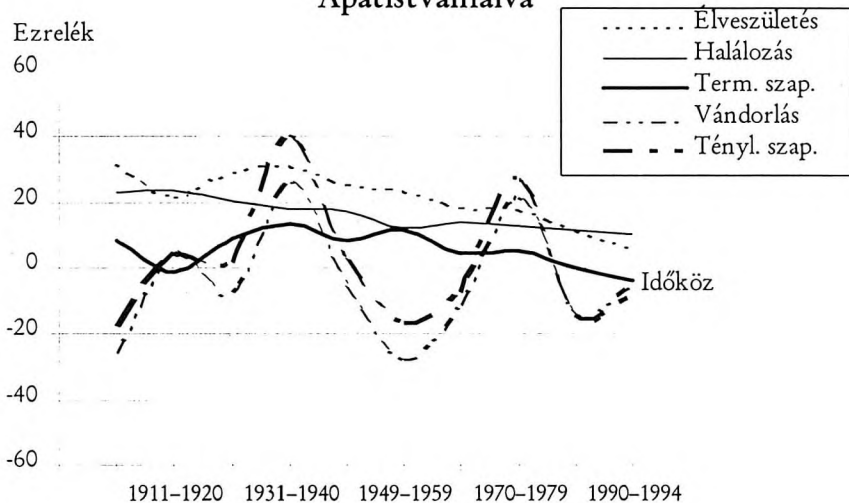

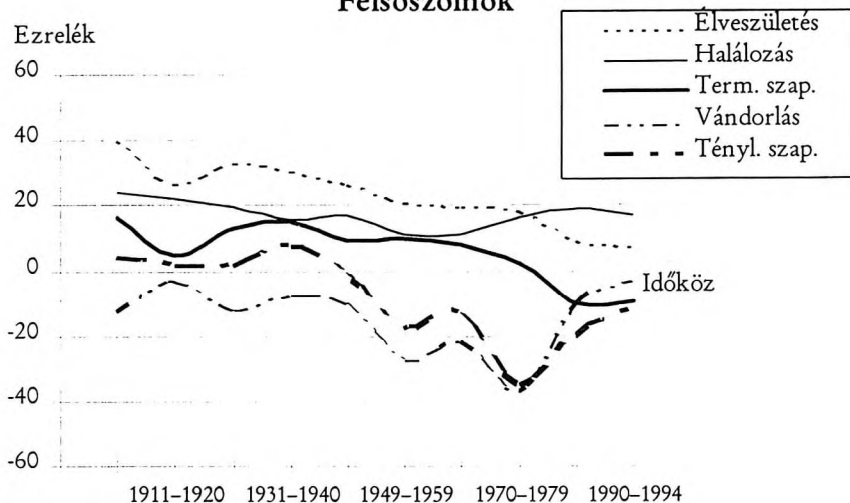
Alsószölnök

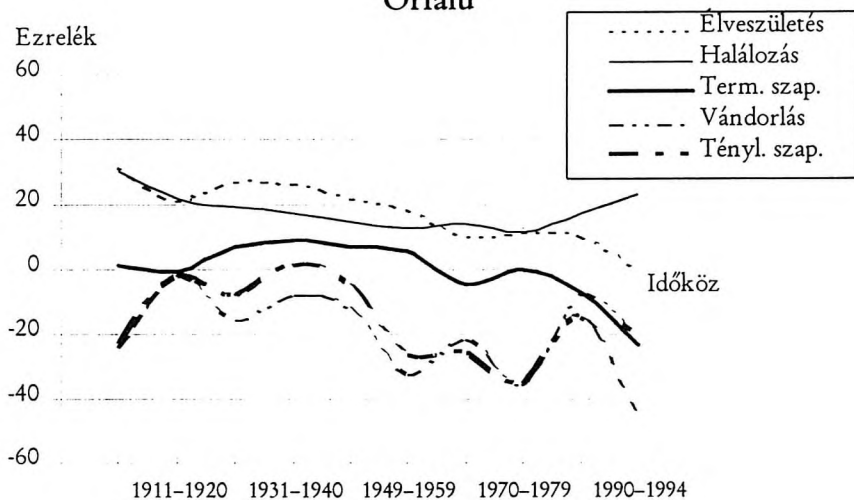
Apátistvánfalva

Felsőszölnök

Orfalu

A német falvak: Jakabháza, Rábafüzes, Alsórönök, Felsőrönök és általában a német községek népmozgalma kedvezőbb, mint akár az Őrségi, akár a vend községek népmozgalma. Kivételt képez az egyesítés utáni Rönök, amelynek 1960 óta már több halottja van, mint újszülöttje. 1990–94 között 12,5 ezrelék volt a születés és 14,2 ezrelék a halálozás. A születések száma 1900 óta minden évtizedben magasabb, mint a halálozások száma. Még 1949–1959 között is 30,6 ezrelék volt az élveszületés, 1960–69 között 23,1; a halálozás az országos átlagnál kedvezőbb: 7,2, illetve 6,9 ezrelék. A születésszám csökkenése itt is, Nemesmedvesnél is később következett be, mint a vendeknél. Rábafüzesről annyit, hogy Szentgotthárdhoz való csatolásáig pozitív szaporodást mutatott.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a kistérség falvai között a második világháború előtt a vend és a német falvak természetes szaporodása volt figyelemre méltó. A magyar falvakban, főként az Őrség falvaiban, már a 18., 19. században is alacsony volt a természetes szaporodás. Az első világháború után már jelentős mértékű vándorlást tovább szaporította a második világháború utáni időszak, amely megbontotta a természetes emberi kapcsolatokat. A kistérség gazdasági hanyatlása és ezzel együtt a népesség vesztesége ekkor következett be.

A sok negatívum mellett említést kell tenni arról is, hogy a kistérség foglalkoztatási képén sokat segített Szentgotthárd lendületes ipari fejlődése, az Opel gyár idetelepítése, ipari park létesítése, valamint az osztrák határon is áthúzódó ipari vasút. További új fejlődési távlatot kínál az Őrség önálló kistérséggé fejlesztése, mely az anyagi támogatás lehetőségét is magában rejt. Bízhatunk abban, hogy megáll, vagy legalább mérséklődik a népesség fogyása is.

Nem csoda, hogy a parasztság reprodukciójában alapvető változás állt be. A falunak ugyanis a történelem során mindig sorsdöntő szerepe volt a szaporodás terén. Az említett okok miatt az újszülöttek édesanyjának foglalkozási megoszlása a következő változáson ment keresztül: 1930-ban még 61,7% volt a mezőgazdaságból élő szülő nők aránya, 1992-ben már pusztán 6%-ot képviseltek.

Azok a községtörténetek, amelyek a térség falvairól készülő kötetben jelennek meg, a lakosság megélhetési forrásait, a terméseredményeket, a parasztság gazdasági magabírást, a birtokviszonyokat, és természetesen az intézményhálózat alakulását is feltárják. Ezúttal nincs lehetőség ezek részletezésére. Csupán két alapvető kérdést ragadok ki.

1. A községek mezőgazdaságát jellemző területi adatokat;
2. A térség falvaiban az iskolák szerepét.

Ami az első kérdést illeti, már a cisztercita falvak telepítése kapcsán céloztam arra, hogy a telepesek elvadult erdős területeket kaptak, s abból alakították kultúrtájjá, mezőgazdasági művelésre alkalmas szántóterületté, rétté, legelővé környéküket.

A jobbágyszabadítás után még tartott az égetéses erdőirtás, a szántóföldek növelése, de Trianon után, főleg a II. világháború után újra elhódította a községek területét az erdő. Példaként hat őrségi község: Ispánk, Magyar-szombatfa, Nagyrákos, Őriszentpéter, Pankasz és Velemér adatait vizsgáltam meg.

1857-ben a szántóterület a községek összterületének még 50%-át tette ki, 1984-es adatok szerint már csak mintegy 25%-át. Ugyanakkor az erdő területe 10–15%-ról 40–50%-ra, Szalafőnél 64%-ra, Őriszentpéteren 56,7%-ra növekedett. A legelő területe pedig egyik községnél sem szerepel már. Abszolút számokkal kifejezve: mialatt az erdő 1912 holdról 8546 holdra növekedett (447%), a szántó területe 9423 holdról 6036 holdra csökkent. Ezzel párhuzamosan csökkent az állatállomány. A gazdaságok lassan nem piaci termelésre, hanem önfenntartásra rendezték be magukat.

Ha van a falvak életerejének, jövőképének megtestesítője, akkor az *ISKOLA* az.

A múlt század végén még törvényben mondták ki a leépülő és közös igazgatás alá kerülő falvak nevének megörökítését, és az iskolákra (különösen a református Őrségben) féltve vigyáztak.

Napjainkra szabad prédája lett a közigazgatásnak az iskola megszüntetése, de még az Árpád-kori falvak nevei terén való nemtörődomség is. Feledésbe merültek, ami nem a vasiakra jellemző, mert más megyékben százzal számolták a magyar nyelvkincsből eltűnt falunevék száma.

Ám az elemi iskolák megszüntetése terén sajnos mi is csak magunkra gondoltunk, de a jövő nemzedékre nem.

Az általam vizsgált kistérségben 1966-ig még 38 községben volt iskola. 1994-ben csak 14 községben.

A történeti területen élő lakosság többsége, 76%-a 85 éve még kevesebb mint 8 osztályt végzett, és 1930-ban is 60%-uk tartozott ebbe a csoportba. Ezek aránya mára 23%-ra esett. 1994-ben már 31%-ot ért el az általános iskola 8 osztályát elvégzettek aránya, az 1930-as 6, és az 1910-es 3%-kal szemben.

Az írni-olvasni nem tudók aránya Vas megye községei közül egyik községben sem érte el a 25 %-ot, csak éppen a mi kistérségünkben az alábbiak:

Velemér vezetett 45,6%-kal, majd Gödörháza 44,4%-os arányával követte. 30% fölött volt az írni-olvasni nem tudók aránya Dávidházán, Szomorócon, Senyeházán, Magyarszombatfán, 27% körül volt Kotormányban és Őrbaján-

házán. Sajnálatos, hogy még 1930-ban is 25%-os volt az analfabéták aránya Veleméren és Apátistvánfalván is.

Talán az összehasonlítást megkönnyíti, ha az e tájra vonatkozó adatokat az országos adatokkal vetjük egybe:

1880-ban Magyarországon az írni-olvasni tudók aránya még csak 46% volt és ez 1910-re is csak 76%-ra növekedett, vagyis a népesség közel egynegyede analfabéta volt. 1910-ben — a jelenlegi Magyarország területére számítva — a 7 éves és idősebb népesség 17%-a nem járt iskolába (vagyis analfabéta volt), és ez az arány még a második világháború előtt is 9%-ot tett ki - de 1994-ben már csak 1%-ot ért el.

A Burgenlandhoz került magyarság

Eddig a mai határok közötti települések demográfiai helyzetképét mutattam be. Befejezésül visszatérek a ciszterci telepítések időszakában keletkezett falvakhoz. Zárógondolatként keressük fel ezek közül az osztrák és vend falvakat és legalább vizsgáljuk meg, hogy mi történt a Trianon során elszakított magyarjainkkal.

Kezdjük Burgenlanddal, ahol — akárcsak Jugoszláviában — jelentős községösszevonások történtek. A magyarság számát 1890-ben, 1910-, 1920-, 1923-ban és 1991-ben foglaltam össze. Példaként a szentgotthárdi csata emlékművén látható falunak, Nagyfalvának (ma: Mogensdorf) adatait emelem ki. Idetartozik Németlak (Deutsch Minihof) és Lapincsolaszi (Vallendorf) is. 1890-ben 41, 1910-ben 101 magyar volt itt; 1991-ben mindössze 10 fő.

Összegzésként megállapíthatom, hogy a Szentgotthárdi járáshoz tartozott, ma burgenlandi községekben 1910-ben több mint félezer magyar élt. Számuk 1991-re 55 főre olvadt le.

A határ szlovéniai oldalának községei

A vend etnikum demográfiai kérdését a konferencián Mukicsné Kozár Mária előadása mutatta be. Én csupán a Trianon során elcsatolt néhány olyan község magyarságának az alakulását kísértem figyelemmel, amelyek szomszédosak a mai Őrséggel, illetve a Vendvidékkel.

Milyen tanulságok vonhatók le? Mindenekelőtt az, hogy a vend etnikumban lévő magyar falvak közel 90 évet átfogó adatsorában inkább stagnálást mutat, de semmiképpen nem mutat olyan leépülést, mint amelyet az Őrségi és egyes magyarországi vend falvaknál tapasztaltunk. De talán a

magyarság megmaradását még jobban érzékeltetjük akkor, ha mérlegeljük azt, hogy mindez Tito Jugoszláviájában történt, ahol Újvidék környékéről jórészt kipusztult a magyarság.

A vendek és a magyarok békés, egymás kulturáját gazdagító, toleráns együttélése példamutató tanulságokkal szolgál. Az Európai Unióba igyekvő országok között — azt gondolom — Szlovéniának kitüntetett szerepet kell szánni a gazdasági, a kulturális együttműködés mellett a politika területén is.

Az 1920-ban Jugoszláviához csatolt községek közül néhányban az össz-népesség és a magyar etnikum aránya az 1910., 1991. években:

A kistérségből Szlovéniához csatolt magyar községek népessége
The population of Hungarian communities of the small area annexed to Slovenia

Község neve	1910			1991		
	összesen	magyar	arány (%)	összesen	magyar	arány (%)
Domonkosfa	712	601	84,4	684	595	86,9
Domanjsevci						
Őrihodos	496	469	94,5	471	393	83,4
Hodos						
Kapornak	232	225	96,9	252	235	93,2
Krplivnik						
Pártosfalva	438	380	86,7	445	298	66,9
Prosenjakovci						
(Kis)Szerdahely	225	224	99,6	209	197	94,2
Sredisce						
Kisfalu	103	102	99,1	110	101	91,8
Pordasinci						
Csekefa	251	251	100,0	238	222	93,3
Cicecka Vas						

„Befejezésként elmondhatom, hogy eddig csak pusztulásról, elvándorlásról szólhattam.

Átjárható határokért, család- és falufejlesztő támogatásért kiáltunk, e szép, érintetlen magyar tájakon! A felemelkedéshez azonban kevés az érintetlen, szép táj, a különleges földrajzi látványosság. Gazdasági alapok nélkül nincs felemelkedés!

A határok nélküli Európa kialakulását nemcsak a Nyugattól kell várni, magunknak is fel kell készülni saját erőforrásaink, teendőink

gondos számbavételével. Tudomásul kell venni, hogy az ŐRSÉG ma már az utolsó jajkiáltást hallatja. Gazdasági fejlődés nélkül, kellő infrastruktúra, vendéglátóipari és kereskedelmi struktúra nélkül, a határok megnyitása nélkül ez a táj nem fog felvirágozni.”

Ehhez kellene pénzügyi támogatás és olyan szervező központ, amely egy városhoz kapcsolt rendszerben kellő szellemi, gazdasági, közigazgatási, informatikai háttérrel el tudja indítani a térség fejlesztését.

A fejlesztő erők között nem a rezervátum-jelleget kihangsúlyozó fejlesztésnek, nem a néprajzi vonatkozásoknak adnék elsőbbséget, hanem mindannak, ami a térség népességfejlesztő, gyarapító erőit mozgósíthatja, így a most kedvezően formálódó vasúti fejlesztésnek, az úthálózat fejlesztésének, a leszakadó falvakat felkaroló jól felszerelt és szakemberekkel is ellátott jegyzőségek kialakításának. Nem feledkezve meg a táj embereiben szunnyadó, de nem eléggé kihasznált fazekasipar, a fafaragás, a gyümölcsstermesztés, a tökmagolaj, a gombagyűjtés és -forgalmazás kifejlesztéséről.

Érvelésemet az egykori Őrség osztrák és vend falvainak a népességmegtartó fejlődésére alapozom. Ott is volt Őrség (Unterwart, Oberwart, Rauchwart és mások). A vend községek között: Kapornak és Őrihodos, és a szomszédos országok községeiben sem következett be ilyen méretű népességpusztulás, mint nálunk.

Nálunk a falvak népességcsökkenése együttjárt a termelési tényezők évszázados leépülésével. A szántó és a rét területének aggasztó mértékben történt csökkenésével, ezzel párhuzamosan jelentősen csökkent az állatállomány is.

A kistérség sebeinek a begyógyítását az egykor együttélő testvér-sógor kapcsolatok felújításától, a közlekedés- és gazdaságfejlesztéstől, az iskolai, az egyházi és a tudományos kapcsolatok felújításától remélhetjük.

Tárgyszavak:

Regionális demográfia

Településdemográfia

Falusi népesség

HISTORY OF VILLAGES AND POPULATIONS
ON THE TREBLE-BORDER REGION AT SZENTGOTTHÁRD

1956: KORSZAKHATÁR A MAGYAR NÉPESEDÉSTÖRTÉNETBEN

SZABÓ A. FERENC

Az 1956. évi történelmi eseménysor korszakos határt képez a magyar történelemben. A legmélyebb választóvonalat jelentette a szocialista-kommunista korszak több mint 4 évtizedes történetén belül. Vizsgálódásunk alapvetően történelmi és politológiai szempontok alapján történik. Mivel témánk a magyarországi népesség alakulása, ezért elkerülhetetlenül statisztikai-demográfiai határsértéseket is el kell követnünk. A történelmi-politikai demográfia a társadalmat nem elsősorban az abban érvényesülő demográfiai törvényszerűségek oldaláról vizsgálja, hanem a társadalmat alkotó populáció makro- és helyenként mikrofolyamatait a történetek jobb megértése, árnyalása és időnként csupán illusztrálása céljából tanulmányozza. Aspektusa miatt a statisztika és a demográfia óhatatlanul egyfajta segédtudománnyá degradálódik. Bármilyen fontossági sorrendjét is állapítjuk azonban meg a diszciplínának a vizsgált kérdéskör tanulmányozása során, elkerülhetetlenül interdiszciplináris módszert alkalmazunk. Az a meglátásunk, hogy a teljesebb és differenciáltabb történelmi kép megrajzolásánál elengedhetetlenül szükséges a számításba jövő társtudományok eredményeinek kölcsönös felhasználása. Meggyőződésünk ugyanakkor, hogy ahogyan a népesség abszolút számának és belső arányainak történelmi-politikai vizsgálata megkívánja a népesedéstudomány eredményeinek felhasználását, ugyanúgy a demográfia lehetőségeit is tágítaná és új szempontokkal gyarapíthatná a történelmi-politikai aspektusok, sőt módszerek alkalmazása.

Mindezt azért láttuk szükségesnek kifejezni, mert előadásunkat egy értékes tudományos elemzés eredményeinek kritikai bemutatásával kezdjük. Az elmúlt esztendőben jelent meg *Illés Sándor* és *Hablicsek László* kötete, amelyben különös hangsúlyt szereztek az 1956/57. évi tömeges emigráció következtében tapasztalható demográfiai problémák.

A szerzők kiindulópontja az a feltételezés volt, hogy az ekkor kivándorolt, közel 200 000 ember hiánya az elkövetkező évtizedekben hozzájárult ahhoz, hogy az ország népességszáma 1981-ben fogyásnak indult. Ez a vélemény eléggé általánosan elterjedt mind a szakirodalomban, mind a közvélekedésben. Egyfajta evidenciaként merült fel a tudományos ismeretterjesztésben éppen úgy, mint a publicisztikában. Jómagam is így gondolkodtam, amikor néhány évvel ezelőtt interjút készítettem a témában egy korabeli menekülttel, a későbbi neves rádiós közíróval, *Juhász Lászlóval* (Hitel, 1992. 11. sz.). Személyes megszólíttatásom természetesen hozzájárult ahhoz, hogy az alapos munka áttanulmányozása után újra végiggondoljam a kérdést. A szerzők ugyanis idézték interjúm felvezető gondolatát, ami a következőképpen hangzott: „A tízmilliós Magyarország 1956–1957 fordulóján elvesztette népességének 2%-át. Óriási érvágás volt ez a nemzeten, tulajdonképpen annak a demográfiai visszaesésnek az egyik kiindulópontja, amely egyre fokozódó ütemben vezet el napjainkban Magyarország népességének radikális csökkenéséhez” (*Szabó A. Ferenc*, 36. old.). A két jeles kutató végkövetkeztetéseiben megállapította, hogy nem igazolható tudományosan ez a megállapítás, mert „... bár az 1956–57-es exodus jelentős veszteségként könyvelhető el, de sem kiindulópontja, sem oka nem

volt népességsökkenésünk megindulásának" (*Illés—Hablicsek*, 39. old.). Alapos, több változóval elvégzett matematikai modellezésük eredményeit értékelve megállapították: „A változatok azt mutatták, hogy a 80-as évek első felében mindenképpen népességsökkenés vette volna kezdetét. Számításaink azt húzták alá, hogy a népesség fogyásának fő okai a termékenységi és halandósági szintek romlásában keresendők első, illetve másodszorban. Az összmennyiségüket megsokszorozítani képes külső vándorlásoknak a harmadik hely jutott” (uo., 50. old.). Azt is megállapították a kutatók, ha az 1955—59-es időszak kivándorlói nem távoztak volna, akkor közel 10,94 milliós népességszámról kezdődött volna meg a fogyás.

Ismeretes, hogy hazánk népességének legújabb kori fogyása 1981 szeptemberében indult meg 10 711 000-es bázisról. Mivel *Illés* és *Hablicsek* a forradalmat követő exodusnál szélesebb körben vizsgálódott és az azóta eltelt évtizedek összes ki- és bevándorlási adatát felhasználta, számolt a kivándorlási veszteségnél ugyan alacsonyabb, de nyereségként elkönnyelhető bevándorlással is. Rendkívül fontosnak és bizonyos mértékig meglepőnek találom a népesség-előreszámítási módszerek segítségével elért eredményt, miszerint, ha itthon marad az akkor eltávozott tömeg, abban az esetben is megindult volna már a nyolcvanas évek első felében az ország népességfogyása. Módszerük hitelességét már csak a matematikai modellezésben való inkompetenciám miatt sem kérdőjelezhetem meg. Érvelésük, sok változás multiplikátorokat igénybe vevő metódusuk feltétlenül újszerű és eredményes volt. Mégis elkerülhetetlen néhány logikai ellenvetés.

A szerzők azon megállapítása, hogy 1956 nem volt kiindulópontja népességsökkenésnek, eleve tévedés, hiszen a tömeges elvándorlás miatt az ország csak 3 év múlva érte el kiinduló, a forradalom előtti népességszámát. De kissé felületes megfogalmazásukkal nyilván csak arra gondoltak, hogy az 1981. évi népességsökkenésnek nem volt közvetlen kiindulópontja ez a népességvesztés. 3 vagy 4 évet mégiscsak nyerhettünk volna, arról nem is beszélve, hogy egyáltalán nem mindegy, mekkora népességi bázisról indult el a fogyás, hiszen azt a kutatók is elismerik dolgozatukban, ha nincs ez a nemzeti tragédia, akkor ma Magyarországon 221 549 fővel többen élnénk, méghozzá valamivel kedvezőbb körmegoszlásban, hiszen akkor túlnyomórészt fiatalok, s azon belül is elsősorban fiatal férfiak távoztak el. A szerzők elismerik ennek a tényezőnek a hatását is, amikor megállapítják, hogy ennek következtében egyszerre jelentősen módosult a férfi-nő arány az országban. 1955-ben ugyanis 1000 férfira 1069 nő jutott, s több mint 10 év volt szükséges ahhoz, hogy ez az arány ismét előálljon 1966-ban. (I.m., 42. old.) Kétségtelenül maguk is érzik ennek a kérdésnek a fontosságát, amikor hivatkoznak egy 1976-ban publikált tanulmányra, amely megállapította, hogy az 1960-as évtized elején jelentős mértékben visszaesett az előző évtized házassági intenzitása, részben azért, mert az 56-os kivándorlás következtében csökkent a népességben a házasságkötésre alkalmas korban lévő férfiak és nők aránya (*Csernák Józsefné*, 1976).

Ezt a tényezőt azonban a szerzők nem számszerűsítették. A demográfiai törvényszerűségekből kiindulva az eltávozott nők valószínűsíthető termékenységgel számoltak. Viszont, mint már utaltunk rá, főleg a férfivesztés volt nagy 1956—57-ben. Valamilyen módon ezt is figyelembe kellett volna venni a számításnál, mert a férfi-nő arány jelentős változásából láthatjuk, hogy ez a jelenség mindenképpen belejátszott a későbbi születési mozgalom arányaiba, amit a házassági arányok csökkenése is mutat. Leegyszerűsítve a dolgot, több ezer itthon maradt nő azért nem alapíthatott családot, s nem vehette ki részét az elkövetkező évtizedekben a természetes népmozgalomból, mert partner nélkül maradt. Ennek megjelenítése bizonyára, ha kismértékben is, de javította volna a termékenységi

arányokat. Mivel a nyolcvanas évek elején még csak kismértékű volt a népességsökkenés, lehet, hogy ez a számításon kívül hagyott tényező újabb néhány évvel későbbre tolt volna ki a negatív demográfiai fordulat megindulását. Ebben az esetben már nem is olyan nagy különbség választotta volna el Magyarország népességsökkenésének megindulását térségünk más országainak a kilencvenes évek elején megindult hasonló folyamatától.

A történelmi demográfiai mérlegkészítés nem lehet közömbös azzal kapcsolatban, hogy népességünk abszolút száma hogyan alakult. Az a több mint 220 ezres veszteség, különösen a korösszetételből kifolyólag, de a közismert műveltségi és iskolázottsági mutatókat is figyelembe véve, fokozott veszteségként értékelhető ma is, évtizedek múltán. Olyan soha be nem gyógyuló seb volt ez a nemzet népességállományán, mint amihez hasonlókat csak a századforduló körüli kivándorlás és a világháborús emberveszteségek okoztak hazánknak.

Az 1956-os tragédia nemcsak a statisztikai-demográfiai veszteség oldaláról jelentett választóvonalat a magyar népesedéstörténelemben, hanem a lelki-morális tényezők oldaláról is. A forradalom veresége a lakosság nagy része számára nehezen megemészthető válságot okozott, különösen azon társadalmi rétegekben, amelyek egyértelműen vesztesnek érezték magukat. *Andorka Rudolf* figyelt fel arra a jelenségre, hogy 1956-ról 1957-re a szellemi foglalkozásúak körében a születésszám több mint harmadával, a parasztság körében hetedével csökkent, míg a munkásságnál ennél kisebb volt a csökkenés (*Andorka*, 1969. 37. old.). A megrázkódtatást okozó politikai események nagymértékben közrejátszanak a történelemben a születési mozgalom alakulásában. Természetesen nemcsak a negatív előjelű változások. Baby boom általában gazdasági-társadalmi felemelkedés, tartós béke időszakában szokott bekövetkezni, de a demográfiai mező összetettségét jellemzi, hogy nincs ezen a téren kortól-helyzettől független azonosság. Egy jelenkori példa erre a két Németország egyesülése utáni demográfiai helyzet. A szocialista rezsim komoly családpolitikai és egészségügyi intézkedéseket hozott azért, hogy a születések száma valamivel a nyugati országrészé fölé stabilizálódjon az NDK-ban. A diktatúra és az idegen elnyomás megszűnése után a világon eddig soha nem tapasztalt visszaesés következett be a születések aránya terén a keleti német területeken. Tehát a demokratikus viszonyok kialakulása s a korábbi helyzettel össze sem hasonlíthatóan szélesre nyílt fogyasztási lehetőségek, bizonyos leegyszerűsített várakozással ellentétben, nem a születésszám emelkedése, hanem drasztikus csökkenése irányába hatottak. Valószínűleg arról van szó, hogy a keleti tartományok rendkívül gyorsan alkalmazkodtak ezen a téren a nyugati mentalitáshoz, amely már nem a gyermekek felnevelésében látja a családok vagy — általánosabban szólva — a társadalmat alkotó egyének feladatát, hanem az egyszeri és megismételhetetlen emberi életnek a — lehetőségek szerint — maximális anyagi fogyasztás és individuális élménykergetés körülményei közötti leélésében.

Visszatérve a magyar 56 problémájához, számolni kell azzal, hogy azért is korszakhatár ez az esztendő, mert a nemzeti tragédia átélése után, szinte átmenet nélkül, megnyílt egy új társadalmi fejlődés lehetősége. A levert forradalmak egyik következménye ugyanis, hogy a restaurációs erők azt mindenképpen megtanulják a történelemből, hogy nem szabad ugyanott folytatniuk, mint ahol a forradalom megakasztotta hatalmuk gyakorlását. Újfajta társadalmi modellel kísérletezik tehát a Kádár-rendszer. Váratlanul nagymértékben lazít a gyepőlön, évekre befagyasztott fogyasztási igények kielégítését teszi lehetővé a forradalom utáni években, s ugyanakkor távolabbra húzódik a családi intimszférától. Már nem kívánja olyan szorosan, totalitárius módon ellenőrizni a társadalmi jelenségeket, mint korábban. Témánknál maradván, széles körben teszi lehetővé a születésszabályozást. 1956 nyarán már életbe lépett az új abortusztörvény, amely korlátlanra tette a terhességmegszakítások

lehetőségét. Lazult ugyan ezen a téren már korábban a kötöttség, hiszen intern utasítások mentek a kórházi szülészeti-nőgyógyászati osztályokra, hogy szélesebb körben engedélyezhetik az AB-bizottságok a műtéteket, de nyilvános állásfoglalás még addig nem született. Igaz, ezt az intézkedést már a forradalom előtt meghozták, de hatását valójában csak a következő esztendőktől fogva fejtí majd ki. Ismeretes, hogy az 1956. évi rendelkezés semmi ellensúlyt nem rakott a népesedési mérleg másik serpenyőjébe. Nem hoztak a születésszabályozás parttalanná tételével egyidőben pronatalista, szociális intézkedéseket. Nem emelték sem a családi pótlékot, nem terveztek több gyermekintézményt és nem könnyítették meg a többgyermekesek lakáshoz jutását sem. Így állt elő az a helyzet, hogy egyszerre több tényező is a demográfiai fejlődés ellen hatott. A szakirodalom azt is kihangsúlyozza, hogy azért is volt erős a születésszám visszaesése ezután, mert a szigorú, erőszakos szervezetekkel is védett abortusztörvény, az ún. Ratkó-törvény (valójában rendelet volt!) hatására a magyar családok kényszerűségből előrehozták szüleiüket. A liberalizálás után pedig az egyik irányba kilendülő inga egy csapásra a másik irányba tért el évekre. Meg kell jegyeznünk, hogy az ötvenes évek első felének előrehozott kényszerszülései csak az egyik komponenset jelentették a születési mozgalom alakulásában, hiszen, ha első-sorban erről lett volna szó, akkor néhány év múltán helyre kellett volna állnia a demográfiai egyensúlynak. Márpedig az, egészen az újabb nagymértékű állami beavatkozásig, az 1973. évi intézkedésig nem következett be. Hihetetlenül alacsony szinten stabilizálódott a magyar születésszám ezekben az években. A hatvanas évek derekán tapasztalt 13 ezrelék akkoriban világszerte unikális jelenségnek számított és sokban rontotta a nemzetközi megítélésére oly kényes politikai rendszer hitelét.

A népesedési folyamatokat különösen akkor befolyásolják erősen a történelmi-társadalmi körülmények, ha egyszerre több tényező is kifejti a hatását. Az 1956-os esztendő ilyen volt, mert összesűrűsödtek a népesedés ellen ható tényezők. A korábbi időszak sem volt problémamentes, de ilyen koncentrált formában mégsem szólt bele a történelem az ország népesedésének alakulásába. Egyébként az 1956-ot megelőző két évtized alatt sohasem nyugodott meg ezen a téren a légkör Magyarországon. Mindig akadtak olyan események, amelyek megakadályozták a demográfiai-szociológiai tényezők immanens befolyását a születések, s tegyük hozzá, a halálozások alakulására. 1938-tól 1948-ig tartottak azok a népmozgások, amelyek a határmódosulások, majd az ország hadszíntérré változása következtében alakultak ki. Ezeket nagymértékű népvesztés kísérte: hadszíntéri veszteségek, genocídiumok, tömeges emigrációk, immigrációk, hadifogság, lakosságcsere, kitelepítés stb. Néhány évi stabilizálódás után pedig jött a Ratkó-törvény. Teljesen szétzilálódott a demográfiai dimenzió ebben a két évtizedben. 1956 után pedig jött a vereség felett érzett elkeseredés és az életmódváltás, ami egyöntetűen a gyermek-nevelési kedv ellen hatott.

Az 1956-os év tehát koncentráltan hozta azokat a tényezőket, amelyek új demográfiai pályára lökték az ország népességét. Konkrétan is megindult a tömeges menekülések miatt a népességfogyás. Majd ugyan gyarapodni kezdett az ország népessége, de már csak nagyon szerény mértékben. Az állami beavatkozással késleltetett demográfiai átmenet a korszakos év hatására radikális formában ment végbe. Kiragadta hazánkat közép-kelet-európai demográfiai környezetéből és olyan statisztikai mutatókat produkált, amelyek csak fejlett nyugati ipari országokban voltak jellemzőek akkoriban.

1956 korszakos jelentőségét igazolják a legfontosabb népmozgalmi arányszámok:

Év	Élveszületési arányszám	Teljes termékenységi arányszám	Tiszta reprodukciós együttható
1952	19,6	2480	1,083
1953	21,6	2750	1,202
1954	23,0	2970	1,308
1955	21,4	2820	1,256
1956	19,5	2590	1,264
1957	17,0	2290	1,019
1958	16,0	2180	0,973
1959	15,2	2080	0,935
1960	14,7	2020	0,917
1961	14,0	1939	0,880
1962	12,9	1794	0,808

(In.: *Andorka Rudolf*, 1987., 338. old.)

Mindhárom mutató zuhanásszerűen romlik az 1956-os események nyomán. 1958-ban a tiszta reprodukciós együttható átlépi a még természetes szaporodást jelentő 1,0-es határ-számot. Ezzel lényegében negatív irányba fordult Magyarország népesedése, mert a szülőképes leánygyermek aránya már nem lesz képes a bővített reprodukcióra. Ha nem következik be 1956-ban egyszerre egy sor negatív irányultságot elősegítő tényező, akkor ez a helyzet vélhetően csak fokozatosan, elhúzódva, legfeljebb 5–10 év múlva következett volna be, ha egyáltalán bekövetkezett volna. Ha legalább az egyik komponens nem fejtette volna ki hatását, ez az időpont kitolódott volna. Ha sikerül kiegyensúlyozott népesedéspolitikai döntést hozni 1956 júniusában, ha nincs az október-novemberi trauma annak minden mentális következményével, elkerülhető lett volna ez az éles cezúra a magyar népesedés-történelemben.

Mert mit is veszítettünk 1956-ban? Közel 200 000 ember távozott az országból, a lakosság csaknem 2%-a. Budapest lakosságának csaknem 6%-a menekült el. Ez azt jelentette, hogy az 1956. évi, közel 89 000 főnyi természetes szaporodás ellenére 57 000 fő természetes fogyás következett be. Mivel 1957-ben is folytatódtak a menekülések, sőt a legális kivándorlások száma is megugrott (pl. mintegy 8000 fő kapott kivándorlási útlevelet Izraelbe), a népesség tényleges szaporodása csak 20 000 fő körüli volt, tehát nem érte el a népességszám az 1955. évi záróértéket. Azt csak a következő esztendőben sikerült valamivel túlhaladni. Mi ez, ha nem népességszökkenés, amit az 1956-os események idéztek elő — kérdezzük ismételtén? A külső vándorlási veszteség két akkori esztendő teljes természetes szaporulatát meghaladta, ezzel a második világháború után első ízben csökkent tartósan az ország népessége.

Csaknem ugyanilyen fontos demográfiai következményekkel járt az, hogy alaposan eltolódott a népesség nem és kor szerinti aránya, mert elsősorban a fiatalok és a férfiak mentek el. A kivándoroltak 2/3-a ugyanis férfi volt. Az összes nyugatra távozott több mint fele 25 év alatti. A 15–24 éves korú populáció több mint 4%-a távozott, a férfiaknál ez az arány 6%. A katonaköteles kor előtt álló 19 és 20 éves férfiak 10%-a veszett el az ország számára 1956/57 tragikus fordulóján. A fiatal generációk nagyrányú vesztesége

következtében egyszerre megugrott az öregek aránya a társadalomban, ugyanis a 60 évesek és idősebbek 1955 végi 12,5%-os aránya részben ennek hatására 1957 végére 13,2%-ra nőtt (Klinger, 1958. 105. old.).

Az 1956 után bekövetkezett népesedési folyamatok azt a történelmi-politikai demográfiai megállapítást igazolják, hogy a korszakos történelmi fordulatok törvényszerűen népesedési-demográfiai irányváltást is jelentenek egy ország életében. Vagy úgy, hogy egy háborúban elesik, elmenekül egy állam népességének jelentős része, s az abszolút veszteségen túl ez megváltoztatja a népesség belső arányait is; vagy úgy, hogy olyan új társadalmi-politikai helyzet alakul ki, ami alapos demográfiai átrendeződéssel jár együtt. Tovább fokozza a változások lehetséges méreteit, ha a politikában totalitárius fordulat következik be, mert ezek a rezsimek fokozottan hajlanak az önkényes népesedéspolitikára: olyan intézkedések életbeléptetésére, amelyek megtörik a társadalomban szervesen végbemenő folyamatok rendjét, s éles fordulatot okoznak. Ez a fordulat azonban még a legkövetkezetesebb, leghosszabb életű diktatúrában sem jár feltétlenül végleges vagy hosszú távú demográfiai változásokkal, mert a politikai helyzet változása szükségszerűen vezet el egy idő után a természetes demográfiai tendenciák rekonstrukciójához. Az eredeti természetes, organikus állapot azonban csak nagyon hosszú idő után vagy csak torzult formában áll vissza, mert esetleg olyan súlyos beavatkozás történt a társadalom életébe, ami már nem orvosolható többé. A magyar társadalom II. világháború utáni története, de tulajdonképpen már a megelőző fél évtized is, olyan, bár nem mindig tudatos, de végeredményében radikális beavatkozást jelentett a demográfiai folyamatokba, ami szinte determinisztikusan vezetett el a népességcsökkenéshez. Ha Magyarországon nem alakulnak ki ezen a téren olyan szélsőségek, mint amelyeket felvázoltunk, valószínűleg nem előzzük meg egy évtizeddel — a népességcsökkenés terén — Európa ma már szintén demográfiai apályt átélő államait.

Az 1956-os esztendőnek ezen a téren fontos, negatív, felgyorsító szerep jutott. E dátum korszakos határjellegét, amelyet a korábbi, szocialista évtizedekben sokszor vitattak, a társadalom demográfiai összetételében bekövetkezett nagyarányú változások is igazolják. Nem kerülheti el azonban a figyelmünket, hogy nemcsak migráció történt ekkor, hanem az abortuszrendelet önkényes, körültekintés és ellensúlyok nélküli bevezetésével tovább fokozódott a népesedési válság, amihez további társadalompszichológiai tényezők is tapadtak.

Ha el is fogadjuk *Illés Sándor* és *Hablicsek László* tudományos elemzésének konklúzióit, javasoljuk, ne ragaszkodjunk feltétlenül a komponensek sorrendiségéhez. Ugyanis azok között szerves oda-vissza hatás érvényesült. Abban, hogy a termékenységi és halandósági szintek nagymértékben romlottak, a tömeges kényszermigrációnak is fontos szerepe volt. A kortársak egy része világosan látta ezt az összefüggést: „...ezekkel a túlnyomó részben fiatal (orvosi nyelven ivarérett, demográfiai nyelven produktív korú) emberekkel elment, elveszett egy körülbelül tíz évre nyújtható időszakban évenként mintegy 800 gyermek” (*Bor Ambrus*, 1963., 722. old.).

Ugyanakkor arra is gondolni kell, bár a szerzők témája a migráció demográfiai hatásainak vizsgálata volt, hogy mivel az abortuszrendelet ugyanúgy a népességcsökkenés irányába hatott, mint a népvésztesítés, azért a két tényező hatásmechanizmusának egymástól való megkülönböztetése, elválasztása, demográfiai következményük arányainak megállapítása újabb elemzéseket tenne szükségessé. Az azonban nem vitatható, hogy az 1956-os esztendő korszakhatár volt a magyar népesedéstörténetben, s jelentős mértékben — bár

nehezen számszerűsíthetően — befolyásolta az ország népességcsökkenésének korai megindulását is.

IRODALOM

- Andorka Rudolf*: A születésszám gazdasági és társadalmi tényezői. *Valóság*, 1969. 3. sz., 26—39. old.
- Andorka Rudolf*: Gyermekszám a fejlett országokban. *Gondolat*, Budapest, 1987., 372. old.
- Bor Ambrus*: Tizenhárom ezrelék. *Kortárs*, 1963. 5. sz. 721—725. old.
- Csernák Józsefné*: A nőtlen és hajadon népesség házasságkötés életkorának vizsgálata házassági táblák alapján. *Demográfia*, 1976. 2—3. sz., 131—183. old.
- Illés Sándor—Hablicsek László*: A külső vándorlások népességi hatásai Magyarországon 1955—1995 között. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 58., Budapest, 1996. 3., 89. old.
- Klinger András*: Magyarország népmozgalma a legutolsó években. *Demográfia*, 1958. 1. sz., 95—107. old.
- Szabó A. Ferenc*: Kitántorgott a világba 200 000 emberünk. (Beszélgetés *Dr. Juhász Lászlóval* az 1956 utáni magyar exodusról.) *Hitel*, 1992. november, 3. sz., 36—46. old.

Tárgyszó:

Népességstruktúra
Népességreprodukció

1956: A VERGE OF A PERIOD
IN THE HUNGARIAN DEMOGRAPHIC HISTORY

NÉPESSÉGI ELŐREBECSLÉS ÚJ ELMÉLETE AZ 1996-OS ADATOK FIGYELEMBEVÉTELÉVEL

KOVÁTS ZOLTÁN¹

A népesedési folyamat várható alakulásának megbízható előrejelzése a gazdasági élet legkülönbözőbb területei mellett az oktatásügyben, az egészségügyben, a közigazgatásban és sok más összefüggésben nélkülözhetetlen. Az előrebecslési módszer finomításában, pontosabbá tételében újabb lépést tettünk előre. Húsz éve annak, hogy grémiumunk — az elemzések alapján — a *termékenység* várható alakulását matematikai módszerrel megbízhatóan le tudta írni. Az ezer lakosra jutó születési arányok adataiból (1876-tól) exponenciális függvény alkalmazásával az előrejelzések beváltak. A *halandósági* viszonyok alakulásának előrejelzésére alkalmazott, az ezer lakosra számított arányszámokat 1961-től (a romlás kezdete) felhasználó lineáris függvény azonban a fogyás folyamatát eltúlozta. A számításnak ez a része nem hozta a megfelelő eredményt. Az elmúlt években több "próba-függvénnyel" kísérleteztünk. Többszöri ellenőrzés után a *Gauss*-féle legkisebb négyzetek elméletét alkalmazva a 2/3 kitevőjű hatványfüggvénnyel végzett számítás közelítette meg legjobban a valóságot. Mivel mind a születési arányok várható alakulását, mind a halandósági viszonyokét matematikai módszerrel tudjuk leírni megbízhatóan, így már új elméletről beszélhetünk.

Fontos rövid áttekintést adni az eddigi előrebecslésekről, az alkalmazott metódusokról. Az elmúlt majd négy évtizedben az előrebecslések nem teljesültek. Ennek — a változó körülmények mellett — módszertani hibái is voltak. Bármelyik variációját nézzük is az előrebecsült eredményeknek (legkedvezőbb, közepes, legrosszabb), ezekhez képest mindig rosszabb következett be.

A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézete 1957-től 1992-ig az Európában alkalmazott előrebecslési módszerek közül az ún. „component” (alkotóelem) metódust használta. E módszer alkalmazása esetén a prognózis akkor válik be, ha két alapvető tényezőt jól határoznak meg:

1. hogyan fog alakulni a termékenység, amit a bruttó reprodukció várható alakulásával fejeznek ki;
2. meg kell határozni a várható korszpecifikus halandóságot.

A számítások elvégzésekor ott követték el — sorozatosan — a hibát, hogy ezek meghatározásakor nem a történelmi tendenciát vették figyelembe, hanem csak úgy megítélte az összeült bizottság. A szubjektív tényezőkön kívül a tévedés másik oka az lehetett, hogy igen sokat építettek a hozott szerény, avagy a jövőben megvalósítandó népesedéspolitikai intézkedésekre, azok kedvező hatására.

¹ A kutatói grémium matematikusa *Szederkényi Antal*, software matematikusa *Mágori-né Huhn Ágnes* szegedi főiskolai tanárok. A grémium munkáját az MM Felsőoktatási és Kutatási Főosztály az 1987–1990-es időszakban 60 ezer forinttal (943/86); az Országos Tudományos Kutatási Alap 1991–1994 között 200 ezer forinttal (2889) támogatta.

1957-től 1992-ig 12 különböző méretű, oldalszámú prognózist ismertem meg, melyek publicitást nyertek. A sok téves jóslásból csak négyet mutatunk be. A többvariációjú előrejelzésekből a közepesnek mondottat, a legvalószínűbbet ismertetjük. 1966-ig meglévő adatokra építve 2001-re Magyarország népességét 11 millió 320 ezer főre jósolták (1). 1978-ig meglévő adatokat figyelembe véve 2001-re 10 millió 690 ezer a prognózis (2). 1986-os népmozgalmi adatok alapján 2001-re már "csak" 10 millió 430 ezres össznépességgel számoltak (3). A politikai fordulat előtti utolsó prognózis, melyben a módszer alkalmazása, a két fontos tényező meghatározása becsléssel történik, az 1989-es adatokra épít. Ezek szerint 2000-ben 10 millió 199 ezren, 2001-ben 10 millió 190 ezren leszünk (4).

A prognózisokat, az elemzéseket olvasva e következetes tévedéssorozatra próbáltam magyarázatot keresni. A "component method"-ot lehetett volna másképpen is alkalmazni. Visszatérő gondolat az elemzésekben, hogy a hozandó népesedéspolitikai határozatok így meg úgy fogják befolyásolni a népesedési tudatot, mennyire fog javulni a gyermek, illetve a gyermekek vállalásával, felnevelésével kapcsolatos magatartás. Ezek hatását túlértékelték, most pedig ott tartunk, hogy kétségbe vonják ezek jelentőségét. Nem a népesedéspolitikai intézkedésekben, a szándékban volt a hiba, hanem azok mértékében. A népesedési folyamatot figyelembe vevő, népmozgalmi arányszámokra támaszkodó — nem feltételezéseken nyugvó — új módszerünkkel azt is ki fogjuk tudni számítani, hogy az 1912-től hozott népesedéspolitikai intézkedések (tudomásom szerint családi pótlékot állami alkalmazottaknak először a világon az Osztrák-Magyar Monarchiában folyósítottak) milyen mértékig lassították a születések következetesen csökkenő folyamatát. A hazai és nemzetközi népesedéspolitikai kiváló elemzője, *Hoóz István* írja a két világháború közötti népesedéspolitikáról:

"Nyilvánvaló, hogy gazdasági — tehát a létet meghatározó — tényezőkkel szemben adminisztratív intézkedésekkel, vagy olyan mértékű gazdasági következményekkel, melyek alatta maradnak értékben annak, melynek hatása ellen küzdünk, eredményesen harcolni nem lehet." (5)

Az elemzés konklúziója érvényes az elmúlt negyven év népesedéspolitikájára is.

Ha az elmúlt évtizedek népesedési viszonyait elemezzük, azt látjuk, hogy Európa minden országára az a jellemző, hogy a családi együttélés, a gyermeknevelés ellen ható gazdasági tényezők a születések számának csökkenését eredményezték. Csak kismérvű fáziskülönbségek vannak. Albánia látszott kivételnek, de csak 1991-ig vannak adatok ebből az országból. 1995-ben Magyarországon kívül még 8 európai országban haltak meg többen, mint amennyien születtek. A többi európai ország is tart, az egyes demográfusok által ideálisnak tartott "0 népességnövekedés" irányába, amit el is érnek rövidesen. De sohasem lesz, legfeljebb 1 esztendeig 0 növekedés (pl. 1995-ben Szlovéniában), utána csak fogyás, fogyás, ahogy nálunk. Ebben nem az általános életszínvonal ilyen-olyan mértéke a meghatározó, hanem az, hogy a gyermek milyen terhet ró a gyermeket vagy gyermekeket nevelő családokra. Mindenütt, a legkülönbözőbb élethelyzetekben a két vagy több gyermeket nevelő családok kerülnek nehezebb, küzdelmesebb helyzetbe. Az ún. szocialista tömbhöz tartozó országokban a születéscsökkenés folyamata gyorsabb volt, ezt nagyban elősegítette a "kétkeresős" rendszer kikényszerítésén túl a valláserkölcshöz való viszonyulás, melynek érdekében a politikai hatalom mindent megtett. A gazdasági tényezők, a gazdasági értékek dominanciája fokozottan előtérbe került; a gyermek igénylése, a valós, belső értékek megbecsülése háttérbe szorult.

A "puha diktatúra" idején a népességszökkenés, az elfogyás irányába mutató tendenciákat, annak mértékét a rózsaszínű prognózisok ugyan leplezték, mégis voltak

demográfusok, akik sok mindent tettek azért, hogy a vezető politikusokat tájékoztassák a negatív tendenciákról, következményeiről, s szorgalmazzák a legminimálisabb intézkedések megtételét. Erről a harcról, némi eredményéről egyik vezető demográfusunk, *Vukovich György* számolt be tanulmányában. A felvetett értékes kérdések, javaslatok közül egy összegző megállapítást idézünk:

"A gyermekes családok támogatási rendszerének továbbfejlesztésében pedig arra kell törekedni, hogy az anyagi támogatások a teljes gyermeknevelési ciklust átfogják, segítsék ... gyermekes családok támogatási rendszerét mértékeiben úgy kívánták továbbfejlesztetni, hogy a kilencvenes években a gyermeknevelés költségeinek átlagosan 35–40 százalékát fedezze." "Ennek megvalósítása 1985-ben megkezdődött, 1987 után abbamaradt. Az 1984-es népesedéspolitikai jogszabályokban meghatározott és időben ütemezett eszközrendszer 1987 óta elenyészett." (6)

Egy megfelelő népesedéspolitikai kidolgozása és megvalósítása a jövő szempontjából döntő. Ennek érdekében kibontakozó demokráciánkban nélkülözhetetlen a megfelelő tájékoztatás. Előregező társadalmunk negatív jelenségei kiáltanak: egyre kevesebb tanár, orvos, kórházra van szükség; a közigazgatási munkát is egyre kevesebb embernek kellene ellátnia; országunk védelmét — szükségszerűen — a NATO ernyője alá kell helyezni és így tovább. A pénzügyi egyensúly visszanyerése az örökölt hatalmas adósság és kamatai miatt azért is nehéz, mert kevesebb a jó aktív munkaerő, ugyanakkor nő az eltartandó idősök tömege. A pénzügyi egyensúlyt, a gazdasági stabilizációt — nagyobb távon — hogyan is lehet megteremteni demográfiai egyensúly nélkül? A 90%-ig megmaradó kirovó-elosztó nyugdíjrendszer meddig tudja tartani (?) reálértékét?

Milyen népünk tájékozottsága demográfiai helyzetünkről? Értelmiségünk legjobbjai tisztában vannak a katasztrofálisnak mondható helyzettel, de ez nem mondható el sok politikusról, főként vezető pénzügyi szakembereinkről. Az általános tájékozottságról *Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit* reprezentatív, tudományos igényű felmérései alapján nem vigasztaló a kép (7). Miért is lenne más? A "vészharangot kongatókat" a hivatalos, támogatott orgánumok igyekeztek a megfelelő módon lejáratni. Történeti kutatásaimra támaszkodva már egy negyedszázada "szamizdat jellegű folyóiratokban", állami vezetőkhöz, a pártkongresszusokhoz írt beadványokban, különböző klubok meghívásain elhangzott előadásaimban igyekeztem a tendenciáról, annak negatív következményeiről tájékoztatni a hallgatóságot, az olvasókat (8). Ennek eredményét nem nagyon tükrözhetik *Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit* felmérései, mert a nagy orgánumok másról tájékoztattak.

A sok-sok éves prognózis után a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága 1991-ben 10 demográfust kért fel egy valóságot jobban megközelítő előrebecslés kidolgozására. A kiadott kérdőívekre (*Miltényi Károly* a Kutatóintézet igazgatója) beérkezett válaszokat nem ismerem. Az összehívott tanácskozáson már csak hatan jelentünk meg (*Hablicsek László, Hoóz István, Józán Péter, Kováts Zoltán, Miltényi Károly és Valkovics Emil*). Mindannyian azt képviseltük, hogy az új előrebecslést ne hipotézisre építsük, hanem vegyük figyelembe a múlt tényeit, adatait, amelyek tendenciát fejtenek ki.

A tanácskozás elfogadta a *termékenység* várható alakulásának kiszámításával kapcsolatos javaslatomat, hogy az 1970-es évek vége óta alkalmazott és ellenőrzött módszerünket vegye figyelembe a KSH Kutató Intézete. A lényege az, hogy az ezer lakosra jutó születési arányok évről évre kifejezik társadalmunk egészének magatartását, ebben összegeződik a sokféle hatás, ami az embereket, a családokat éri. Az ország egészére 1876-tól kezdve rendelkezünk ilyen adatokkal. A születési arányok azóta következetes

csökkenést mutatnak. A csökkenő tendenciát az ország felelős vezetői, mondhatni mindig, 1912-től 1995-ig szerették volna megállítani, de a hozott intézkedések erőteljének bizonyultak. Ezekkel az intézkedésekkel van összefüggésben az, hogy a következetes csökkenő tendencia nem írható le — matematikailag — lineáris függvénnyel, hanem exponenciálissal. Kértem a bizottságot, hogy a történelmi tendenciát vegyék figyelembe. Ha nem a születési arányokra építik az előrebecslést, hanem a teljes termékenységi arányokra, akkor is megfelelő eredményt kell kapnunk. Az már nagyobb baj volt, hogy a bizottság elegendőnek tartotta, hogy csak 1920-tól vegye figyelembe a termékenység alakulását kifejező adatokat, arányszámokat. Már akkor tudtam, hogy így megint kedvezőbb lesz az előrebecslés, a valóságban nem fog teljesülni. A történelmi demográfiai kutatások, egyes népszámlálások utáni elemzések feltárták, hogy már a XIX. század során elindul a születéskorlátozás, mai szép szóval: a családtervezés. Ormánság, a Tolna megyei Sárköz, Kemenesalja, Bars, Abauj, Gömör megyék, Kalotaszeg községei már ekkor erre az útra léptek. Ez nem magyar sajátosság: megtalálható az erdélyi szászoknál, Krassó-Szörény megye román családjainál. A kiadványokból azt tudjuk kikövetkeztetni, hogy a tanácskozás után elkészített prognózis, mely utal az exponenciális függvény alkalmazására, azt nem alkalmazza következetesen. Változtatlanul kohorszanként, korcsoportonként számol előre. Ez nem lenne baj, ha a történelmi tendenciáknak megfelelően tenné.

A módszerről a későbbi kiadványokban alig esik szó, de nem az 1990-es adatokra, hanem az 1992-esekre építve több munka lát napvilágot. Ezek közül abból idézünk, amely az össznépeség várható alakulását prognosztizálja, valamint megadja a születések várható alakulását évről évre. Következő táblázatunkban láthatjuk, hogy valóságosan mennyien is születtek évről évre, ugyanakkor azt is, hogy a *Hablicsek László* irányításával tevékenykedő kutatócsoport mit jósolt 1992-től, valamint azt, hogy a szegedi grémium az 1986-ig meglévő születési arányokra építve egy 1988-ban nyomdába adott tanulmányban mit is jelzett előre.

A valóság és két előrejelzés

Év	Születések száma		
	Valóság (10)	<i>Hablicsek László</i> (11) 1992-es adatok figyelembevételével	Szegedi grémium (12) 1876—1985-ig az ezer lakosra jutó arányszámok alapján
185	130 200		
1986	128 204		127 680
1987	125 840		126 330
1988	124 296		123 891
1989	123 304		121 414
1990	125 679		118 909
1991	127 207		117 421
1992	121 724		115 917
1993	117 033	123 590	114 389
1994	115 598	125 869	112 837
1995	112 054	128 318	111 272
1996	105 500	130 631	109 686

Az olvasó az első pillanatban elámulhat azon, hogy *Hablicsek László* — az 1992-es adatokat is ismerve — hogyan is prognosztizálhatott 1993-ra több születést, amikor előtte egyértelműnek látszott a csökkenő tendencia. A népesedési folyamat ismeretében — rövid távot tekintve — ez igen megalapozottnak tűnt 1992-ben, nem tekinthető "jóslásnak", csak utólag. A "component method" figyelembe veszi korcsoportonként a népességet. Az 1974 és 1976 közötti három évben volt egy kis születési megélénkülés, akkoriban az újságok — nem tudom, hogy honnan vették — "demográfiai robbanásról" írtak, pedig csak annyi gyermek született, amennyi a fennmaradásunkhoz szükséges. Ekkor születtek első gyermeküket (sok esetben az utolsót) azok az anyák, akik az ún. "Ratkó-korszakban" születtek. Jogos volt a feltételezés, a "component method" alapján is indokoltnak tűnt, hogy az 1970-es évek magasabb létszámú korosztályaitól (170–190 ezer gyermek) többen fognak születni. Az 1993–1996 közötti időszakra jelzett emelkedés a születések számában elmaradt. Igen-igen elgondolkodtató! Nem véletlen, hogy *Hablicsek László* az 1993-ban írt tanulmányában igen keményen fogalmaz:

"1992-ben a demográfiai folyamatok igen kedvezőtlenül alakultak: mind az élveszületések, mind a halálozások száma, mind a természetes fogyás nagysága negatív csúcsot ért el." (13)

Hogyan lehet majd fogalmazni az 1996-os adatok láttán?

A *halandóság* várható alakulásáról az 1991-ben összehívott tanácskozás *Józan Péter* demográfus javaslatát fogadta el. Az állásfoglalás szerint olyan rosszak Magyarországon a korcsoportonkénti halálozások az európai országokhoz képest, hogy csak jobb következhet. Az elvi állásfoglalás után *Hablicsek László* érdeme, hogy rövid távra jó előrebecslési metódust munkált ki.

"Az előreszámítás a szokásos kohorsz-komponens módszerrel készült. A felhasznált adatok a következők a halálozások előrebecslésekor."

"1992. évi elhalálozási valószínűségek nemek és születési évjáratok szerint. A nyers adatokat a magyar halandósági táblák készítésénél használt módszerek felhasználásával kiegyenlítettük. Ehhez 2–15 éves kor között negyedfokú polinomot illesztettünk a legkisebb négyzetek módszerével. 16–80 éves kor között az ún. *Newton-Karup*-féle formulát alkalmaztuk. 81–96 éves korban az $a+bc^x$ függvényt illesztettük a nyers adatokhoz. A 97–99 és 100–x korévekre a kis esetszámok miatt a valószínűségeket maximum-likelihood alapon több év adataiból (1990–1992) számítottuk és ennek alapján becsültük az 1992. évi valószínűségeket a legmagasabb életkorra." (14)

A halandóságnak a későbbi évtizedekben várható alakulására nézve ezt a módszert több összefüggésben ellenőriztük. 10–15 évre az előrejelzés nagyjából megegyezik a mi módszerünkkel végzett számítással, majd fokozatosan egyre nagyobb eltérés mutatkozik. *Hablicsek László* és grémiuma által megadottakhoz képest nagyobb lesz a halálozások száma és aránya — szerintünk.

Ahogy már említettük, több "próbafüggvény" alkalmazása után az ezer lakosra jutó halálozásokat figyelembe véve a $2/3$ kitevőjű hatványfüggvényt tartottuk legalkalmasabbnak az előreszámításhoz. 1961-ben volt a legkedvezőbb az ezer lakosra jutó halálozás (9,6), ettől kezdve vettük figyelembe az adatokat a számításához. A korábbi adatokhoz ez illeszkedett a legjobban, ebből arra következtettünk, hogy ez a számítás írja le legjobban a tendenciát, amit az eddigi adatokból lehetett megállapítani.

Kialakított új módszerünk közös vonása, hogy mind a születések várható alakulása, mind a halálozások előrebecslése tekintetében az ezer lakosra kiszámított arányokra épít. Születések esetében az 1876-tól meglévő arányszámokat veszi figyelembe, halálozások

esetében 1961-től. A *születések* esetében a trendszámítást *exponenciális függvény* segítségével végeztük el. A függvény egyenlete: $y = Ac^{Bx}$, ahol az x az évek számával szigorú korrelációban lévő független változó, az y a születési arányszámokat jelenti. A *halandóság* várható alakulását — elemzésünk szerint — a $2/3$ kitevőjű *hatványfüggvénnyel* lehet legjobban megközelíteni.

Év	Össz-népeség ezer	Születések száma	Ezer lakosra	Halálozások száma	Ezer lakosra	Természetes fogyás száma	Ezer lakosra
1996	10 174	105 550	10,4	143 500	14,1	38 000	3,7
Előrejelzés							
1997	10 135	107 336	10,55	146 507	14,40	39 171	3,85
1998	10 093	105 404	10,40	147 523	14,50	42 119	4,10
1999	10 049	103 453	10,25	147 358	14,60	43 905	4,35
2000	10 003	101 495	10,10	147 720	14,70	46 225	4,60
2001	9 955	100 030	10,00	148 044	14,80	48 014	4,80
2002	9 905	98 555	9,90	148 325	14,90	49 770	5,00
2003	9 853	97 069	9,80	148 575	15,00	51 506	5,20
2004	9 800	95 574	9,70	148 288	15,05	52 714	5,35
2005	9 746	94 080	9,60	148 470	15,15	54 390	5,55
2006	9 690	92 099	9,45	148 139	15,20	56 040	5,75
2007	9 632	90 117	9,30	148 257	15,30	58 140	6,00
2008	9 672	88 614	9,20	148 333	15,40	59 719	6,20
2009	9 610	88 015	9,10	149 916	15,50	61 901	6,40
2010	9 547	86 490	9,00	149 916	15,60	63 426	6,60
2011	9 483	84 968	8,90	149 411	15,65	64 443	6,75
2012	9 417	82 976	8,75	149 357	15,75	66 381	7,00
2013	9 349	80 986	8,60	149 260	15,85	68 374	7,25
2014	9 280	79 467	8,50	148 649	15,90	69 182	7,40
2015	9 211	77 952	8,40	148 480	16,00	70 528	7,60
2016	9 139	76 451	8,30	148 297	16,10	71 846	7,80
2017	9 066	74 940	8,20	147 595	16,15	72 655	7,95
2018	8 992	73 435	8,10	147 323	16,25	73 888	8,15
2019	8 917	71 936	8,00	146 570	16,30	74 634	8,30
2020	8 840	70 444	7,90	146 239	16,40	75 795	8,50
2030	8 040	56 455	6,95	138 903	17,10	82 448	10,15
2040	7 202	44 451	6,10	128 980	17,70	84 529	11,60

Néhány fontos kiegészítést kell még tennünk az új módszerrel végzett előrebecsléshez. Bármennyire is lényegesnek gondoljuk azt, hogy a népesedési folyamatot matematikai módszerrel le tudjuk írni, mégis a hibalehetőségekre is fel kell hívni a figyelmet. A Magyar

Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága elnökének, *Klinger Andrásnak* az egyik bizottsági ülésen mondott szavait szeretném idézni. Az előrebecslések mindig változatlan feltételeket tételeznek fel. Ezt azzal egészítettük ki, hogy rámutattunk arra, hogy az 1990 előtti előrebecslések mindig feltételezték azt, hogy majd a népesedéspolitikai intézkedések milyen kedvező hatást fognak előidézni a demográfiai tudatban. A "változatlan feltételek"! Itt van a gond. A születések számának várható alakulását az elmúlt 120 év ezer lakosra jutó születési arányaiból számítottuk ki. *Hablicsek László* kollégám számításából láthattuk, hogy már az 1990-es évtized első felében a vártnál, a számítottnál jobban csökkentek a születések. Pedig "csak" annyi történt, hogy a gyermekekkel kapcsolatos juttatások reálértéke csökkent. A születések számának — szerintem — nagyfokú csökkenésébe természetesen a politikai átalakulással együttjáró gazdasági nehézségek, a megnövekedett munkanélküliség is belejátszott. 1995 márciusában azonban egy váratlan fordulat történt! 1912 óta az volt a politikai szándék, hogy családi pótlékok emelésén, lakásépítések segítésén (ONCSA-házak, kölcsönök) át a gyermekgondozási díjig sokféle módon segítsük a családok gyermekvállalását. E következetesnek mondható intézkedési sor megtört. A gazdasági stabilizáció érdekében jelentős visszavonások történtek a korábbiakhoz képest. A mi számításaink szerint — egzaktnak — annyit tudtunk megállapítani, hogy 4 ezer gyermekkel kevesebb született 1996-ban, mint ahogyan számítottuk. De mi az intézkedéseknek a lélektani hatása? Matematikai eljárásaink ezt — egyelőre — nem tudják felmérni! Visszatérve *Klinger András* iránymutató gondolatához, a mi előrebecslésünk 120 év adatsorára épül, azon belül egy esztendő 1996. "Változatlan feltételek" a mi esetünkben azt jelentik, hogy előrebecslésünk akkor teljesül, ha a családok támogatási rendszerében visszaáll az 1995 előtti állapot, de inkább az 1990 előtti, mert az adatsor az addigi 115 esztendő születési arányaira is épül. *Már most* azt lehet mondani, hogy ez az előrebecslés nem fog teljesülni, mert 1995 tavasza óta megváltoztak a feltételek. Népeségünk elfogyásának folyamatát felgyorsították a gazdasági intézkedések, melyek alig vannak tekintettel a gyermekeket és gyermekeket vállaló családokra.

Számításainkhoz még egy kiegészítő gondolat, ami máskülönben nyilvánvaló. Ez a számítás a törzsnépességre vonatkozik. Igen nagy a valószínűsége, hogy Magyarországon is az fog bekövetkezni, mint Nyugat-Európa és Skandinávia országában, hogy a fogyó népességet idegen országok, más földrészek népessége egészíti ki.

HIVATKOZÁSOK

- /1/ Magyarország népességének előreszámítása (1966—2001). Összeállították: *Pallós Emil, Tamásy József és Vukovich György*. Igazgató: *Szabady Egon*. Bp. 1968. 18. p.
- /2/ Magyarország népessége 1981—2001. Összeállította: *Szabó Kálmán*. Igazgató: *Molnár László*. Bp. 1980. 26. p.
- /3/ *Hablicsek László — Monigl István*: A magyarországi népességszűkülés 2000 után. Statisztikai Szemle, 1997. szeptember, 841. p.
- /4/ *Hablicsek László*: Magyarország népességének előreszámítása, 1990—2010. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. Igazgató: *Miltényi Károly*. Bp. 1991. 12. p.
- /5/ *Hoóz István*: A népesedéspolitikai intézkedések és a gazdasági helyzet hatása a születésszámokra Magyarországon a két világháború közötti időszakban. Pécs, 1987. 38—39. p.

- /6/ *Vukovich György*: A magyar népesedéspolitika néhány vonatkozása. *Demográfia*, 1996. 2–3. sz. 142. p.
- /7/ *Pongrácz Tiborné — S. Molnár Edit*: Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről — 1989. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 38. sz. Bp. 1990. *Pongrácz Tiborné — S. Molnár Edit*: Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről — 1995. *Demográfia*, 1996. 1. sz. 7–19. p.
- /8/ Sorskérdésünk — a népesedés. *Tiszatáj*, 1970. 5. sz. 439–446., 6. sz. 541–546. Hullámvölgyből hullámvölgybe? *Tiszatáj*, 1972. 3. sz. 78–89. p.
Népesedési gondjainkról. *Tiszatáj*, 10. sz. 67–73. p.
Hazánk népesedési helyzete. Szegedi Egyetem 1985. december 9.
A szegedi televízió 1985. március 20-i adása. Megjelent *Pavlovits Miklós*: Népesedési gondok az Alföldön. *Új Auróra* 1985. 3. sz. 118–126. p.
Népesedési helyzetünkről. Társadalompolitikai és Honismereti klubok kiadványa. Sorskérdéseinkről. Bp. 1988. 10–22. p.
Népesedési helyzetünk és a téves tájékoztatás. In: *Válasz Évkönyv* 1989. II. köt. Szerk. *Medvigy Endre*. Bp. 1989. 224–249. p.
Nagy szakértők nagy tévedései. (A népesedési prognózisokról.) *Tiszatáj*, 1989. 9. sz. 75–80. p.
Népfogyatkozás a Kárpát-medencében. *Erdélyi Magyarság*, 1991. november 8. 12–14. p.
Kiegészítés a Központi Statisztikai Hivatal népesedési tájékoztatásához. *Új Magyarország*, 1993. október 20. 15. p.
A történeti statisztikai kutatások új eredményei és a népességlejrejelzés. A IV. Életvédő konferencia 1995. március 24–25. Hévíz, 1996. 2. sz. 42–47. p.
- /9/ *Hablicsek László*: Magyarország népességének előreszámítása. Demográfiai forgatókönyvek 2010-ig, 2040-ig. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. Demográfiai Tájékoztató Füzetek 10. sz. Bp. 1992. 2–5.; 8–15. p.
- /10/ *Demográfiai Évkönyv* 1994. Bp. 1995. 35. p.
Statisztikai Havi Közlemények 1997. 5. sz. 9. p.
- /11/ *Hablicsek László*: Magyarország népességének előreszámítása, 1993–2020. Az 1993. évi népességi és az 1993. évi népmozgalmi adatokon alapuló előreszámítás eredményei. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései Demográfiai Tájékoztató Füzetek 14. sz. Bp. 1993. 18–19. p.
- /12/ *Kováts Zoltán*: Népesedési helyzetünk és a téves tájékoztatás. In: *Válasz Évkönyv* 1989. II. köt. Szerk. *Medvigy Endre*. Bp. 244–247. p.
- /13/ *Hablicsek László*: Magyarország népességének előreszámítása, 1993–2020. Bp. 1993. I. m. 8. p.
- /14/ *Hablicsek László*: I. m. 12. p.

Tárgyszavak:

Népességlejrejelzés
Természetes népmozgalom

A NEW THEORY ON POPULATION FORECASTING CONSIDERING DATA OF 1996

FIGYELŐ

Tóth Pál Péter: Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994). Püski Kiadó, Budapest, 1997. 238 o. (Is there an only country? Refugees, immigrants, new citizens in Hungary (1988–1994). Püski Edition, Budapest, 1997. 238 p.)

Önmagából a sejtelmes címből ítélve akár egy szépirodalmi művet is kezünkben tarthatnánk, melyben az író belső vívódásait tárja a nagyközönség elé. Azonban erről szó sincs. Az alcím jelzi, hogy egy szigorúan szaktudományos értekezésről van szó. A menekülők, bevándorlók és az új állampolgárok nagyszámú változásaira és összetételük alakulásának leírására került a súlypont. A Jegyzeteken és a Mellékleteken kívül nyolc fejezetből áll a munka.

A Bevezetés kétségtelenül az olvasó témára hangolódását szolgálja és tükrözi az író szemléletét a vándorlás jelenségéről. Nem biztos, hogy mindenki egyetért a migráció két alapvető típusának nevezett spontán vagy kikényszerített, más szavakkal: természetes vagy mesterséges ellentétpárokkal (5 o.). Messzemenően egyet kell értenünk viszont az ország migrációs politikája alapelveinek és a külső vándorlási politika előtt álló kihívásoknak a megfogalmazásával (12–15. o.).

A második fejezet az 1990-es években keletkezett magyar nyelvű szakirodalmi háttérrel mindössze három oldalon vázolja fel. A nagyszámú jegyzet utal a szerző tájékozottságára, de személy szerint a három oldalnyi terjedelem többszörösét sem éreztem volna szószátyárságnak, bár igaz hogy ez sem meríthette volna ki a téma minden vonatkozásának érintését.

A Módszerek című harmadik fejezet elkülönítését az tette szükségessé, hogy az eltérő forrásokból származó adatok megbízhatósági szintjét adja meg, valamint felhívja a figyelmet a következtetések korlátaira is. Az adminisztratív forrásokon túl saját kérdőíves felmérés-eredményeire is támaszkodik a szerző, a jövőbeni állampolgárok összetételének és társadalmi környezetének jobb megismerése céljából.

A Történelmi háttér című negyedik fejezet a külső vándorlások 20. századi alakulásáról szól, mely a Magyarországot érintő, 1988 utáni új típusú nemzetközi migráció elválaszthatatlan előzményének tekinthető. A történelem viharaiából eredő országhatár-változtatások miatt a valójában ugyanazon a helyen lakó emberek tömegei életük folyamán akár többször is állampolgárságot cserélhettek vagy kellett cserélniük. Ezt a sajátos jelenséget nagyon szemléletesen világítja meg *Tóth Pál Péter*. Meg kell jegyezni azonban, hogy a fenti módon leírt jelenségre alkotott fogalma nem problémamentes. A vándorlás sajátos formájának, majd a későbbiekben virtuális vándorlásnak nevezi a jelenséget, aminek azonban a vándorlás lényegéhez tartozó lakóhely-változtatáshoz semmi köze sincs. "Ez esetben is a vándorlás sajátos formájával állunk szemben. A határok megváltoztatása következtében ugyanis több mint 5 millió személy anélkül lett részese a nemzetközi vándorlásnak, s vált egy másik állam, ez esetben Magyarország állampolgárává, hogy lakóhelyét elhagyt volna" (31. o.).

A 41. oldalon kezdődő Menekültek, menedékesek című ötödik fejezetben megkezdődik a könyv alcímében meghatározott kutatási témák tárgyalása. Az elkerülhetetlen fogalom-magyarázatok, jogszabály-ismertetések mellett áttekintést kaphatunk az ország-

ban tartózkodó menekültek és menedékesek nagyságának változásairól, valamint kor, nem, nemzetiség szerinti összetételüknek alakulásáról.

A következő, Bevándorlás című egységben a menekülteken, menedékeseken kívül az országban egy évnél hosszabb ideig tartózkodók számbavételére és az általuk okozott népességi hatások elemzésére kerül a hangsúly. A 65. oldalt a külső vándorlások mérlegét megvonó tábla tölti ki. Újdonság ebben a táblában az, hogy az állampolgárság megszerzésével elvesztésével kapcsolatos hatósági eseményeket (honosítás, visszahonosítás, illetve elbocsátás, megfosztás) is a vándorlási egyenleg részévé teszi. A ki- és bevándorlás, valamint az állampolgárság megszerzése és elvesztése egymástól nem független események, sőt gyakran összekapcsolódnak egymással (az utóbbiak rendszerint később történnek). Az időbeli összefüggés miatt felmerül a többes számbavétel problémája, így az egyenleg pontossága az egyirányú torzítások miatt megkérdőjelezhető. Véleményem szerint a tábla két fele (vándorlással, illetve állampolgársággal kapcsolatos események) külön-külön megállja a helyét, mivel hitelesnek tekinthető adatokat tartalmaznak. Kombinációjuk a közös tartomány ismeretének hiányában azonban félrevezető lehet.

A hetedik, Új magyar állampolgárokkal és a nyolcadik, Jövődő állampolgárokkal foglalkozó fejezetek a munka legértékesebb részének tekinthetők, hiszen az állampolgárságukat a közelmúltban megszerzőkön túlmenően az állampolgársági kérelmet benyújtók népességi ismérveiről nyújt igen részletes képet. A leendő magyar állampolgárokat kérdőíves adatfelvétel módszerével vizsgálja meg, és így a családi állapot, iskolai végzettség, vallás, nemzetiség, gyermekszám ismérvekről is ismeretekhez juthatunk. Különösen fontos, hogy a bevándorlók külföldi és hazai foglalkoztatási és lakáshelyzetének összevetésére is mód nyílik, a vándorlást kiváltó motívumok részletes feltárása mellett.

A könyv szerves folytatása a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 49. kötetének (Tóth Pál Péter: Nemzetközi vándorlás — Magyarország. Budapest, 1993/3, 89 o.), mely 1992-ig tekintette át az országot érintő külső vándormozgalmakat. A jelen kötet nem pusztán a téma időbeli kiterjesztése, 1994-ig tartó folytatása, hanem eredeti kutatási eredményekkel is gazdagítja a nemzetközi migrációval kapcsolatos ismereteinket.

A mélyebb összefüggések iránt érdeklődők kíváncsiságát a Mellékletekben szereplő rendkívül gazdag táblatömeg elégítheti ki, és a táblázatok egyben másodelemzések végzésére is lehetőséget teremtenek. A kötet végén angol nyelvű összefoglalónak tekinthető a szerző egyik korábbi, Magyarországon nehezen hozzáférhető tanulmányának a második közzélése.

Az igényes küllem és az információ gazdagsága értékessé, az író gördülékeny stílusa olvashatóvá teszi a könyvet. A fentiek figyelembevételével elolvasásra és továbbgondolásra ajánlom Tóth Pál Péter alkotását.

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

TOYE, J.: *Keynes on population and economic growth*. (Keynes a népesedésről és a gazdasági növekedésről.) *Cambridge Journal of Economics*, 1997/1. 1–26. p.

A népesedés kérdése soha nem állt *Keynes* érdeklődésének homlokterében, bár könyveiben, előadásában és újságcikkeiben is többször foglalkozott a témával. A népesedés különböző problémáit érintő írások egész pályáját végigkísérik, legalábbis 1937-ig. Ezen a területen a kezdetektől fogva polemikus hozzáállást tanúsított. Ennek első jele volt 1910-ben a Londoni Egyetem örökléstan professzorával, *Karl Pearson*nal folytatott vitája arról, hogy a gyermekek testi fogyatékoságát örökletes tényezők, vagy a negatív környezeti hatások idézik-e elő. Több kortársa szerint *Keynes* demográfiai megnyilatkozásai szellemi tevékenységének Achilles-sarkát jelentették, ahol nézetei a legkevésbé voltak megbízhatók, és ahol ellenfelei a hozzáértését leginkább próbára teheték. *Joseph Schumpeter* odáig ment, hogy *Keynes* halálakor írott nekrológiájában a demográfiai próbálkozásokat a legkevésbé szerencsés erőfeszítéseknek és a felelőtlenség megnyilvánulásainak minősítette.

Az ismertetésre kerülő tanulmány *Keynes* népesedési tárgyú gondolkodásának fejlődését vizsgálja végig, kezdve 1913–14-ben írott, befejezetlen, kiadatlan és méltatlanul elfeledett dolgozatának elemzésével. Megállapítja, hogy a "Népesedés" címet viselő kézirat nemcsak a jóval később megjelent, *Malthusról* szóló tanulmány és más demográfiai tárgyú írások alapjául szolgált, hanem alapvető forrása a *Keynes* világhírnevét megalapozó "A béke gazdasági következményei" c. dolgozata 2. fejezetének is. A fő gondolat itt az, hogy Európa életszínvonala már jóval 1914 előtt megrendült a kereskedelem feltételeiben a századfordulón kialakult változások következtében. A kézirat számos lenyűgözően izgalmas megállapítást tartalmaz globális megközelítésben, amelyek további kifejtését sajnos nem végezte el.

Ami a malthusiánus elméleteket, Európa élelmezésének biztonságát és a fogamzásgátlást illeti, *Keynes* megállapítja, hogy a világ háromnegyed része még mindig "malthusi" körülmények között él. Mintapéldaként Indiát, Egyiptomot és Kínát idézi. Ezek nem egyszerűen túlnépesedett, szegény országok voltak *Keynes* korában, hanem India és Egyiptom esetében a gyarmati kormányoknak az életkörülmények javítására irányuló törekvéseit folyamatosan keresztelte a népesség növekedése. Itt tehát a klasszikus malthusiánus nézet megnyilvánulásaival találkozunk, amely az éhínséget, járványt és háborút mintegy biztonsági szelepként tartja számon a társadalom eltartóképessége szempontjából. A világ népességének csupán negyede az — itt Európára és Észak-Amerikára gondol —, amely már 50 évvel korábban megszabadult a malthusi körülmények szorításától, elsősorban új élelmiszerforrások kiaknázása révén — a Föld termelésbe eddig be nem fogott részein —, valamint a nemzetközi élelmiszerpiac megteremtésével. A "Népesedés" c. írás másik sajátossága, hogy ebben *Keynes* nyíltabban fejti ki a születésszabályozás támogatásáról vallott nézeteit, mint bármely későbbi

dolgozatában. Elemzési szempontból viszont mindenképpen azt a vázlatos modellt kell kiemelnünk a keynes-i gondolatsorból, amely a differenciált népességnövekedés jóléti következményeire vonatkozik, és amelyet ma az Észak és Dél alapvető különbségeként emlegetünk. Sajnos az elmélet részletesebb, a probléma minden lényeges elemét figyelembe vevő kidolgozására nem került sor. A kéziratot záró összefoglalóban *Keynes* már jelzi, hogy ezután figyelmét inkább saját hazája népességének jóléti problémáira kívánja fordítani, és csupán másodsorban annak a világ egészében elfoglalt helyzetére.

Keynes népesedési vizsgálódásai a további mintegy negyed évszázad során földrajzi értelemben valóban egyre szűkültek: 1913–14-ben még globális szemszögből vizsgálta a szegény, sűrűn lakott országokat, a 20-as években készült írásaiban viszont már Európára, Oroszországra és Észak-Amerikára korlátozta elemzéseit. Az általános anyagi jólét egyik feltételének továbbra is a népesség növekedésének korlátozását jelölte meg, ám nem a szexuális önmeztartóztatás vagy morális korlátozások szellemében, hanem – némileg kódolt formában – a fogamzásgátló eszközök elterjesztésének fontosságát hirdetve. Nézetei számos kortársának ellenérzését váltották ki, és alapvető ütközési pontjai lettek *William Beveridge*-dzsel, a London School of Economics igazgatójával folytatott heves vitájának is. Bár ebben *Keynes* érvelési alulmaradtak, malthusiánus meggyőződését nem adta fel. 1930 után még tovább csökkent vizsgálódásainak köre, mégpedig Angliára és Walesre, bár egyes kérdésekben az USA-t is figyelembe vette. 1937-ben tartott galtoni előadásában a népességelőszámítást olyan eszközként határozta meg, amely alkalmas a népesedés és a gazdasági növekedést befolyásoló más tényezők, pl. a tőkeszükséglet közötti összefüggések feltárására.

Tanulmányunk szerzője azzal fejezi be *Keynes* népesedésméleti munkásságának áttekintését, hogy sajnálatos módon a részletesebben bemutatott kézirat máig szinte ismeretlen, de legalábbis félreismert maradt.

R.G.

GRÜNHEID, E. – SCHULZ, R.: *Bericht 1996 über die demographische Lage in Deutschland*. (1996. évi jelentés Németország népesedési helyzetéről.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1996/4. 345–439. p.

Németország népessége – a korábbi évekhez hasonlóan – tovább növekedett, az 1995. év eleji 81,5 millióval szemben az 1996. év elején 81,8 millió főt tett ki. E növekedés kizárólag a régi szövetségi területen ment végbe, az új tartományokban (Kelet-Berlinnel együtt) a népesség visszaesésének tendenciája 1995-ben is folytatódott. A népesség gyarapodásának oka a pozitív vándorlási egyenleg. Ez a régi országgrészben nem csupán a halálozások élveszületésekkel szemben mutatkozó többletét egyenlítette ki, hanem azt meg is haladta; az új országgrészben viszont nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a halálesetek többletéből adódó népességfogyást megakadályozza.

Végeredményben az egész ország népessége a bevándorlás hatására mérsékelten, 0,3 százalékkal lett nagyobb, miközben a régi területen 0,5 százalékos növekedés, az új területen közel ekkora, 0,4 százalékos csökkenés következett be.

A házasságkötések száma Németországban évek óta csökken. 1995-ben a csökkenés 2,2 százalékot tett ki, ami az előző évben kimutatott értékkel megegyezik. Az irányzat a régi és az új szövetségi tartományokban ellentétes volt: az előbbiekben ugyanis 3 százalékos csökkenés, az utóbbiakban 3,3 százalékos emelkedés következett be. Az utóbbi arány értékelésénél azonban figyelembe kell venni, hogy az átalakulás utáni években igen nagymérvű visszaesésre került sor, tehát a jelzett emelkedés rendkívül alacsony szintről indult el.

Az élveszületések számával kapcsolatban hasonló megállapítást tehetünk. Az élveszületések tekintetében országosan 0,6 százalékos csökkenést mutattak ki 1995-ben, ami abból adódott, hogy a régi szövetségi tartományok 1,4 százalékos fogyását az új tartományok népességének 6,5 százalékos gyarapodása enyhítette.

Az elhunytak száma az előző évhez képest alig változott. A régi területeken számba vett némi növekedéssel (0,5 százalék) az új területeken a halálozás csökkenése (1,8 százalék) áll szemben.

A közel 400 ezres bevándorlási többlet nagyságrendileg megfelelt az 1993-ban és 1994-ben kimutatott többletnek. Az 1995. évi eredmény a mintegy 1,1 milliós bevándorlás és a 0,7 milliós kivándorlás egyenlegeként jött létre. A pozitív bevándorlási egyenleget az 1990-es évek elején főleg az idegen nemzetiségű személyek tömeges beáramlása idézte elő. E folyamat a későbbiekben mérséklődött, de a többséget (225 ezer fő) még 1995-ben is az idegenek adták, és csak kisebb rész származott a német nemzetiségűekből. Ebben az évben 314 ezren szereztek meg a német állampolgárságot.

A háztartások száma az 1995. év folyamán tovább növekedett, ami a kis háztartások állományában bekövetkezett gyarapodás eredménye. A háztartások 35 százaléka 1995-ben már egyszemélyes volt és csupán minden huszadik háztartásban élt öt vagy annál több személy. Ebben a vonatkozásban szintén különbség észlelhető a régi és az új területek között. A korábbi Német Szövetségi Köztársaság területén ugyanis viszonylag nagyobb az egyszemélyes, valamint az öt- vagy annál többszemélyes háztartások aránya, az egykori Német Demokratikus Köztársaság területén ezzel szemben nagyobb súlyt képviselnek a közepes (két-, három- vagy négyszemélyes) háztartások.

A foglalkoztatottak száma – az ország egészét tekintve – 1991–1995 között alig változott. E mögött a régi NSZK területén enyhe növekedés, az egykori NDK területén viszont zuhanásszerű csökkenés húzódott meg. A munkanélküliség mindkét ország-részben növekedett. Figyelmet érdemlő különbség azonban, hogy a régi szövetségi területen a munkanélküli férfiak, az új országrészben a munkanélküli nők száma emelkedett erőteljesebben.

A teljes népességre vonatkozó prognózisok közül az a változat (I/A modell), amely közepes születésszámot és alacsony bevándorlási egyenleget vesz alapul, arra az eredményre vezet, hogy 2000-ig a népesség kissé (82,2 millióra) növekszik, majd erősen visszaesik, és 2040-ben már 70 millió alá (68,8 millióra) süllyed. A nagyobb mérvű bevándorlást feltételező variáns (I/B modell) szerint a népesség 2000-ben 82,6 millióra növekszik. 2010-ig ezen a szinten marad, és csak 2010 után kezd süllyedni, végül 2040-ben 74,1 millióra esik vissza.

A hosszabb távon várható csökkenés indoka, hogy az alacsony születésszám hatását a várható élettartam növekedése és a bevándorlás sem ellensúlyozhatja. A népességszám csökkenésénél nagyobb gondot okoz a korösszetétel eltolódása az idősebb korcsoportok felé.

A jelentés külön része tárgyalja a népesség öregedésének kérdését. Az öregedést és annak okait hosszabb távon is szemügyre veszi. Először az 1870-től napjainkig tartó folyamatokat teszi vizsgálat tárgyává, majd ezt összekapcsolja a prognózisok eredményeivel, amelyek a 2040-ig terjedő időszakban várható fejlődést vetítik előre. Ezáltal a népesedés alakulása – részben a tényadatokra támaszkodva, részben az előrejelzések hipotéziseit elfogadva – 170 éves időtávon értékelhető.

Ebben az időszakban Németország népességének struktúrájában igen jelentős változások mennek végbe. A 65 éven felüli népesség aránya a XX. század elejéig mindössze 5 százalék körüli szinten mozgott, jelenleg eléri a 15 százalékot, 2040-ig pedig előreláthatólag 30 százalék fölé fog emelkedni. Ezzel szemben a gyermekek és fiatalok 1871. évi 40 százalékot is meghaladó aránya napjainkban a felére csökkent, és 2040-ig mintegy 16 százalékra esik vissza.

A népesség korösszetételének alapvető átalakulásában az egyik döntő tényezőt a születési arány jelentős visszaesése képezi, amelynek szintje 1995-ben az 1871. évinek kevesebb mint egyharmadát jelentette. E nagymérvű csökkenés döntő része a XX. század első negyedétől kezdve következett be. Az öregedési folyamat másik fontos okaként a fiatalabb korban bekövetkező halálozások számának csökkenése és a várható átlagos élettartam meghosszabbodása említhető. A gyermekek és fiatalok halálozása főként századunk első felében javult, a század második felében pedig az idősebb korcsoportok alsó évjárataiban is javulás következett be. Végeredményben a csökkenő halálozás minden korcsoportban a várható átlagos élettartam kitolódását idézte elő.

Az elmúlt 35 évben – 1960 óta – a Németországban végbemenő demográfiai folyamatokat abból a szempontból is vizsgálni kell, hogy az Európai Unión belül, más tagállamokhoz képest e folyamatok milyen sajátosságokat mutatnak. Úgy tűnik, hogy a népesedés fő tendenciái ebben az időszakban hasonlóak voltak a legtöbb EU-tagállamban észlelt tendenciákhoz.

F.J.

RASEVIC, M.: Population Policy: Present State and Future Expectations.
(Népesedéspolitika: a jelenlegi helyzet és a jövő kilátásai.) Yugoslav Survey, 1997/1.
35–48. p.

Az alacsony halandóság körülményei között a népességfejlődés fő tényezője a termékenység alakulása, amely egyben számos társadalmi és gazdasági folyamatra is jelentős hatást gyakorol. Jugoszláviára a termékenység két szélsőségesen eltérő modelljének egyidejű érvényesülése nyomja rá bélyegét. A szerbek lakta területeken, valamint a Vajdaságban és Montenegró nagy részén az alacsony termékenység a jellemző, már két évtized óta 20%-kal az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alatt van. A születési

arányszám 1950 és 1995 között — a mai Jugoszlávia egészét és Szerbiát tekintve — 29,5 ezrelékről 13,2-re, a Vajdaságban 25,5-ről 10,7-re, Montenegróban 30,0-ról 14,7-re csökkent. Ugyanakkor Koszovó-Metohia tartományban a jelentős csökkenés ellenére viszonylag magas a termékenység, mintegy 70%-kal meghaladja a reprodukciós szintet: az említett időszakban 46,1 ezrelékről 20,5-re változott. Az országos halandósági arányszám 13,1 ezrelékről 10,2-re, Koszovó és Metohia területén azonban 17,0-ről 4,0 alá csökkent. E két népmozgalmi folyamat Jugoszláviában a népesség természetes növekedésének arányszámában jelentős visszaesést eredményezett: az 1950. évi 16,4 ezrelékről 1995-ben 3,0-ra csökkent. A szélső értékeket ebben is a Vajdaság és Koszovó képviseli: az előbbiben már a 90-es évtized elejétől a népesség abszolút számának fogyása tapasztalható, míg az utóbbiban a természetes növekedés arányszáma jelenleg is csaknem 17 ezrelék. A fenti folyamatok és a népesség kormegoszlása közötti kölcsönös függést jelzi, hogy a 0–19 éves fiatalok számaránya 1991-ben Jugoszláviában nem egészen 31, a Vajdaságban 26, Koszovóban 48%, míg a 60 évesek és idősebbek népességen belüli aránya ugyanezen területekre számítva 16, 18 és 7% volt.

Mindezek a folyamatok már korábban jelezték a megfelelő népesedéspolitika megvalósításának fontosságát, annál is inkább, mivel a reprodukció területén nemigen várható átütő siker a spontán folyamatoktól. A kormányzat népesedéspolitikával kapcsolatos álláspontja a hetvenes évek vége felé kezdett megváltozni. A termékenység hatalmas regionális különbségeit több dokumentum károsnak minősítette és olyan állami beavatkozást sürgetett, amelynek eredményeként az ország egész területén biztosítani lehetne az egyszerű reprodukciós szint elérését. Bár a termékenység befolyásolhatóságának elképzelése nem párosult végiggondolt és meg is valósítható átfogó népesedéspolitikával, a bevezetett szociálpolitikai intézkedések fő szempontja a demográfiai célok realizálása volt. Kifejezetten ilyen intézkedés az anyasági szabadság 270 napos időtartamára járó fizetés bevezetése, a munkanélküli anyáknak egy éven át nyújtott segélyezés, a dolgozó anyák gyermekeinek intézményes ellátására vonatkozó többféle megoldás, a gyermekek számától, ill. – egyes esetekben – a család anyagi helyzetétől is függő gyermekellátási díj fizetése. Ez a felsorolás kiegészül számos, demográfiai hatással is járó egészség-, oktatás- és árpolitikai intézkedéssel. A családtervezéssel kapcsolatosan fontos megemlíteni a művi terhességmegszakítás és a fogamzásgátló szerek forgalmazásának szabadságát, az önkéntes sterilizáció vállalására vonatkozó pontos szabályozás hiányát, valamint a családtervezési tanácsadó szolgálatok működését az egészségügyi alapellátás keretében. Ez utóbbiak hatékonyságának fokozását is szolgálja az 1995-ben létrehozott országos Családtervezési Központ.

Az utóbbi években különféle intézmények és sajtóorgánumok is több kísérletet tettek a közvélemény fogékonyabbá tételére a népesedési kérdések iránt. 1988-ban és 1994-ben pl. a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia kifejezetten a népesedéspolitika problémakörének szentelt egy-egy tanácskozást, míg 1995-ben az Ortodox Egyház pátriárkája hagyományos karácsonyi miséjében csatlakozott más hivatalos személyiségeknek a termékenység növelését támogató felhívásához. Az alacsony termékenységű régiók lakosságának a népesedéspolitikai célkitűzésekre vonatkozó elfogadó vagy elutasító attitűdjét 1995-ben célcsoportos közvélemény-kutatás

segítségével vizsgálták. A nők mindössze 31%-a vallotta magáénak azt a nézetet, hogy a gyermekvállalás a társadalom iránti kötelezettség. Ez már önmagában is megkérdőjelezi, hogy a termékenység növelését célzó intézkedések elvezetnek-e az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint eléréséhez.

R.G.

DORBRITZ, J. – SCHWARZ, K.: *Kinderlosigkeit in Deutschland – ein Massenphänomen? Analysen zu Erscheinungsformen und Ursachen.* (Gyermekektelenség Németországban – tömegjelenség?) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1996/3. 231–261. p.

A gyermekektelenség – legalábbis a régi szövetségi területen – viszonylag széles körben elterjedt, és a társadalomban erőteljesen kifejezésre jutó magatartásformaként jelent meg. Hatása a születések számának alakulására már napjainkban is lényeges, bár ezt a kérdést eddig kevésbé vizsgálták. Belátható időn belül nem csupán a régi területen, hanem az egész országban meghatározó befolyást fog gyakorolni a termékenység trendjére. (Az új országrészekben a gyermekektelenség aránya korábban alacsony volt, de újabban rohamosan növekszik.) Már ma is érzékelhető, hogy a 60-as években született nők közül nagyjából minden negyediknek vagy ötödiknek nem lesz saját gyermeke. A fiatalabb évjáratoknál a gyermekektelenség további növekedésével kell számolni. Ezért lényeges a kérdéskör behatóbb, új nézőpontból kiinduló vizsgálata, amelynek megalapozásához a hivatalos statisztika mellett a Szövetségi Népeségtudományi Kutató Intézet családdal és termékenységgel kapcsolatos kutatása is hozzájárult.

A népeségtudomány szempontjából a mértékadó kérdésfelvetés már nem az, hogy mekkora az átlagos gyermekszám, hanem az, hogy miként alakul a gyermekes anyák részaránya. A születésszám csökkenésének vizsgálata az 1970-es évektől kezdve ráirányította a figyelmet arra, hogy elsősorban nem a sokgyermekes családok eltűnése vagy az egygyermekes életforma meghatározóvá válása, hanem a gyermekektelenség hatása áll e tendencia hátterében.

Meg lehet állapítani, hogy mintaként kétféle életfelfogás áll egymással szemben. Az egyik oldalon találhatók azok a férfiak és nők, akik házasságot kívánnak kötni, és úgy döntenek, hogy életüket gyermekkel élik le. A népesség többségét ez a csoport alkotja. A másik oldal a nem házasságra alapozott, többé-kevésbé individualizált életformát választó személyekből tevődik össze, akiknél gyermek ritkábban fordul elő. Amennyiben az ilyen életformát választók mégis gyermeket hoznak világra, a szülésre többnyire a házasság után kerül sor. Kivételnek számít az a tudatos elhatározás, ha valaki úgy vállal gyermeket, hogy egyúttal a házasságot mint az együttélés formáját elutasítja.

A jelenlegi gyermekektelenséget a gyermekektelenség új formájaként jellemezhetjük. A korábbi évjáratok esetében – egészen 1900-ig visszamenőleg – rendelkeznek ugyanis megbízható információkkal a viszonylag magas gyermekektelenség létezéséről. Ezek azonban mindig háborús körülmények hatásáról tanúskodnak. Napjainkban azonban először tapasztalható, hogy ez a helyzet a társadalmat érő szélsőséges behatások nélkül következik be.

A gyermektelenség összefüggésbe hozható a jövedelemmel (a gyermektelenek magas aránya alacsony jövedelem mellett), a szakmai képzettséggel (nagyarányú gyermektelenség magasabb képzettség esetén), valamint a partner-kapcsolatokkal (a gyermektelenség nagy aránya a többé-kevésbé individualizált életformáknál). E tényezők együttvéve kétféle, a gyermektelenséget előidéző társadalmi közeget jelentettek. Az egyiket a magasan képzett, teljes munkaidőben dolgozó hajadon nők alkotják, a másik azokból az ugyancsak hajadon nőkből tevődik össze, akik a teljes foglalkoztatás révén is csak alacsony jövedelemre tettek szert. (Meg kell jegyezni, hogy a gyermektelenség alakulását számos összefüggésben vizsgálták, de egyes tényezők – mint például a településnagyság – hatása minimálisnak bizonyult, a felekezeti hovatartozás pedig e jelenségre érdemben értékelhető befolyást nem gyakorolt.)

A gyermektelenség és az életmód között igen erős a szignifikancia, nem lehet azonban bizonyosan meghatározni, hogy ez milyen irányban fejt ki hatását. A keveset keresők között eleve probléma a gyermek világrahozatala, a magasan képzetteknél pedig határozottan arra kell következtetni, hogy a munkahelyi karrier szempontja a családalapítás igényét megelőzi. A gyermektelenség azonban összefüggésben van azzal a körülménnyel is, hogy már az előző generációnál bekövetkezett a házasságkötés és az első gyermek születésének későbbi időpontra tolódása, valamint az átlagos gyermekszám visszaesése.

A vizsgálat eredményeiből két fontos családpolitikai következtetés adódik. Elsősorban célszerűnek látszik a családpolitika olyan irányú fejlesztése, hogy az fokozottan ösztönözzön az első gyermek megszületésére. Törekedni kellene a fiatal házaspárok meggyőzésére, hogy lehetőleg ne halasszák későbbre az első gyermek világrahozatalát. Ehhez természetesen át kell tekinteni a megfelelő feltételek biztosításának kérdését. Másodszor hosszabb távon számolni kell a gondozásra szoruló arányának növekedésével, ami szükségessé teszi a ma még hiányzó intézményes családgondozó hálózat kiépítését.

F.J.

ROGERS, S.J. – AMATO, P.R.: *Is marital quality declining? The evidence from two generations.* (Rosszabbak-e a mai házasságok, mint a régiek? Két nemzedék vizsgálatának tapasztalatai.) Social Forces, 1997/3. 1089–1110. p.

Az 1960-as évektől kezdődően az Egyesült Államokban meredeken emelkedett a válások gyakorisága, s napjainkban már a házasságok mintegy 50%-át fenyegeti a felbomlás veszélye. E folyamat hátterében sokak szerint az áll, hogy manapság lényegesen *könnyebb egy megromlott kapcsolat felbontása*, mint régen. Van azonban egy másik magyarázat is: eszerint a válások megszáporodása azt tükrözi, hogy a modern házasságok *ténylegesen rosszabbak*, mint a régiek. Az emberek tehát nem azért menekülnek a házasságból, mert könnyebben megtehetik, hanem mert valóban

elviselhetetlennek érzik az együttélést. Tanulmányukban a szerzők ennek a második magyarázatnak az empirikus ellenőrzésére vállalkoztak.

A vizsgálat adatbázisát két külön minta alkotta, amelyek két különböző házassági kohorszt képviseltek. Az egyik – az "idősebb" – mintába 914 személy került: ők 1980-ban voltak 20–35 évesek és 1969–1980 között kötöttek házasságot. A másik – a "fiatalabb" – minta 154 olyan egyénből állt, akik 1992-ben voltak 20–35 évesek és 1981–1992 között léptek házasságra. Az elemzés során a függő változó a házasság "minősége" volt, amit a szerzők öt különböző mutatóval igyekeztek megragadni. Ezek közül az egyik a boldogság mértékét, a másik a házasságon belüli interakció – például a közös étkezések, vásárlások – gyakoriságát, a harmadik a házassági konfliktusok mennyiségét és súlyosságát, a negyedik a különféle házassági problémák – például féltékenység – előfordulását, végül az ötödik a válásra való hajlandóság erősségét mérte.

Az eredmények szerint *a két házassági kohorszt összehasonlítva valóban kimutatható a házasság "minőségének" a romlása*, bár a vizsgált öt dimenzió közül ez csak három esetben bizonyult statisztikailag szignifikánsnak. A fiatalabb nemzedékben ritkábbak a közös tevékenységek – étkezés, vásárlás stb. –, több a konfliktus és gyakoribbak a különféle házassági problémák.

A szerzők vizsgálták azt is, hogy e romló tendenciában mekkora szerepük van azoknak a mélyreható társadalmi változásoknak, amelyek az elmúlt évtizedekben mentek végbe az Egyesült Államokban, s amelyek alapvetően érintették mind a családok anyagi létfeltételeit, mind pedig azok értékrendjét. Az egyik ilyen változás a kisgyermekes anyák munkába állása, ami jelentősen megnövelte a családon belüli feszültségek, konfliktusok lehetőségét. Egy másik fontos változás a hagyományos nemi szerepekre vonatkozó felfogás módosulása, aminek következtében megszaporodtak a családon belüli munkamegosztással kapcsolatos viták. Egy harmadik változás a házasság előtti együttélés elterjedése, végül pedig egy negyedik az individualisztikus értékek térhódítása, s ezzel párhuzamosan a házasság mint intézmény iránti elkötelezettség mérséklődése.

Az eredmények szerint mindezek a változások valóban közrejátszottak a házasság "minőségének" romlásában, ugyanakkor azonban e folyamatok figyelembevétele nem magyarázza meg teljesen, miért rosszabbak a mai házasságok, mint a régiek. A két kohorsz közötti eltérés még azt követően is szignifikáns maradt, miután a szerzők bevonták az elemzésbe azokat a változókat, amelyek az említett társadalmi változásokat tükrözik.

M.F.

OPPENHEIMER, V.K. – KALMIJN, M. – LIM, N.: *Men's career development and marriage timing during a period of rising inequality*. (A férfiak munkavállalóvá válásának folyamata és a házasság időzítése a növekvő társadalmi egyenlőtlenség időszakában.) *Demography*, 1997/3. 311–330. p.

Az elmúlt 25 évben a késleltetett házasságkötés jelensége nagymértékben elterjedt az Egyesült Államokban, különösen a feketék között – utóbbiak között olyannyira, hogy

jelentős részük valószínűleg egyáltalán nem is fog házasságot kötni. Így például a fehér férfiak között a 25–29 éves korcsoportban a valamikor házasságot kötöttek aránya 82%-ról 54%-ra csökkent, míg ugyanebben az időszakban és korcsoportban a feketéknél ugyanez az arány 72%-ról 39%-ra (US Bureau of the Census 1994). Két versengő elmélet próbálja a leggyakrabban magyarázni ezt a jelenséget. Az egyik szerint a női munkavállalás terjedése következtében nagy átlagban növekszik a nők gazdasági függetlensége, azaz egyre ritkábban van szükségük egy férjre, aki eltartja őket. Szerzők az ezzel vitatkozó másik elméletet vallják. Szerintük inkább arról van szó, hogy az utóbbi évtizedekben az amerikai gazdaságban bekövetkezett változások miatt a fiatal férfiaknak – főleg az alacsony iskolai végzettségűeknek – egyre nehezebb munkát találniuk, és ebben a nehezedő és bizonytalanabbá váló helyzetben ritkábban mernek vállalkozni családalapításra. Az előbbi elméletet szociológiai vizsgálatokkal nem sikerült bizonyítani, és különben is inkább a házasság teljes elutasítása következne belőle, nem a késleltetése, amit tapasztalunk. Szerzők viszont igyekeznek a saját elméletüket bizonyítani.

Ehhez az 1979-ben kezdődött National Longitudinal Survey of Labor Market Experience, Youth Cohorts (NLSY) panelvizsgálat anyagát használták. Ezen országos reprezentatív vizsgálat keretében minden évben megkérdezték ugyanazon fiatalokat, akik 1979-ben 14–22 évesek voltak, míg 1990-ben, az utolsó vizsgált évben 25–33 évesek. Meglepően kicsi volt a lemorzsolódás, az 1979-es kérdezettek 89%-a 1990-ben még mindig a mintában volt. Szerzők külön vizsgálták a feketék és fehérek adatait, mivel ezek mind a házasságkötés, mind a munkavállalás tekintetében nagy eltéréseket mutattak. Hangsúlyozzák, hogy vizsgálatuk nagy újdonsága, hogy a munkába állást nem egyetlen lépésnek tekintik, hanem egy folyamatnak, amely lehet gyors és könnyű, de lassú és nehéz is. Sikerült kialakítaniuk a vizsgálat adatai alapján két kategóriát a nehéz és a könnyű munkábaállási folyamatra, és ezeket is felhasználták az adatok elemzésénél. Regresszió-számítással külön-külön megvizsgálták az iskolázottság, a munkavállalási folyamat jellege és a kereset önálló hatását a házasodásra.

Az eredmények szerint az iskola befejezésétől számítva a feketék között sokkal kisebb ütemben növekszik a megházasodottak aránya, mint a fehérek között. A magasabb iskolai végzettségűek mind a fehéreknél, mind a feketéknél jóval hamarabb házasodnak meg – az iskola befejezésétől számítva –, mint az alacsony vagy közepes (középiskola) iskolai végzettségűek. Az iskolázottság differenciáló hatása a feketéknél jóval nagyobb. Köztük különösen az alacsony és közepes iskolai végzettségűek megházasodottsági aránya marad el jelentősen a hasonló iskolai végzettségű fehérektől – az iskola befejezésétől számítva –, de még a felsőfokú végzettségűeknél is láthatunk különbséget.

Az alacsonyabb iskolai végzettségűek mind a feketéknél, mind a fehéreknél jóval lassabban érik el a folyamatosan, hosszabb időn át történő teljes munkaidős foglalkoztatottság állapotát, mint a magasabb iskolai végzettségűek. Ugyanez a helyzetük a feketéknek a fehérekkel szemben minden iskolai végzettségi kategóriánál (bár a diplomásoknál már csekély a különbség). Ezek után nem csoda, hogy az alacsony iskolai végzettségűek között a fehéreknél a legalacsonyabb jövedelmi kvartilisbe tartozók átlag-

keresete tíz évvel az iskola befejezése után is csak egy kétgyermekes és kétszülős család létminimumának a 80%-át éri el, az ugyanilyen helyzetű feketéknél pedig csak ugyanezen szint 42%-át. A kereset terén is általában az tapasztalható, hogy alacsonyabb iskolai végzettségűnek lenni bőrszíntől függetlenül, feketének lenni pedig minden iskolai végzettségnél hátrányt jelent.

Végül a könnyű és a nehéz munkábaállási folyamatokkal jellemezhető kategóriák összevetésénél látszik, hogy a nehéz munkábaállási folyamat (ami azt jelenti, hogy az illető több évig nem tud stabil, tartós, nem részmunkaidős munkahelyet találni) mind a fehéreknél, mind a feketéknél, és minden iskolai végzettségnél a megházasodottsági arány lassabb növekedésével jár együtt, mint a könnyű munkábaállási folyamat. A különbség a magas iskolai végzettségű fehéreknél a legkisebb és az alacsony iskolai végzettségű feketéknél a legnagyobb.

T.Á.

PARANT, A.: *Le vieillissement démographique de l'Union européenne*. (A népesség öregedése az Európai Unióban.) Population et sociétés, 1997. február, 1–4. p.

Európában a népesség öregedését a XX. század közepéig elsősorban a termékenység csökkenése okozta. Azóta viszont az élettartam hosszabbodása a fő ok, amelynek következtében az időskorúak számának növekedése gyorsabb, mint a fiataloké és felnőtteké. A termékenység és a halandóság csökkenésének együttes hatását csak kismértékben mérsékli a pozitív vándorlási egyenleg. A népesség öregedése tehát nem új jelenség, ám 2005–2010 körül e folyamat várhatóan tovább fog erősödni: ekkor érkezik 60-as éveikhez a háborút követő "baby-boom" nagy létszámú, de elődeinél sokkal kevésbé termékeny generációja. Természetesen mindez már régóta ismert, de a szükséges intézkedések megtétele sok területen elmaradt. A társadalombiztosítási rendszerekben például a népesség nem és kor szerinti megoszlásának változása önmagában szinte semmiféle komolyabb változtatást nem eredményezett. A népesség öregedése az utóbbi fél évszázad során Franciaországban is csupán jelentéktelen mértékben párosult a szociális kiadások összmennyiségének és a társadalombiztosítási járulékok fizetésének növekedésével. Ugyanakkor a legidősebb korosztályok létszámának egyre gyorsabb növekedése sürgetően fölveti eltartásuk és ellátásuk társadalmi méretű problémáját.

Az elkövetkező 50 évre vonatkozó előreszámítások közepes szcenáriója szerint a népesség öregedésének hatásai a jelenleg 15 tagállamot számláló Európai Unióban az alábbiakban foglalhatók össze:

- Az egészségügyi kiadásoknak a népesség öregedésével járó növekedését csak úgy lehetne egyensúlyban tartani, hogy vagy a betegbiztosítási járulékot kellene növelni 53%-kal, vagy a biztosító által térítendő hányadot mintegy harmadával csökkenteni.
- A nyugdíjrendszerek pénzügyi egyensúlyban tartása vagy a biztosítási járulékok 49%-os növelését, vagy a nyugdíjak bérekhez viszonyított arányának 43%-os csökkenését, vagy a nyugdíjkorhatár csaknem 10 évvel történő felemelését, vagy

pedig a foglalkoztatott népesség számának 75%-kal való növelését (pl. a női foglalkoztatás előmozdítása vagy a bevándorlás útján) tenné szükségessé.

A lehetséges egyedi vagy kombinált megoldások száma tehát korlátozott. Nyilván az aktívak számának növelése és a nyugdíjkorhatár bizonyos fokú emelése látszik a legvonzóbbnak és logikusnak, mivel ez utóbbi a biológiai fejlődéssel is összhangban lenne. Csakhogy egyelőre semmi jele annak, hogy a gazdasági fejlődés a munkanélküliség radikális csökkenését tenné lehetővé. Így tehát elkerülhetetlen a beteg- és nyugdíj-biztosítási rendszerek adaptálása az időskorúak számának küszöbön álló robbanásszerű növekedéséhez, az egyes kisebb reformok ugyanis alapvetően nem oldanak meg semmit, csupán egyre újabb intézkedéseket szülnek. Az OECD egy nemrégiben készített kiadványában ismerteti az öregedés hatásainak ellensúlyozását célzó intézkedéseket a különböző országokban, és javasolja a hatékony megoldások átvételét. Az idő sürget, és a korábbi hagyományokkal hosszas viták eredményeként radikálisan szakító Svédország vagy Olaszország példájának követése a mentalitások forradalmi megújulását követeli. Ez ugyanis azt jelentené, hogy a jövedelmük, vagyonuk vagy nyugdíjkiadásaik szempontjából kedvező helyzetben lévő csoportoknak a privilégiumaik egy részéről le kellene mondaniuk a köz javára.

R.G.

TOUTAIN, S.: *Viellissement et réforme du système des retraites en Italie.* (Öregedés és a nyugdíjrendszer reformja Olaszországban.) Population, 1997/2. 441–449. p.

Olaszország ma a demográfiai jelenségek valóságos iskolapéldája a rendkívül alacsony termékenységgel, a népesség gyors öregedésével, a kivándorlási országból bevándorlási célországgá történt változásával, és ugyanakkor a népesedéspolitika szinte teljes hiányával. Olaszország, amely az 50-es évekig Európa egyik legmagasabb termékenységgű állama volt, mára a világ legalacsonyabb termékenységi mutatóival rendelkezik. Egyes északi tartományaiban a teljes termékenységi arányszám az 1995. évi adatok szerint 1 alatt van, de a viszonylag jobb mutatójú délebbi területeken sem éri el az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintet. A népesség öregedésének problémája Olaszországban az elkövetkező évtizedekben egyre súlyosabb formákban fog tehát felvetődni, itt ugyanis a nyugdíjasok számának – más országokban is tapasztalható – növekedését az aktív népesség fokozott csökkenése fogja kísérni. A tanulmány az öregedés mértékét a 20–59 évesek számának a 60 éves és idősebb korosztályok összlétszámához viszonyított aránya alapján elemzi országos és regionális szinten, a különböző (alacsony, közepes, magas) termékenységi hipotézisek szerint. A továbbiakban a szerző összeveti a nyugdíjkorhatárnak a nyugdíjas/aktív arány jelenlegi szinten (kb. 1:3) való megtartásához szükséges emelését az utóbbi évek kormányainak reformintézkedéseivel.

A jövő évszázad közepéig szóló előrszámítás különböző változatai szerint az eltartottsági arány megőrzéséhez a teljes nyugdíjjogosultságot jelentő korhatárt a férfiaknál 65 évről 67,7–70,2-re, a nők esetében 60-ról 69,5–71,2-re kellene emelni. A

nyugdíjrendszer reformjával kapcsolatos viták és reformtörekvések értékeléséhez tudni kell, hogy a törvényes korhatár egészen 1992-ig 60 és 55 év volt a férfiak, ill. a nők esetében, a jogosultságot akár a kor elérésével, akár egy viszonylag rövid járulékfizetési időtartam (20, ill. 15 év) alapján meg lehetett szerezni. Ezt a rendkívül liberális rendszert további, szinte követhetetlen – és a járulékfizetési fegyelem hiányosságai miatt egyébként is kevésbé hatékony – kiegészítő intézkedések kísérték. A nyugdíjkorhatár (fokozatos) emelésének gondolata már a 80-as évtized elejétől kezdve több kormány reformjavaslatában szerepelt, de bevezetésére, majd gyorsítására csak 1992 után került sor. A jelenleg érvényben lévő (1995-ben hosszas tárgyalások eredményeként megszavazott) szabályozás szerint másfél évenként 1 évvel nő a korhatár mindkét nemnél, és így az új rendszer 2000-re áll be. A kivételt bizonyos járulékfizetési kötelezettségek vállalása mellett az előnyugdíjazás, ill. a legalább 40 éves munkaviszony elérése jelenti, és a törvény hatálya nem terjed ki a kihirdetésekor már legalább 18 évnyi járulékfizetési időtartammal rendelkező munkavállalókra sem. Az újraelosztás tehát – egy hosszabb, 2013-ig tartó átmeneti periódust is figyelembe véve – fokozatosan adja át helyét a járulékfizetéssel arányos juttatásokon alapuló rendszernek. A Dini-kormány reformja a dolgozók túlnyomó többsége esetében a korábbinál igazságosabb juttatási rendszert tesz lehetővé, és visszariasztja a járulékfizetés alól kibújni szándékozókat. Az államkassza ráadásul több mint 100 000 milliárd lírát takaríthat meg az 1996–2005 közötti időszakban. A kormány ugyanakkor fenntartotta magának a jogot a szükséges módosítások bevezetésére is, amennyiben az eredmények kedvezőtlen irányban eltérnének a kitűzött céloktól.

R.G.

Public Health Development. (Az egészségügyi helyzet fejlődése.) Beijing Review, 1997. 21. 23-24. p.

Több mint fél évszázad erőfeszítései, de különösen a reform és a nyitás politikájának eredményeként Kína hatalmas fejlődést ért el a közegészségügy területén. A különböző közigazgatási szinteken működő egészségügyi hatóságok egyre hatékonyabb higiénés és egészséggondozási programokat valósítanak meg, ugyanakkor támogatva a hagyományos kínai gyógyászat fejlődését is. A felszabadító háború előtt a csecsemőhalandóság 200 ezrelék volt, ma 36,4 ezrelék, míg az anyák gyermekágyi halandósága 1500/100 000-ről 61,9/100 000-re csökkent. Ugyanebben az időszakban sikerült számos fertőző, járványos és parazitás megbetegedést jelentős mértékben háttárba szorítani. Ezzel párhuzamosan a születéskor várható átlagos élettartam 35 évről 70 évre nőtt.

Mind maga az orvosi és betegápolási hálózat, mind pedig a gyógyszerek kipróbálását, az orvosi kutatásokat és képzést végző intézmények rendszere folyamatosan fejlődik. 1995-ben több mint 190 000 különböző típusú egészségügyi létesítmény, mintegy 3 millió kórházi és szanatóriumi ágy volt Kínában. 1949–1995 között az 1000 főre jutó kórházi ágyak száma 0,15-ről 2,39-ra nőtt. A szakmailag is egyre fejlődő egészségügyi dolgozók létszáma országosan 5,37 millió volt, ebből 1,92 millió orvos. Különösen

szembeötlő az ápolószemélyzet létszámának és arányának növekedése: 1000 lakosra jutó számuk az 1949. évi 0,06-ról 0,95-ra emelkedett. Az orvosi beavatkozások színvonala, az általános higiénés állapotok, a betegségek megelőzése terén is jelentős a fejlődés. A kormányzat a korábbi évtizedekben elsősorban a falvak közegészségügyi helyzetének javítására koncentrált, az utóbbi évtized során azonban az erőforrások nagyobb részét fordították a megelőzési tevékenységekre és az egészséggondozó hálózatok kiépítésére, ill. fejlesztésére megyei és települési szinten. Az ország 740 000 közigazgatási egységének 90%-ában összesen 804 000 egészségügyi központ felállítására került sor. A természeti adottságok és a gazdasági lehetőségek különbözősége miatt azonban még most is jelentősek az eltérések a város és vidék egészségügyi ellátásának és higiénés helyzetének színvonala között.

Folyamatosan emelkedik a kivizsgált és kezelt, valamint a kórházi fekvőbetegként ellátott páciensek száma, és ezzel együtt az orvosok és az ápolószemélyzet terhelése. 1995-ben az egy főre jutó orvosi ellátások átlagos száma 1,8 volt, azaz összesen 2,19 milliárd kezelést végeztek, míg a kórházban ápolott betegek száma 50,33 millió volt. A kórházban töltött átlagos időtartam és az ágyak kihasználtsága csökkent. A megyei és azon felüli területi szinteken az egy kórházi ápolásra jutó átlagos időtartam 14,7 nap volt, szemben a vidéki klinikák 5 napos átfutási idejével. Javultak a betegek gyógyulásának arányszámai, és csökkent a kórházi halálozási arány: az előbbiek átlagértéke 1954-től 1995-ig 88,2%-ról 95,6%-ra, az utóbbié 4,0%-ról 1,3%-ra változott.

R.G.

NAYGA, R.M.: *Obesity and heart disease awareness: a note on the impact of consumer characteristics using qualitative choice analysis.* (Az elhízás és a szívbetegségek összefüggésének ismerete: jegyzet a fogyasztói jellemzők hatásáról a minőségválasztás elemzése alapján.) *Applied Economics Letters*, 1997/4. 229–231. p.

Az elhízással együttjáró egyik legsúlyosabb veszély a koszorúér-megbetegedés fokozott kockázata. Bár maga az elhízás önmagában még nem betegség, bizonyított tény, hogy a túlsúlyos emberek esetében az átlagosnál jóval nagyobb a szív- és érrendszeri betegségekkel összefüggő halandóság. A koronáriás betegség napjainkban az egyik fő halál oka Egyesült Államokban. Ennek ellenére talán soha nem volt még olyan nagy az elhízott amerikaiak aránya, mint éppen most: minden negyedik felnőtt túlsúlyos. Különösen magas ez az arány az etnikai kisebbségekhez tartozó nők esetében. Ezek az adatok riasztóak a szívbetegségekkel való, már említett összefüggések ismeretében.

A fentiek alapján indokolt, hogy az elhízásnak az egészségi állapotra gyakorolt hatásairól a népesség megfelelő rétegei felvilágosítást kapjanak. Az ételmezésügyi és táplálkozástudományi programok kialakításához, ill. megvalósításához feltétlenül szükséges azoknak a társadalmi-gazdasági és népesedési tényezőknek a figyelembevétel, amelyek a fogyasztóknál a túlsúlyosság és a szívbetegségek közötti összefüggés ismeretét

meghatározzák. Az ilyen összefüggések ismeretére vonatkozó felmérések eredményei alapján lehetővé válik azoknak az intézkedéseknek, ill. oktatási programoknak a kidolgozása, amelyek a szükséges információval valószínűleg nem rendelkező egyének csoportjait célozzák és találják meg.

A tanulmányban leírt 1991. évi vizsgálat az egyének főbb társadalmi-gazdasági és demográfiai jellemzőinek hatását kutatta az elhízottság és a szívbetegség közötti kapcsolat ismeretének valószínűségével összevetve. Az elemzés függő változója az összefüggés ismerete volt, értéke 0 vagy 1 lehetett. Hasonlóképpen kétféle értéket vehettek fel a gyermekkel való együttélést, az etnikai hovatartozást, a nemet, a foglalkoztatottságot, a lakóköznyezetet, a földrajzi helyet jelölő független változók is, míg a megfelelő tényleges értékeket kellett beírni a korra, jövedelemre és iskolában töltött évekre vonatkozó kérdéseknél. Az ezres nagyságrendű kismintán végrehajtott, számítógéppel támogatott telefoninterjú felvétel a háztartásokban a táplálékösszetétel megtervezéséért és az élelmiszer elkészítéséért felelős személy kikérdezésén alapult. A vizsgálat számszerű adatai arra utalnak, hogy a színes bőrűek, az alacsonyabb iskolázottságú személyek, a kevesebb jövedelemmel rendelkező rétegek körében kisebb a valószínűsége az elhízás és a szívbetegségek közötti összefüggés ismeretének. Ugyanakkor éppen az ilyen csoportoknál a legnagyobb a túlsúlyos személyek aránya, ami csak növeli az egészségügyi felvilágosító tevékenység megfelelő irányba történő kiterjesztésének fontosságát.

R.G.

NAM, Ch.B. – ROGER, R.G. – HUMMER, R.A.: *Impact of future cigarette smoking scenarios on mortality of the adult population in the United States, 2000–2050.* (A dohányzás várható jövőbeni alakulásának hatása a felnőtt amerikai lakosság halandóságára 2000 és 2050 között.) *Social Biology*, 1996/3–4. 155–168. p.

Az Egyesült Államokban az 1950-es évek óta folyamatosan csökken a cigarettázók aránya. Ujabban azonban néhány kutatás ismét növekedésről számolt be, és pedig a legfiatalabbak, a tizenévesek körében. Hogyan alakul a jövőben a dohányzás mértéke? Folytatódik-e a korábbi évtizedekre jellemző csökkenés, vagy az elmúlt néhány évben megfigyelt növekedés tartósan bizonyul, s megfordul az eddigi kedvező tendencia? És milyen hatása lesz mindennek a halandóságra? Ezekre a kérdésekre keresik a választ tanulmányukban a szerzők.

A vizsgálat, amiről a cikk beszámol, a demográfiai előreszámítások hagyományos logikáját követi: a szerzők előbb kidolgoznak néhány *alternatív "forgatókönyvet"* arról, miként alakul majd várhatóan a dohányosok aránya a népesség egészében és azon belül a különböző demográfiai alcsoportokban; utána pedig megnézik, mekkora lesz a jövőben a halandóság mértéke, ha az egyik vagy a másik "forgatókönyv" valósul meg.

Négyféle "forgatókönyvet" különböztetnek meg. Az első – amit ők magas változatnak neveznek – azzal számol, hogy a dohányosok aránya 2000-ig folyamatosan nő, akkorra eléri az 1983. évi szintet, azt követően pedig 2050-ig ezen a magas szinten

állandósul. A második, felső-közepesnek nevezett változat szerint a dohányosok aránya egészen 2050-ig az 1992. évi szinten marad. A harmadik, alsó-közepes "forgatókönyv" azzal számol, hogy az a csökkenés, ami 1983 és 1993 között végbement, folytatódik egészen 2050-ig. Végül a negyedik, alacsonynak nevezett "forgatókönyv" azt a várakozást jeleníti meg, hogy a dohányosok aránya 2020-ig nullára csökken, majd egészen 2050-ig ezen a szinten állandósul.

Első lépésként a szerzők azt vizsgálják, hogyan alakul a *népesség egészében* a halálozások száma az egyes "forgatókönyvek" megvalósulása esetén. Az érzékletesség kedvéért a két szélső – a magas és az alacsony – változatot hasonlítják össze egymással. Eszerint a magas – azaz a dohányzás jelentős növekedésével számoló – változat érvényesülése esetén jelentős többethalandósággal kell számolni az elkövetkező évtizedben. E többlet mértéke 2000-ben durván 85 ezer fő, 2020-ban 240 ezer fő, az időszak végén, 2050-ben pedig már csaknem félmillió fő.

Ezt követően azt vizsgálják, miként módosítják az egyes "forgatókönyvek" a halálozások *nemek szerinti megoszlását*. A számítások szerint a magas változattól az alacsony változat felé haladva egyre jobban csökken a halálozásokon belül a férfi-nő arány, vagyis a dohányzás mérséklődése jobban csökkenti a férfiak, mint a nők halandóságát.

A vizsgálat utolsó szakaszában a szerzők arra a kérdésre keresnek választ, hogyan befolyásolják az egyes "forgatókönyvek" a halálozások *életkor szerinti megoszlását*. Az eredmények szerint ha a magasabb változatok helyett az alacsonyabbak valósulnak meg – vagyis ha folytatódik a dohányosok arányának visszaesése –, akkor a halálozáskori életkor kitolódik, azaz a halálozás az életciklus egyre későbbi pontján következik be. A dohányzás csökkenése tehát felerősíti a népesség elöregedésének folyamatát.

M.F.

SORENSEN, S.B. – HAIKANG SHEN – KRAUS, J.F.: *Undetermined manner of death. A comparison with unintentional injury, suicide, and homicide death.* (A meghatározatlan eredetű halálozások összehasonlítása a balesetből, öngyilkosságból és emberölésből eredő halálozásokkal.) Evaluation Review, 1997/1. 43–57. p.

A halál okát megállapító orvos vagy más szakember számára sokszor nem könnyű eldönteni, hogy adott esetben balesetről, öngyilkosságról vagy emberölésről van-e szó. Ennek a bizonytalanságnak az elismerése jelent meg a Betegségek Nemzetközi Osztályozásában akkor, amikor 1969-ben bevezették a "meghatározatlan eredetű halálozás" kategóriáját. Tanulmányukban a szerzők azt vizsgálják, *e kategória alkalmazása mennyire függ az elhunyt személy sajátosságaitól, illetve a haláleset körülményeitől.*

A kutatás az USA Kalifornia államában 1969 és 1991 között külső eredetű sérülés nyomán bekövetkezett csaknem 400 000 halálesetre terjedt ki. Elemzési módszerként a szerzők a logisztikus regressziót alkalmazták. A modellben a haláloki minősítés (meghatározatlan eredetű vagy sem) volt a függő változó, magyarázó változóként pedig az

elhunyt neme, életkora, születési helye, etnikai, illetve faji hovatartozása, a halál módja (mérgezés, magas helyről leesés stb.), a halál helye (otthon vagy utcán), valamint a sérülés és a halál beállta között eltelt idő hossza szerepelt.

Az elemzés eredményei alapján megállapítható, hogy a "meghatározatlan eredetű" kategória használata *nem véletlenszerű*: bizonyos társadalmi csoportok esetében lényegesen nagyobb a valószínűsége annak, hogy egy adott halálesetet ebbe a kategóriába sorolnak, ahelyett, hogy azt balesetnek, öngyilkosságnak vagy emberölésnek minősítsék. Ha például az elhunyt személy nő, akkor csaknem 25%-kal nagyobb az esélye annak, hogy az eset a "meghatározatlan eredetű" kategóriába kerül, mint akkor, ha az illető férfi. Még erősebb a hatása a faji hovatartozásnak: a feketék haláleseteit 67%-kal nagyobb eséllyel sorolják ebbe a kategóriába, mint a fehérekét. Azoknak pedig, akik az USA-ban születtek, 30%-kal nagyobb esélyük van arra, hogy halálukat "meghatározatlan eredetű"-nek minősítsék, mint azoknak, akik külföldről vándoroltak be az Egyesült Államokba. Végül az 5 évesnél fiatalabb gyermekek, illetve a középkorú (45 és 65 év közötti) felnőttek haláleseteit más korcsoportokhoz viszonyítva lényegesen – mintegy 70–80%-kal – nagyobb eséllyel sorolták a "meghatározatlan eredetű" kategóriába.

Az eredmények szerint a haláloki minősítés nem csupán az elhunyt személy sajátosságaitól függ, hanem a haláleset körülményeitől is. Különösen jelentős szerepet játszik ebből a szempontból a *halál módja*: a mérgezéses esetekben például 4 és félszer akkora annak az esélye, hogy az eset a "meghatározatlan eredetű" kategóriába kerül, mint más módok esetében. Ezzel szemben az akasztásos halálozásoknál mintegy 30%-kal kisebb e kategória alkalmazásának az esélye. Lényeges eltérések mutatkoznak a *halál helyét* illetően is: az otthon bekövetkező halálozások esetében 75%-kal nagyobb, az utcai halálozásoknál viszont csaknem 60%-kal kisebb annak az esélye, hogy az adott esetet "meghatározatlan eredetű"-nek minősítsék. Ez utóbbi különbség talán azzal magyarázható, hogy az otthoni halálozásoknak ritkábban akad tanúja, mint azoknak, amelyek a nyílt utcán vagy a munkahelyen történnek, következésképpen kevesebb az az információ, ami a megalapozott döntéshez az orvos vagy a coroner rendelkezésére áll.

M.F.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
1997. No. 2.

DZÚROVÁ, D. – JELÍNKOVÁ, J.: Az atmoszféra minősége és a halandósági szint: a

Cseh Köztársaság egyes kiválasztott városai, napi értékek, 1992.

PIKÁLEK, D.: A cseh népesség továbbélési függvényének változásai 1900–1960-ig.

- BRABCOVÁ, P.*: A XVIII. század első felében Komín faluban élő házas nők termékenysége.
- KOHÚTOVÁ, M.*: Záhorie lakosságának struktúrája nemzetiségi és vallási szempontból a XVII. században.
- RABUSIC, L.*: Polemikusan a Cseh Köztársaság reprodukzív karakterének jelenlegi változásairól.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

1997. No. 1.

- OLSHANSKY, S.J. – CARNES, B.A.*: Gompertz óta.
- CAREY, J.R.*: Mit tanulhatnak a demográfusok a bormuslinca aktuáriális modelljeiből és a biológiából?
- YASHIN, A.I. – LACHINE, I.A.*: Hogyan használhatók a tovább-nem-élési modellek a hosszú élet határainak értékelésekor?
- FOGEL, R.W. – COSTA, D.L.*: A technofíziós fejlődés elmélete, alkalmazva a népességnek, valamint az egészségügyi és nyugdíjköltségeknek az előrebecslésére.
- LEE, R. – TULJAPURKAR, SH.*: A halál és az adó: hosszabb élet, fogyasztás és szociális biztonság.
- WISE, D.A.*: Nyugdíjba vonulás és a demográfiai trend: a több idő tovább él, kevesebbet dolgozik és kevesebbet takarít meg.
- DEATON, A.S. – PAXSON, CH.H.*: A gazdasági és népességnövekedés hatása az ország megtakarításaira és az egyenlőtlenségre.
- LILLARD, L.A. – WILLIS, R.J.*: A nemzedékek közötti transzferekkel kapcsolatos motivációk, új adatok Malajziából.
- MANTON, K.G. – STALLARD, E. – CORDER, L.*: Változások a halandóságnak és a rokantságnak az életkor által való meghatározottságában: kohorsz és egyéb determináló tényezők.
- SMITH, J.P. – KINGTON, R.*: Milyen demográfiai és gazdasági tényezőkkel korrelál az egészségi állapot idős korban?

1997. No. 2.

- ENTWISLE, B. et al.*: Geográfiai információs rendszer, térhálózati elemzés és a fogamzásgátlás esélye.
- LI, L. – CHOE, K.M.*: Keverék modell időtartam adatokhoz: elemzés a második gyermekek születéséről Kínában.
- COHEN, Y. – HABERFELD, Y.*: Az izraeli bevándorlók száma az Egyesült Államokban 1990-ben.

- REBHUN, U.*: A belső vándorlás változó mintái 1970–1990-ig: zsidók és fehérek összehasonlító elemzése az Egyesült Államokban.
- BOLAN, M.*: Mobilitási tapasztalatok és a szomszédsághoz való kötődés.
- DULEEP, H.O. – REGETS, M.C.*: Bevándorlók bérnövekedésének mérése illesztett CPS file-ok használatával.
- PLANE, D.A. – MULLIGAN, G.F.*: Térbeli eloszlás mérése egy migrációs rendszerben.
- QIAN, ZH.*: Átlépve az etnikai határokon: változatok az eltérő bőrszínű emberek közötti házasság terén 1980 és 1990 között.
- JONSSON, J.O. – GÄHLER, M.*: Családok felbomlása, családok újraalakulása és a gyermekek iskolai karrierje, új svédországi adatok.
- GAGE, A.J. – SOMMERFELT, E. – PLANI, A.L.*: Háztartásszerkezet és gyermekkori immunizáció Nigerben és Nigériában.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népeségtudományi Társaság folyóirata
1997. No. 1.

- SEIFERT, W.*: A földközi-tengeri országokból érkező bevándorlók foglalkozási és gazdasági mobilitása és társadalmi beilleszkedése Németországban.
- FASSMANN, H.*: Az osztrák munkaerőpiac etnikailag szegmentált?
- KRAVDAL, Ø.*: Egy additív kockázati modell vonzereje: példa az orvosi demográfia területéről.
- VASEY, D.E.*: Becslés a tetanusz miatti izlandi neonatalis halandóságra az 1790–1839-es időszakra.
- BOURBEAU, R. – COURVILLE, V.*: Az erőszak által okozott halandóság kor, nem és halálokok szerint: kísérlet a fejlett ipari országok kategorizálására az 1985–1989-es időszakban.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
1996. No. 4.

- WALKER, A.J.*: Televíziót néző házaspárok: nem, hatalom és a távirányító.
- STRAUS, M.A. – YODANIS, C.L.*: Testi fenytés serülőkorban és a házastárs elleni fizikai támadások az élet későbbi szakaszában: mi magyarázza a kapcsolatot?
- BOHNER, R.P. – BOURQUE, SH. L. – ELORDI, C.A.*: Gyermekek tapasztalatai a testi fenytésről, a gondozó elfogadása és a pszichológiai alkalmazkodás egy kétféle bőrszínű déli településen.
- BANYARD, V.L. – WILLIAMS, L.M.*: A gyermekek szexuális bántalmazásának jellemzői mint a nők hozzáállásától függő tényezők.

- BULCROFT, R.A. – CARMODY, D.C. – BULCROFT, K.A.*: A szülők által a serdülőknek adott függetlenség mintái: változatok a gyermek bőrszíne, kora és neme szerint.
- THOMAS, G. – FARRELL, M.P. – BARNES, G.M.*: A gyermekeiket egyedül nevelő anyák és távol élő apák családi szituációjának hatásai a fiatalkori bűnözésre és a szeszestallal és kábítószerrel való visszaélésre a fekete és fehér serdülők körében.
- HORWITZ, A.V. – WHITE, H.R. – HOWELL-WHITE, S.*: A házassá válás és a lelki egészség: longitudinális tanulmány fiatal felnőttek egy kohorszárol.
- BROMAN, C.L. – RIBA, M.L. – TRAHAN, M.R.*: Traumatikus események hatása a házasságokban.
- MARKS, N.F.*: Egyedülállóként az életút felénél: nem, családi állapot és lelkiállapot.
- CROHAN, S.E.*: A szülővé válással kapcsolatos konfliktusok és a házasság minősége afro-amerikai és fehér házaspároknál.
- KLINETOB, N.A. – SMITH, D.A.*: Követelés-visszahúzóds kommunikáció a házastársi interakciókban: a házastársi kontingenciának és a nemi szerepekre vonatkozó hipotéziseknek a vizsgálata.
- KLUWER, E.S. – HEESINK, H.A.M. – VLIERT, E.V. de*: A munkahelyi és háztartási munka elosztásával kapcsolatos házastársi konfliktusok.
- SILVERSTEIN, M. – CHEN, X. – HELLER, K.*: Túl sok a jóból? Generációk közötti szociális segítség és az idős szülők lelkiállapota.
- DEGARMO, G.G. – KITSON, G.C.*: Az identitás relevanciája és felbomlása mint az özvegy és elvált nők lelki terheinek előrejelzője.
- MANNING, W.D. – LICHTER, D.T.*: A szülők élettársi kapcsolata és a gyermekek anyagi jóléte.
- MCDANIEL, A. – MORGAN, S.P.H.*: Bőrszín szerinti különbségek a múltban az anyák és gyermekek együttlakásában.
- DIJK, L.V. – SIEGERS, J.J.*: A gyermekgondozás megosztása anyák, apák és más gondozó személyek között a holland kétszülős családokban.
- TAMBASHE, B.O. – SHAPIRO, D.*: A családi háttér és az életút korai szakaszában történő változások Kinshasában.

1997. No. 1.

- SURRA, C.A. – HUGHES, D.K.*: Elköteleződési folyamatok a házasság előtti kapcsolatokat fejlődésében.
- YAMAGUCHI, K. – KANDEL, D.B.*: A házastársi viselkedésnek és a házasság felbomlásának hatása a marijuána fogyasztására: ok-okozati összefüggés vagy szelekció?
- ADLER, M.A.*: Társadalmi változás és visszaesés a házasságban és a termékenységben Németország keleti részében.
- HWANG S-SH. – SAENZ, R.*: A kínai bevándorlók termékenysége az Egyesült Államokban: a termékenység egyenlővé válása hipotézisének a próbája.
- WHITE, L.K. – ROGERS, S.J.*: Erős támogatás, nehéz kapcsolat: együttlakás és a felnőtt gyermekek kapcsolata szüleikkel.

- BRADLEY, R.H. *et al.*: A szülők szocio-emocionális investálása gyermekeikbe.
- READ, J.S. – DUBOW, E.F.: A viselkedés és annak értelmezése mint a kommunikációt befolyásoló tényezők anyák és mentálhigiénés segítségre szoruló, illetve nem szoruló serdülőkorú gyermekeik alkotta párokban.
- MOTT, F.L. – KOWALESKI-JONES, L. – MENAGHAN, E.G.: A szülő hiánya és a gyermek viselkedése: számít az, hogy a gyermek milyen nemű?
- ROOSA, M.W. *et al.*: A gyermekkori szexuális bántalmazás és a tizenéveskori várandósság közötti kapcsolat.
- LUSTER, T. – SMALL, S.A.: A szexuális bántalmazások története és a serdülőkori problémák: a mérséklő változók hatásainak fölfedezése.
- WICKRAMA, K.A.S. *et al.*: A házasság minősége és a testi betegség: egy látens növekedési görbe elemzése.
- MURPHY, M. – GLASER, K. – GRUNDY, E.: Családi állapot és a krónikus betegségek Nagy-Britanniában.
- COLEMAN, M. – GANONG, L. – CABLE, S.M.: Vélemények a nők nemzedékek közötti segítségnyújtásával kapcsolatos családi kötelezettségeiről a válásuk és újracházasodásuk előtti és utáni időszakban.
- GLICK, J.E. – BEAN, F.D. – HOOK, J.V.W. *van*: Bevándorlás és a többgenerációs családos háztartások szerkezetének mintáiban bekövetkezett változások az Egyesült Államokban 1970–1990-ig.
- CREADY, C.M. – FOSSETT, M.A. – KIECOLT, K.J.: A potenciális partnerek megtalálhatósága és az afroamerikai családsszerkezet az Egyesült Államok déli államainak nem városi területein 1960–1990-ig.
- MEYER, K. – LOBAO, L.: Farmer házaspárok és a válság politikája: a háztartás, a házastárs és a nem jelentősége a gazdasági hanyatlásra adott válaszoknál.
- LORENZ, F.O. *et al.*: Feszültségkeltő események és lelki problémák a házasság és a nemrég elvált anyáknál: a változások nyomon követése az időben.

NASZELENIE

a Bolgár Tudományos Akadémia Népesedéstudományi Intézetének folyóirata
1995. No. 3–4.

- MINKOV, M.: A demográfiai helyzet Bulgáriában.
- SUIKOVA, I.: A nőkkel és családokkal kapcsolatos problémák kutatásának módszertani aspektusai.
- KOLEV, J.: Besszarábiaiak Bulgáriában.
- GESHEV, G.: A Bolgár Köztársaság etnikai struktúrája.
- ILIEVA, N.: Kulcsproblémák, jelek és indikátorok egy nőikkel kapcsolatos integrált statisztika megszerkesztéséhez.
- JEKOVA, V.: Módszertani alapvetés és módszerek a nyugdíjasok életkörülményeinek kutatására Bulgáriában.
- TOMOV, L. *et al.*: 60 évesnél idősebb személyek orvosi, szociális és gazdasági szükségletei Bulgáriában.

- PHILIPPOV, D.*: Törökország népességének demográfiai szempontú áttekintése és előrebecslése.
SOUGAREVA, M.: 50 éves az INED.

1996. No. 1.

- NAIDENOVA, P.*: Demográfiai tudás és információ a bolgárokról a felszabadulás előtti időszakból.
SOUGAREVA, M. – *BORISSOVA, K.*: Háztartások összetételének strukturális elemzése Bulgáriában 'háztartás-népesség' használatával.
MURGOVA, M.: Az 1947–1994-es időszakban Bulgáriában a városi és falusi népesség átlagos várható élettartamában történt változások elemzése.
HOMRA, A.: A falusi népesség migrációs viselkedése Dél-Besszarábiában.
SHISHMANOV, D.: Bolgárok Kis-Ázsiában.
DAYDENOVA, P. et al.: Nők és férfiak a piacgazdaságba való átmenet időszakában.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

1997. No. 1.

- AVDEEV, A.*: Heterogén népesség reagálása egy zavaró jelenségre: modell az oroszországi halandóság alakulásának magyarázatához.
HERTRICH, V.: A férfiak válaszaik érnek annyit, mint a nőkéi? Születésre és házasságra vonatkozó kérdések kettős gyűjteménye Mali egy népcsoportjánál.
OSTROOT, N.: Az Ancien Régime alatti városi halandóság becslése: Aix-en-Provence és Toulouse 1695-ben.
VILLA, P.: Kulturális tőke az iskolából – demográfiai megközelítésben.
LE BRAS, H.: Egy tízéves perspektíva a külföldi származású népességgel kapcsolatban.
TRIBALAT, M.: A történelem meglepő újírása.
LABAT, J.-C. – *DEKNEUDT, J.*: A külföldi származású népesség előrebecslésének azon módszere, amelyet az INED 1986-ban használt.

1997. No. 2.

- BACCAÏNI, B.*: Île-de-France településeinek a közelmúltban történt népesség-növekedés okai és körülményei.
BACCAÏNI, B.: Ingázók Île-de-France településeinek.
CAMMELLI, A. – *FRANCIA, A. di* – *GUERRIERO, A.*: Az olasz egyetemre felvételizők számának csökkenése mostantól 2008-ig.

- KODIO, B. – ETARD, J.-F.: A gyermekhalandóság alakulása a közelmúltban Bamakoban, Maliban.
- KATEB, K.: Az Algériából az iszlám országok felé történő kivándorlás adminisztratív szabályozása az ország meghódítása előtti időszakban (1830–1914).
- BOURGOIN, N.: Öngyilkosságok az Országos Rendőrség állományában.
- TOUTAIN, S.: Az előregedés és a nyugdíjrendszer reformja Olaszországban.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata
1997. No. 1.

- POTTS, M.: A nem és a születési arány: humán biológia, demográfiai változás és a fogamzásgátló módszerekhez való hozzájárulás.
- NAYLOR, R. – FALCON, W. – ZAVALETA, E.: A gabonatermés változásai és növekedése 1950–1994-ig: az adatok növekvő instabilitást mutatnak?
- OGAWA, N. – RETHERFORD, R.D.: Egyre növekvő mértékben hárulnak át az idősgondozás költségei a családokra Japánban – működőképes ez a változat?
- JONES, G.W.: Modernizáció és válás: ellentétes trendek az iszlám Délkelet-Ázsiában és Nyugaton.
- FARGUES, PH.: Az állam politikája és a születési arányszám Egyiptomban: a szocializmustól a liberalizmus felé.
- HEILIG, G.K.: Anthropogenikus tényezők a földhasználat változásában Kínában.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
1997. No. 1.

- BASU, A.M.: A termékenység kérdésének átpolitizálása nem demográfiai célok elérésének érdekében.
- HOEM, J.M.: Iskolázottsági fokozatok szerinti különbségek a válási kockázatokban Svédországban az elmúlt évtizedekben.
- OMONDI-ODHIAMBO: A férfiak részvétele a családtervezési döntésekben Kenyában.
- KIERNAN, K.E. – HOBcraft, J.: A szülők válása gyermekkorban: életkor az első nemi aktus, az első párkapcsolat és az első gyermekvállalás idején.
- BHUYA, A. – CHOWDHURY, M.: A válás hatása a gyermekek életbenmaradására Bangladesh egy vidékén.
- ROBINSON, W.C.: A termékenység közgazdasági elméletének három évtizede.
- GOLDSTEIN, A. – ZHIGANG, G. – GOLDSTEIN, S.: A migráció kapcsolata a háztartásfőség változó mintáival Kínában 1982–1987-ig.
- KHLAT, M. – DEEB, M. – COURBAGE, Y.: A termékenység szintjei és különbségei Bejrútban, háborús időben: az anyasági nyilvántartási jegyzékekre alapozott indirekt becslés.